

TARTU ÜLIKOOL
KULTUURITEADUSTE JA KUNSTIDE INSTITUUT
EESTI KIRJANDUSE JA TEATRITADUSE OSAKOND

Jaanika Palm

**EESTI LASTEKIRJANDUSE TEOORIA JA KRIITIKA
KUNI AASTANI 1939**

Magistritöö

Juhendajad
emeriitdtsent Ants Järv, professor Tiina Ann Kirss

Tartu 2010

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. PEATÜKK. EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE 19. SAJANDIL.....	8
1.1. 19. sajandi lastekirjanduse üldpilt.....	8
1.2. Hinnanguid lasteraamatute kohta 19. sajandil.....	11
1.3. Lastekirjanduse olemust mõtestavad kirjutised 19. sajandil	19
2. PEATÜKK. EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE AASTAIL 1900-1917	25
2.1. 20. sajandi alguse lastekirjanduse üldpilt.....	25
2.2. Hinnanguid lasteraamatute kohta 20. sajandi algul.....	28
2.3. Lastekirjanduse olemust mõtestavad kirjutised 20. sajandi algul	41
3. PEATÜKK. EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE AASTAIL 1918-1939	48
3.1. Lastekirjanduse üldpilt aastail 1918-1939	48
3.2. Lastekirjanduse kriitikast aastail 1918-1939.....	50
3.3. Lastekirjanduse teooriast aastail 1918-1939.....	68
3.3.1. Esimene periood: 1918-1930	68
3.3.2. Teine periood: 1930-1939.....	69
3.3.3. Jüri Parijõgi lastekirjanduse teoreetikuna.....	69
3.3.4. Jaan Roos lastekirjanduse teoreetikuna.....	73
3.3.5. Marta Sillaots lastekirjanduse teoreetikuna	76
3.3.6. Paul Ambur lastekirjanduse teoreetikuna.....	78
3.4. Kokkuvõtvalt lastekirjanduse teooriast aastail 1918-1939.....	79

<i>KOKKUVÕTE</i>	81
<i>KIRJANDUS</i>	85
<i>THE CRITIQUE AND THEORETICAL THOUGHT OF ESTONIAN CHILDREN'S LITERATURE UNTIL 1939. SUMMARY</i>	92

SISSEJUHATUS

Lastekirjanduse kriitika on keeruline fenomen. Sarnaselt ilukirjanduskriitilisele diskursusele, mis peegeldab samaaegselt nii kirjandust kui ka ühiskonda (Veidemann 2000: 12), kuna selle analüüsi objektiks on järgmiste kirjandusega seotud paaride vahelised seosed: tegelikkus ja autor; autor ja lugeja; lugeja ja tegelikkus, omab lastekirjanduse kriitika ometi ka spetsiifilisi omadusi.

Olulisim erinevus ilu- ja lastekirjanduse vahel on see, et kuigi lastekirjandust loovad ja kritiseerivad täiskasvanud, on lastekirjandus ometi adresseeritud otseselt lastele. See tõstatab aga küsimuse: kellele luuakse lastekirjanduse kriitikat? Tõsi küll – lasteajakirjades avaldatakse ka laste poolt loodud ja teistele lastele adresseeritud lastekirjandust puudutavaid kirjutisi, kuid enamus lastekirjanduse kriitikat avaldatakse ometi täiskasvanuile suunatud meedias ja selge suundumusega täiskasvanud lugejale. Kriitika roll tutvustaja ja suunajana näikse lastekirjanduse puhul olevat olulisel määral väiksem kui täiskasvanutele mõeldud ilukirjanduse puhul. Lastekirjanduse kriitika on samas aga orienteeritud lastevanematele, õpetajatele ja teistele nn spetsiifilistele täiskasvanutele, kelle käes on last suunav roll. Nõnda jõuab lastekirjanduse kriitika ka lapseni, kuigi see, erinevalt ilukirjanduse kriitikast, toimub mitmeid kordi vahendatult. Lastekirjanduse kriitika omab seega vaid väikesele osale lastest minimaalset mõju.

Võiks isegi öelda, et lastekirjanduse kriitikal on sarnaselt lastekirjandusele olemas nn kahehäälsus (two-voicedness), mida käsitleb põhjalikumalt oma uurimuses lastekirjanduse ja pedagoogika suhetest taani lastekirjanduse uurija Torben Weinreich. Ta nendib, et kahehäälsuse termini looja on iisraeli uurija Zohar Shavit („Poetics of Children's

Literature“, 1986) , kelle põhiteesiks on, et tegelikult on suur osa lastekirjandusest kirjutatud laste kõrval ka täiskasvanuile (nõ kahehäälsena), kuna:

- 1) lastekirjandus , mis on suunatud ainult lastele, ei oma sellist prestiiži ega staatust nagu nn tõeline kirjandus;
- 2) just täiskasvanud hindavad ja ostavad lastele raamatuid (Weinreich 2000: 94).

Võrreldes ilukirjandusega laiemalt on lastekirjanduse asend ühiskonnas märksa ebastabiilsem ning sõltub enamatest teguritest (nt pedagoogika, lapse käsitlused jm). Seepärast on lastekirjanduse kriitikal oluline roll ühiskonnas eksisteerivate väärtushoiakute manifesteerimise kanalina. See on ülesanne, mis ilukirjanduse kriitikas on praktiliselt kadunud. Siit ilmneb ka suurim erinevus täiskasvanuile mõeldud ilukirjanduse uurimise ja lastekirjanduse uurimise ning kriitika vahel. Kui ilukirjandust on uuritud filosoofia ja esteetika kontekstis, siis lastekirjanduse uurimine on ikka suhestunud pedagoogikaga (Nikolajeva 1997:7) Seetõttu pole sageli lastekirjandusele lähenetudki kui ilukirjandusele, vaid kui mõjuvõimsale vahendile laste harimisel. Lastekirjandust on kriitikas sageli käsitletud vaatepunktist, kas vastavad raamatud lastele sobivad või ei, see on aga aspekt, mis täiskasvanutele mõeldud ilukirjanduse kriitikas praktiliselt puudub.

Antud magistritöö eesmärgiks oli uurida lastekirjanduse kriitika ja teooria keerukat olemust, andes ülevaate ja käsitluse eesti lastekirjanduse kriitika ja teooria varasest arengust, st alates selle tekkimisest kuni aastani 1939. Töö käigus soovisin teada saada, kuidas sündis eesti lastekirjanduse kriitika ning millal ja kuidas kujunes see omaette žanriks. Mind huvitas, mil kombel läheneti lastekirjandusele ning milliseid aspekte lasteraamatutes oluliseks peeti, mida tauniti. Seadsin eesmärgiks uurida, kuidas asuti lastekirjanduse olemust ja spetsiifikat mõtestama ning kuidas sellest kujunes välja eesti lastekirjanduse teooria. Püüdsin välja selgitada, millistele arusaamadele tuginesid meie lastekirjanduse teoreetikud ning millised tegurid aitasid kaasa eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiliste arusaamade tekkele. Analüüsisin, kuidas suhestus lastekirjandus kaasaegse kriitika ja teooriaga käsitletaval perioodil.

Eesti lastekirjanduse teooria ja kriitika on varem olnud küll vaatluse all Ants Järve uurimuses „Eesti lastekirjandus: kujunemine ja areng kuni aastani 1917“ (1989) ja Reet Krusteni ülevaates „Eesti lastekirjandus“ (1995), kuid mõlemad käsitlused vaatlevad kriitikat ja teooriat taustana oma põhiuurimusele. Kuna Eestis antud teemal varasemad põhjalikud uurimused puuduvad, tuli alustada tööd Eesti Kirjandusmuuseumi fondidega. Töö käigus lugesin läbi käsitletaval perioodil eesti ajakirjanduses ilmunud lastekirjandust puudutavad artiklid ja analüüsisin neid püstitatud küsimustele vastuste leidmiseks.

Magistritöö põhineb väljaandes „Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised“ (alates 3. numbrist „Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised“) ilmunud artiklil (Palm 2004, 2005, 2008). Töö jaguneb kolmeks peatükiks, millest igaüks käsitleb eesti lastekirjanduse arengus vastavat perioodi. Varasemate perioodide (19.sajand ja 20.sajandi algus) käsitlustes on kriitika ja teooria mõiste asemel kasutusel leebemad nimetamisvariandid (vastavalt „hinnanguid lasteraamatute kohta“ ja „lastekirjanduse olemust mõtestavad kirjutised“), kuna see tundus antud kontekstis kohasemana. Samuti ei tarvitatud nimetatud perioodil lastekirjanduse kontekstis teooria mõistet, kriitika mõistegi leiab kasutamist haruharva. Küll aga on teooria ja kriitika mõiste kasutusel kolmandas, esimese Eesti Vabariigi perioodi käsitlevas peatükis, mil mõisted vastaval alal juurduvad.

Valisin juba A. Järve ja R. Krusteni uurimustes kasutusel olnud eesti lastekirjanduse ajaloo perioodilise jaotuse, kuna see on otstarbekaim seostamaks lastekirjandust vastava perioodi kriitika ning teooriaga. Ka haakub nii minu uurimus hästi eelneva eesti lastekirjanduse uurimisega. Iga perioodi kohta on antud lühiülevaade vastava ajajärgu eesti lastekirjanduse arengust. Eesti lastekirjanduse kriitikat käsitledes on oluline teada lastekirjanduslikku konteksti, kuna kriitika on otseses interaktsioonis vastaval perioodil ilmunud kirjandusteostega.

Kriitika alaosades on välja toodud üldised arengusuunad ja esile kerkinud probleemid. Eraldi on vaatluse all nii eesti lastekirjanduse klassikaks saanud teosed kui ka raamatud, millised enam kriitikute tähelepanu köitsid. Valdavalt käsitletakse eesti autorite algupäraseid lasteraamatud, tõlkelastekirjandusega antud uurimus ei tegele. Lastekirjanduse

teooria alaosades vaadeldakse olulisemaid lastekirjandust mõtestavaid kirjutisi, keskendudes enam lastekirjandust kui ilukirjanduse alaliiki vaatlevatele artiklitele.

Uurimuses esile kerkinud pseudonüümid avati võimaluse korral Eesti biograafilise andmebaasi ISIK ja Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna isiku- ja pseudonüümide kartoteegi põhjal.

1. PEATÜKK

EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE 19. SAJANDIL

1.1. 19. sajandi lastekirjanduse üldpilt

Lastekirjanduse nagu teistegi ilukirjanduse alaliikide aluspõhjaks on rahva suuline looming – folkloor. Nii on see ka Eestis. Rahvaluulet arvestamata võib aga eesti laste kokkupuuteid kirjandusega jälgida alates 16. sajandist, mil ilmus aabitsaid ja katekismusi. Kuigi aabitsaga ei saa otseselt seostada lastekirjanduse algust, osutuvad nii aabits kui ka aabits-lugemik mõnel juhul siiski esimesteks raamatuteks, mis sisaldavad ilmaliku sisuga õpetlikke lugemispalu (Krusten 1995: 29). Esimeseks eestikeelseks aabitsaks, mille olemasolu on dokumenteeritud, peetakse piiskop Joachim Jheringi poolt 1641. aastal välja antud raamatut. Esimesed säilinud aabitsad pärinevad 1694. ja 1698. aastast. Nende autoriks peetakse Bengt Gottfried Forseliust, kelle eesrindlik õpetamismeetod teeb neist aabitsaist ühed väljapaistvamad oma ajas. Tavaliselt sisaldasid esimesed aabitsad tähestikku, 10 käsku, vaimulikke tekste veerimiseks, mõningaid palved ja viimasel leheküljel kuke pilti.

18. sajandi lõpus ilmub juba selliseid aabitsaks või lugemisraamatuks nimetatud väljaandeid, mis pakuvad sootuks uut võrreldes senituntuga. Neist raamatuist tähelepanuväärsemaks on Friedrich Gustav Arveliuse teos “Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat” (1782), kus laenuliste juttude abil püütakse eluliste hoiatavate eeskujude kaudu manitseda lapsi mõistlikkusele, headusele, aususele, karskusele, aga samas ka jumalakartlikkusele ja alandlikkusele mõisnike ees. Raamat põhineb saksa lastekirjanduse

ühe algataja Fr. E. Rochow'i talurahvakoolile mõeldud lugemikul "Kinderfreund" (1776, 1779).

Koolitarbeliste raamatute (G.G.Marpurg „Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis“, 1805; K. E. Berg „Uus ABD ja Luggemisse-Ramat“, 1811; F. Akermann „ABD ja Luggemisse Ramat mis laste kolitamisse tarwis“ 1841 jt) kõrval hakkab 1830. aastaist alates ilmuma ka koolivälist kirjandust. Algul on see peamiselt usuteemaline, sajandi keskel ilmub jutukestesse ning lastele mõeldud luulesse üha rohkem ilmalikke motiive. Nii saamegi alates 19. sajandi teisest poolest rääkida eesti lastekirjanduse algusest ja olemasolust, kuigi originaalne lastekirjandus koosnes siis vaid mõnest raamatukesest.

Seoses rahvusliku liikumisega saavutas lastekirjandus üldises kirjandusprotsessis tähtsama koha kui kunagi varem. Rõhuasetus rahvuskultuurile ja emakeelse koolihariduse laiem levik soodustas õppekirjanduse kõrval üha enam koolivälise kirjasõna avaldamist. Väljaantavate lasteraamatute arv suurenes igal aastal. E. Annuse andmeil ilmus perioodil 1851-1900 128 nimetust lasteraamatuid kogutiraažiga 371 300 ning aabitsaid 141 nimetust 683 000 eksemplariga (Annus 1995: 9jj).

Märgatava huvi tekkimine lastekirjanduse vastu ilmutas end kõigepealt noorsooraamatute tõlkemugandustena ("robinsonid" ja "jenovevad"), hiljem aga ka kohalike kirjameeste otseselt lastele mõeldud proosa- ja luuleraamatutena. Esimestena hakkasid Eesti lastele eesmärgistatult koolivälist lugemisvara looma vennad Carl ja Martin Körber, sakslastest pastorid, kelle looming kuulub eesti kirjanduslukku. C. Körberi "Karjalaste luggemisse ramatut" (1849) tuleb esialgsel andmetel pidada esimeseks täielikult lastele adresseeritud ilukirjanduslikuks juturaamatuks (Krusten 1995: 43). C. Körberi jutukesed on enamasti tõlkelaenud, need kõnelevad headest ja alandlikest ning neile vastandlikest halbade lastest, samas leidub ka mõistujutte loomtegelastega. M. Körberi lastelaulud said tuntuks eelkõige tänu kooliraamatutele ja antoloogiatele (nt "Karjane", "Mo armas issa kohhakenne").

Oluliseks sündmuseks kogu rahvuskirjanduse, sealhulgas ka lastekirjanduse arengu seisukohalt oli eesti rahvuseepose looja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi “Eestirahva ennemuistsete juttude” ilmumine 1866. aastal. Fr. R. Kreutzwald pani aluse rahvamuinasjuttude väljaandmisele ja siit sai alles tekkiv lastekirjandus nii kunstiliselt kui ka ideeliselt tõhusat täiendust (Krusten, 1995: 50). Kirjaniku enda noortele suunatud tekstlähedane ümberjutustus „Kalevipojast“ (1869) ärgitas teisi kirjanikke eepost lastele lähemale tooma. 1885. aastal tegi “Kalevipojast” proosaümberjutustuse Juhan Kunder. Viimane on töödelnud ka muinasjutte ning avaldanud lastejutte kogudes “Laste raamat” (1884) ja “Lu´ud lastele” (I osa 1885, II osa 1888). Fr. R. Kreutzwaldist innustust saanuna on rahvajutte töödelnud ka Matthias Johann Eisen (“Laste varandus” 1881) ja Jakob Kõrv (“Eestirahva muiste-jutud ja vanad-kõned” 1881).

19. sajandi lõpu üheks produktiivsemaks proosa-autoriks oli Jakob Pärn, kelle lastejutud on avaldatud kogudes “Lühikesed jutud armsa lastele” (1873) ning “24 juttu lastele” (1883). Tema palad on üles ehitatud must-valge printsiiбил, mille järgi halb saab teenitud ja tegudele vastava karistuse, hea, alandlik ja töökas pärib aga rikkuse ja õnne (Krusten 1995: 58). J. Pärna juttude suurim väärtus on see, et nende aine pärineb eesti külaelul konkreetselt tegelikkusest ning neis peegelduvad ajastule omased rahvuslikud ideaalid.

Varasemas lasteluules lõi püsiväärtusi Friedrich Kuhlbars. Kogudest “Laulik koolis ja kodus” (1868) ja “Laste laulik” (1899) on tänaseks aeg välja sõelunud paremiku, mis on üldtuntud ning kuulub tänapäevalgi koolis õpetatavate luuletuste hulka. Eriti armastatud on luuletaja loodslaulud.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et 19. sajandi lõpul astus kunstiväärtuslik lastekirjandus alles esimesi samme. Ideeline ja kunstiline mahajäämus täiskasvanutele mõeldud kirjandusest on märgatav. 19. sajandi viimasel veerandil suurenes tasapisi huvi nii lastele suunatud kirjanduse mõtestamise kui ka viljelemise vastu. See lõi aluse esteetiliste taotluste tugevnemiseks 20. sajandi alguse lastekirjanduses.

1.2. Hinnanguid lasteraamatute kohta 19. sajandil

Varasemast, baltisakslaste ajakirjandusest oli jõutud 19. sajandi viimaseks veerandiks, s.o perioodiks, mis meid lastekirjanduse kriitika seisukohast huvitab, eesti ajakirjanduseni kitsamas mõttes – ajalehte tegid eestlastest haritlased. Vaadeldaval perioodil kasvas eestikeelne perioodika arvuliselt märgatavalt, eriti hoogustus ajalehtede juurdekasv sajandi viimasel veerandil. Kui aastail 1857-1869 ilmus Eestis 11 väljaannet, siis 1870-1889 juba kaks korda rohkem – 22 (Peegel 1994: 326). Kasvas ka ajalehtede trükiarv. Olulisemateks ajakirjanduses käsitletud probleemiks oli maa- ja rahvusküsimus, sellega seoses ka haridus. Leiti, et haridus on võimalus, mille abil jõuda teiste rahvustega võrdväärsele tasemele. Rahvuse põhialusteks peeti keelt ja kultuuri, eriti kirjandust. Olulisele kohale kerkis rahva haridustaseme tõstmine; seda just lastele hariduse andmise kaudu. Kirjeldatud kontekstis käsitleti ka lastekirjandust.

1870ndaiks aastaks oli tekkinud elav arutelu laste hariduse ning seda täiendava ja soodustava vahendi – lastekirjanduse –suhetest. Lisaks raamatute arvu kasvule mitmekesisustid need sisult ja kerkis esile trükiste väärtuse küsimus.

Eesti lasteraamatuaruvalduse algus on tugevalt seotud ajalehega “Eesti Postimees”. See on ka mõistetav, kuna 1863. aastal J. V. Jannseni poolt asutatud ajalehe tegemisse olid kaasatud kõik tolleaegsed juhtivamad rahvuslikud tegelased. Lastekirjandust puudutavad kirjutised said alguse samadest raamatutest, kus laste lugemisoskusi, nimelt aabitsatest. Üks varasemaid kirjutisi ilmus 1873. aasta “Eesti Postimehes”. Selles artiklis vaatleb anonüümne autor samal aastal Rakveres ilmunud “Pildi-Aabitse-raamatut”. Artikli algul avaldab arvustaja kahetsust, et eesti lastel on võrreldes teiste maade lastega nii vähe aabitsaid. Teost üksikasjalikult kirjeldavast arvustusest võime saada teavet tolleaegsete aabitsate kohta. Artikli autor kiidab teose uut kirjaviisi, kenasid pilte ja odavat hinda, mis raamatu kõigile kättesaadavaks teeb. Arvustuse lõpul kirjutab ta: “Laste vanemad, kes kodu lugemise õppetusega vana viisi aabitse järele hakkatust teevad, võiksid seda pildi-aabitse raamatut kasuga pruukida ja tema piltidega lastele veel suurt rõõmu teha.” (Eesti Postimees

1873: 220). Eelmainitud kirjutisega algas lastekirjandust tutvustav kriitika, mis püsis domineerivana sajandi lõpuni; analüüsivast kriitikast saame rääkida alles uuel sajandil.

Vaid nädal hiljem ilmus “Eesti Postimehes” täiskasvanuile mõeldud kirjandust tutvustava artikli lõpus lasteraamatutest pajatav lõik. J. Pärna raamatuid “Pere tüttar ja vaene laps” (1872) ning “Lühikesed jutud armsa lastele” (1873) saavad Karl August Hermann poolt arvestatud tolleaegse kriitika parimate tavade järgi. Lastekirjanduse spetsiifikat puudutamata kirjeldatakse mõlema teose puudusi ja voorusi. Suuremaks puuduseks leitakse olevat keel. Kuigi artikli autor möönab J. Pärna keele olevat sorava, selge ja elava (“Mõned jutud on nii loomulikud ja elavalt kõneldud, et ise sääl juures lapseks saab”), leiab ta ometi rohkelt keelevigu, mille üksipulgi koos näidetega üles loeb. J. Pärna suuremaks vooruseks peab autor tema head rahva eluviiside tundmist ning nende kirjeldamise oskust. (Hermann 1873: 230).

1877. aastal ilmub esimene laiemat arutelu tekitanud lasteraamatu – M. Lindenbergi “Laste Lugemise raamat ning Asjade Tundmus ja teadmus” (1876) arvustus. Varsti peale raamatu ilmumist avaldab “Eesti Postimees” J. Kunderi terava kirjutise. Artikli autor leiab teose koolidele sobimatu olevat, sest raamatu keel on liigselt vene keelest mõjutatud ning leidub ohtralt sõnu, mis on eesti keelele veel võõrad. J. Kunder leiab raamatust rohkelt “imelikke, arusaamatuid ja üleannetuid” mõtteid, mis tema arvates lugemikku ei sobi. Seda, et lugemik on M. Lindenbergi poolt kirjutatud, mitte koostatud, J. Kunder heaks ei kiida, kuna “Lugemise raamatu sisse võetakse kõige paremad ja tuumakamad tükid, pärlid, mis muistesed ja praegused inimesed mõtelnud ja kirjutanud”. (Kunder 1877a: 52). Oma vastuses püüab M. Lindenberg (lisaks isiklikele süüdistustele J. Kunderi aadressil) kriitikat ümber lükata lugemiku arvustaja arvamusel demagoogiliselt laiemale tasapinnale viies. Ta väidab, et J. K. on Eesti Kirjameeste Seltsi, vanarahva uskumiste ja keele variatiivsuse vastane (Lindenberg 1877: 90). Kuigi poleemikas jääb viimane sõna lugemiku autorile, kaldub moraalne õigus siiski J. Kunderi poole, kes oma viimases kirjutises toob taas punktidenähtena välja M. Lindenbergi lugemiku vead: “1. Teie raamatu keel ja mõtet on imelikud, arusaamatud ja üleannetud / 2. seda raamatut polnud tarvis / 3. Ta on

“koolimadu” (ning peab “meremau” kombel 80 000 wersta kooli tua alla maetud saama)” (Kunder 1877b: 108).

Antud terav arutus on eesti lastekirjanduse kriitikas küllalt haruldane nähtus. Siin ilmneb reljeefselt ja jõuliselt kriitika dialoogiline loomus. Tavaliselt saavad eesti lasteraamatud vaid ühe arvustuse, mitmegi arvustuse puhul ei suhestu kirjutised sageli omavahel. Arutelu teeb silmapaistvaks ka raamatu autori osalemine oma teose kriitikas.

Alates 1877. aastast hakkab “Eesti Postimees” aeg-ajalt avaldama ülevaateid “Uuemad raamatud eesti kirjavarast”, mida enamasti kirjutas Heinrich Rosenthal. Mõnelgi korral võtab ta sõna ka lastekirjanduse kohta. Nii näiteks kirjutab ta 1878. aastal Paul Undritz raamatust “Looduse lood lastele” (1877). H. Rosenthal leiab, et kooliõpikuid on ilmunud küllaldaselt ning nende tase on hea, “raamatutest aga, mis iseäranis südame hariduse ja meele lõbuduse äratamiseks kõlbulikud oleksivad, mis kooli vaheajal mõistuse teritamiseks ja vaimu kosutamiseks käsile võtta sündsad võiksid olla, neist oli meil seniajani täiesti puudus.” Öeldust võib järeldada, et kriitik pidas erinevalt kaasaegsete üldisest arusaamast tähtsaks ka lastekirjanduse meelelahutuslikku ülesannet. Samas aga ei tauni ta lastekirjanduse kasvatuslikku funktsiooni. H. Rosenthali arvates on P. Undritz suutnud need kaks lastekirjanduse ülesannet kenasti ühendada. Ta leiab kirjaniku jutud olevat “sisu poolest niisama õpetlikud, kui kaunid ja lõbusad”. Eriti hindab kriitik raamatu juures selle peidetud moraali, mis lapsele iseenesest meelde jääb. Arvustaja kiidab raamatu sobivaks ka täiskasvanuile. (Rosenthal 1878: 289).

1880. aastal ilmus lastekirjandus esimest korda kirjandusülevaatesse, mis on lastekirjandusele väga oluline sündmus. M. J. Eisen kirjutab EKMS-s peetud ettekandel põhinevas artiklis “Eesti kirjandus aastal 1879” ka lastekirjandusest. Ta leiab, et eestlastel on lasteraamatuid liiga vähe ja needki enamasti väheväärtuslikud. 1879. aastal ilmus 6 lasteraamatut, mis moodustab kõigest 4 8/13 % ilmunud raamatute koguarvust (Eisen 1880: 32-33). Kuigi autor ei hinda eesti lastekirjanduse olukorda kuigi heaks, on näha tema soosiv suhtumine ja lastekirjanduse olulisuse tunnetamine. Seda näitab lastekirjanduse paigutamine ilukirjandusega samaväärsele positsioonile.

19. sajandi 70ndate aastate lõpp ja 80ndate esimene pool oli eesti trükisõna arengus kvantitatiivne tõusuperiood, seda eelkõige ajakirjanduse alal (Altoa 1977: 66). 1878. aastal hakkas ilmuma C. R. Jakobsoni “Sakala”, 1879. aastal “Tartu Eesti Seitung”, õige pea jõudsid lugejateni “Valgus” (1880), “Olevik” (1881, toimetaja A. Grenzstein) ja “Virulane” (1882 toimetaja J. Järv). Aastaks 1885 oli ajalehtede arv kasvanud kümneni ja ajakirju ilmus kolm. Peaaegu kõigis neist ilmus kirjutisi ka lastekirjandusest. Rohkelt avaldati raamaturekaami ja -tutvustusi, mõnikord ka nimekirju aasta jooksul ilmunust, üksikteoseid retsenseerivaid artikleid ilmus aga harva.

Ajakirjandusliku elavnemisega kaasnes eesti avaliku sõna laadis oluline murrang. Varem oli ainult üks ajaleht, mis välistas suures osas ka lahknevate seisukohtade vahelise diskussiooni. Seoses teiste ajalehtede ilmuma hakkamisega sai tekkida elavam arutelu erinevate suhtumiste üle. Lastekirjanduse vallas on esimeseks näiteks selle kohta 1882 – 1883 ajalehtede “Virulane”, “Olevik” ja “Valgus” veergudel toimunud äge poleemika. Alguse sai sõnasõda Valguse Lisalehes (13. dets. 1882) ja Oleviku Lisalehes (14. dets. 1882) avaldatud artiklitest, milles soovitati lastele jõuluks muinasjutte “Maa alused mehed hädas aitajad”, “Punapää”, “Kibuvitsaneitsi”, “Väikene põialpoiss”, “Seitse rätseppa” jm. Seepeale avaldab “Virulase” kirjasaatja vihase mõtteavalduse, milles lapsevanemaid hoiatatakse nende raamatute eest. “Missugusid koletumaid loomi tahavad “Valgus” ja “Olevik” ommeti niisuguste raamatute kiitmisega meie Eesti lastest kasvatada, ehk missuguse tondi suguks arvavad nad neid?! “ kirjutatakse “Virulases” (Laste... 1882: 2). Ajaleht paneb tuntud muinasjuttudele süüks ka võõrast päritolu (“Sakslaste inetu ja paha sisuga vanajutt”), halbu illustratsioone (“midagi ei ole nendes piltides loomulik, kõik on kole ja vastu loomu”), liigset verisust ning väljamõeldisi (“ ei tohi ka iial, ei suuga ega ka mitte vähem raamatuga lapsele valetada, et maa-alused mehed, tondid, hädas aitavad, et kass saabastega käib, et hobune räägib /.../”), kuna lapsed võivad seda uskuma jääda. “Virulase” kirjasaatja leiab, et lastele see raamat ei sobi, kuna “nõnda hävitatakse lapse hinges ilu ja headuse tundmist, surmatakse tema hinge ilusamat tooni, kasvatatakse kurjust ja õelust, põhjendatakse verehimu.” (Laste... 1882: 2). “Virulane” on oma kirjasaatjaga

nõus ning kahetseb, et raamatut kiitnud “Valgus” ja “Olevik” on oma kiitusega nii sügavalt eksinud.

End kaitsev “Valgus” tõstab probleemi aga üldisemale tasandile. Avaldatakse arvamust, et ennemuistne jutt ei või mingil viisil lapse eksitaja ja hinge vaenlane olla. Näidetena mainitakse Jakob Grimmi, Hans Christian. Anderseni ja Fr. R. Kreutzwaldi. Kui “Virulases” arvati muinasjutte kurjust ja õelust õhutavat ning lapse hinge ilu ja headust kahjustavat, siis “Valgus” leiab, et muinasjuttudes on kurjust headuse kõrval vaid seepärast, et viimane paremini välja paistaks. “Virulase” illustratsioonikriitika leiab “Valgus” samuti põhjendamatu olevat. “Ennemuistne jutt ühes oma kujudega peab enamiste ikka loomuliku oleku piirist välja minema, sest et ta imelugu on ja ime ei ole jo mitte enam loomulik, vaid looduse seaduste vastu käik,” öeldakse ajalehes. Samuti peab “Valgus” alusetuks “Virulase” kirjasaatja arvamust, et ennemuistne jutt kedagi kurjaks võiks teha. “Valguses” leitakse, et laps teeb vahet reaalsusel ja väljamõeldisel ning ei hakka muinasjutte tegelikkuses järgi aimama. (Virulase ... 1883 a;b: 1-2).

Põhimõttelisele tasandile tõstetud probleem leiab lahenduse “Valguses”, kus leitakse, et kui kogu maailmas on ennemuistne jutt lastele vajalikuks ja kahjutuks tunnistatud, ei saa neid ka eesti lastele ära keelata. “Need jutud saavad iga rahva juures, kes harimisele tahab jõuuda, auu sees peetud - - ja kas nad peavad siis Eesti lastele ära keelatud olema?! Ei ilmaski!” kirjutatakse “Valguses (Viimane ...1883 : 1-2).

Antud poleemika oli alles esimene omataoline artiklite reas, milles arutletakse nii muinasjuttudes, kui ka lastekirjanduses üldisemalt leiduva julmuse sobivuse üle lapsest lugejale. See teema on ilmselt üks universaalsemaid teemasid lastekirjanduse kriitikas, mis ikka ja jälle aeg-ajalt esile kerkib. Samuti saab just neist artiklitest alguse tänaseni eesti lastekirjanduse kriitikas viljeldav žanr – lasteraamatute jõulututvustus. 19. sajandi tutvustused ilmusid alguses peamiselt ajalehes ”Postimees” (nt 1896, 1897) ning koosnesid peaaegselt raamatute lühikestest sisukokkuvõtetest, piltide ja lehekülgede arvu ning hinna nimetamisest. Enamasti oli artikli alguses rohkesõnaline kiitus jõuludele ning soovitusel vanemaile kõhutoidu st maiustuste asemel lastele vaimutoitu st raamatuid muretseda.

19. sajandil üks enim arvustamist leidnud teoseid oli J. Pärna “24 juttu lastele” (1883). Raamatu kohta ilmus mitu kaasaja seisukohalt arvestatavat kirjutist. A. Jürgenstein leiab teose üldjoontes lastele sobiva olevat. Teda häirivad vaid rohked trükivead (seda on ära märkinud ka kõik teised arvustajad) ja luuletuse “Üks ingel on mu emake” vorm. Peamiselt keskendub artikli autor aga jutule “Võeras ema”. Kriitik arvab, et võõrasema selline kujutamine ei ole lastekirjanduses sobilik. Ka ei kiida ta heaks laste eneseuputamise stseeni, milles J. Pärn kujutab laste tegu ema armastamise suurima väljendusena (Jürgenstein 1883: 2).

“Eesti Postimehes” avaldatud artiklis aga ei pöörata eelkirjeldatud aspektidele üldse tähelepanu. Pseudonüümi **-I-** taha varjunud kriitik suhtub lastekirjandusse kui hariduse käepikendusse ning kiidab J. Pärna juttude õpetlikkust: “Iga lugu peidab jutustuse koore alla ühe eluõpetuse, selle pärast tuleb neid väikesil meestel tähelepanemisega lugeda, et nad ajaviitega ühtlasi ka kauni õpetuse kasuks saaksivad” (-I- 1884: 3).

Rohkelt arvustati ka J. Kunderi “Laste raamatut” (1884). Seda 29 lühikest juttu sisaldavat kogumikku on kriitika väga hästi vastu võtnud. Teost nimetatakse “pärliks eesti laste kirjanduses” (Valgus 1884: 3). Kiidetakse nii teose keelt kui ka sisu. Leitakse, et “raamatukene sünnitab elavat lugemise himu, lahket meelt ja õiget rõõmu, õpetab ja avateleb ka neid kõiki paha põlgama ja headust armastama” (Virulane 1884: 1-2). Samas hinnatakse J. Kunderi õpetuse pakkumise viisi. Virulane kirjutab: “Meie sõnad ja kõned on lapsele sagedaste aru saamata ja lähevad hõlpsasti manitsemiseks, noomimiseks, sõitlemiseks või asjata õpetuse pakkumiseks, millest õiget tulu loota ei või olla. Niisuguseid vigu on lastele kirjutatud raamatutes arutihti leida – “Üksnes kõige parem on lastele paras.” Kunderi raamat on meie arvates lastele paras, niihästi oma tuuma kui ka koore poolest” (Virulane 1884: 2). Siin kerkib esile teravamalt kui varem lastekirjanduse sisu ja vormi problemaatika. Artikli autor rõhutab ilukirjanduse puhul nii tavalist, kuid kaasaja lastekirjanduses tagaplaanile jäänud tõika, et ilukirjanduses pole oluline ainult mida

(tuum), vaid ka kuidas (koor). Kriitik näikse taunivat liigset, otsesõnalist moraali lasteraamatus, mis sellele pandud eesmäärke ei täida.

Lasteluuleraamatutest saab põhjalikuma arvustamise osaliseks Fr. Kuhlbarši “Laste laulik” (1899). Raamatu kohta ilmub kaks kirjutist. Varasemale kriitikale tihti omast emotsionaalset ning ilukõnelist lähenemist viljelenud Mihkel Kampmaa kiidab Kuhlbarši luulekogu üliheaks: “Paremat lastelaulikut meie enam Eestis ei tunne. Kõik, mis lapse meeli mõlguatab, tema südant harib ja vaimu teritab, saab siin lauluaineks. Kuhlbarši “Laste laulikul” on suur kasvatusline mõju ja tähtsus” (Kampmann 1899: 1).

Märksa põhjalikuma käsitluse antud teosest ning õiglasema hinnangu esitab Johann Voldemar Veski, kes analüüsib luuleraamatut mitmest aspektist lähtudes. Kõigepealt annab kriitik ülevaate kirjaniku varasemast loomingust ning selle mõjuvusest rahvale. Peagi aga ilmuvad artiklisse kriitilisemad noodid: “Kuid see asjaolu, et Kuhlbars siimaani nii kaunist ja rahvalaadilist luulet trükis on avaldanud, ei anna meile veel mingisugust põhjust, tema senisete luuletuste kohta maksvaks saanud arvamist ka tema hiljuti ilmunud luuletuste-kogu “Laste laulik” kohta suisa maksvaks teha.” (Veski 1900: 57). Edasi vaatleb J. V. Veski teose struktuuri (82 luuletust jagatud kuude alaossa) ning keskendub seejärel luulekogu sisu analüüsile.

Peamiselt heidab kriitik luuletajale ette mõttelist ebaselgust. Ta kirjutab: “Iseäranis tuleb ka seda silmas pidada, et raamat “L a s t e lauliku” nime kannab, nii siis ikka ka laste jaoks on kirjutatud; üks tähtsamatest lasteraamatu nõuetest on aga see, et nendes avaldatud mõtted mitte keerulised ei tohi olla, vaid nad peavad lihtsad, kergesti arusaadavad olema” (Veski 1900: 58). Kriitik leiab, et paljud mõtted jäävad täiskasvanuilegi segaseks, mis siis veel lastest rääkida.

Üheks olulisemaks lastekirjanduse nõudeks peab J. V. Veski ka nn tõe põhjale rajatud mõtete avaldamist, et laps enesele ebateadust ei koguks (Veski 1900: 58). Näitena toob

arvustaja read “Oh kuusepuu, oh kuusepuu; Sa puistad välja valget lund”. Ta arvab, et laps võib neist värssidest ekslikult järeldada, et kuusk see lumesünnitaja ongi (Veski 1900: 58).

J. V. Veski annab hinnangu Kuhlbari keelele, milles ta leiab kohati liigset saksa eeskujude järgimist. Etteheiteid on tal ka luuletaja riimidele, grammatikale ning vales tähenduses tarvitatud sõnadele. Samuti ei kiida arvustaja heaks teose kujundust ja illustatsioone. Ta leiab just lasteraamatus eriti olulise olevat, et pildid salmidega tihedasti seotud oleksid ning teosega ühtse terviku moodustaksid. Vaatamata kõigile eelpoolmainitud puudustele kõlab kriitiku kokkuvõtlik hinnang: ““Laste laulikus” on kogukene õige ilusaid, mõnusaid luuletusi, mis lastele just omased lugeda on” (Veski 1900: 59).

J. V. Veski arvustus on esimene põhjalik analüüsiv artikkel lastekirjanduse üksikteose kohta Veski näeb Fr. Kuhlbari „Laste laulikut“ nii üldisemas eesti lastekirjanuse kontekstis kui ka kirjaniku varasema loomingu taustal. Teost hinnates rõhutab Veski selle ilukirjanduslikkust, eemaldades end teadlikult kaasaja kriitikutele olulisemaks olnud lastekirjanduse didaktilistest aspektidest.

Uurinud 19. sajandi lastekirjanduse kriitikat, võime välja tuua olulisemad käsitletud probleemid.

- Suurima probleemina kerkib esile lasteraamatute vähesus. Kriitika nõuab enama tähelepanu pööramist laste kirjavarale. See põhjendatud nõudmine hakkab vilja kandma alles 19. sajandi lõpus.
- Sageli olid ajalehtedes vaatluse all muinasjutud ja eesti kohalikku elu kujutavad teosed. Võõrast mõju talus kriitika vaid siis, kui see oli esitatud piisavalt mugandatult. Tõlkimise, mugandamise ja plagieerimise probleemid käsitlemist ei leidnud, kuigi vene ja saksa mõjutuste suhtes oldi üsnagi tundlikud.
- Lastekirjandusest kirjutades nõuab kriitika kirjanikelt õigustatult puhast ja selget eesti keelt ning eestluse propageerimist.

Enamasti käsitlesid artiklid mitut lasteraamatut korraga, sellise artikli eriliigiks või pidada ka lasteraamatute jõulututvustusi, mida võib käsitleda lastekirjanduse aastaülevaadete kauge eelkäijana. Üksikteoseid retsenseerivaid kirjutisi oli vähe. Tänapäeva seisukohalt kaalukamaid arvustusi avaldasid J. Kunder, M. J. Eisen. 19. sajandi lastekirjanduse kriitika tippsaavutuseks on J. V. Veski põhjalik ja asjatundlik retsensioon Fr. Kuhlbari “Laste lauliku” kohta. Lastekirjanduse kriitika oli enamasti lastevanemate, aga ka kooliõpetajate harimisele. Üldiselt võime 19. sajandi lõpu lastekirjanduse kriitikast kõnelda kui alles tekkivast ja kujunevast žanrist. See on ka mõistetav, kuna lastekirjandus isegi oli alles kujunemas.

1.3. Lastekirjanduse olemust mõtestavad kirjutised 19. sajandil

Kui lastekirjandusest kirjutati juba 1870ndate aastate algul, siis teoreetilisemat laadi kirjutised, milles vaadeldi lastekirjanduse olemust ja eesmärke, leidsid tee ajakirjandusse alles kümnendi lõpul. Läbimõeldumate arvamustega esinesid P. Undritz, J. Kunder ja J. Liiv, kuigi ka nende seisukohad on suures osas saksalaenulised. Olulist rolli nende seisukohtade kujundamisel ning väljaütlemisel mängis Eesti Kirjameeste Selts, kus lastekirjandus kõne all oli.

Üks esimesi eesti lastekirjandust sügavamalt uurivaid kirjutisi ilmus 1879. aastal, mil ajaleht Eesti Postimees avaldas kooli- ja lastekirjanik Paul Undritzi (1854-1897) Eesti Kirjameeste Seltsis peetud lastekirjandust käsitleva kõne (Undritz 1879: 77-78). Artikkel põhineb suures osas Berliini laste-kasvatajate seltsi juhendil “laste või noore sugu kirjade väärtolemise katsumiseks”. Juhendile toetudes arvab P. Undritz vajaliku olevat lastele kirjavara valida, kuna vaid kõige parem on lastele küllalt hea. P. Undritz leiab lastekirjanduse eesmärgi olevat eeskuju andvate ja hoiatavate kujutluspiltide loomise, et last sõnakuulelikuks ja jumalakartlikuks kasvatada. Hea lastejutt on kriitiku arvates selline, mis võib “lõbusal viisil lapse silmaringi laiendada [...] isamaa armastust äratada ja elustada

ning üleüldse noort sugu kõige kõrge asjade, nagu tõsiduse ja häduse taganõudmisele vaimustada” (Undritz 1879: 77-78).

Nagu artiklist järeldada võib, peab kriitik lastekirjanduse esmaülesandeks laste üldist harimist. Nimelt leiab ta, et lastekirjandusel on oluline roll laste silmaringi laiendamisel, aga ka isamaa-armastuse äratamisel ja aadete kasvatamisel. Kriitik peab lastekirjanduse ülesandeks ka lugejate innustamist ja inspireerimist erinevate eeskujude kaudu, kuid kõik see peab siiski toimuma lastele sobivas vormis („lõbusal viisil“).

Huvitav on Undritzi lastekirjanduse liigitus, mis on üks esimesi katseid selles vallas Eestis. Lastele sobivate ainealade ja žanritena nimetab P. Undritz jutte, ajalugusid, tükke geograafiast ja loodusest, ennemuistseid jutte ning valme. (Undritz 1879: 77-78). Tegemist on suures osas temaatilise liigitusega, kusjuures lasteluule Undritzi liigitusse ei mahu.

Lastekirjandusteoste sisulise poole kohta tehtavad märkused on järgmised: 1) Laps peab ise üles leidma kirjandusteose mõtte ja õpetusiva, et teos tooks võimalikult suurt kasu; 2) Lastekirjandusteose keel olgu grammatiliselt õige, sorav ja elav; 3) Igasugused lastelood (v. a ennemuistsed jutud ja valmid) põhinegu reaalelul ja olgu tõesed; 4) Ennemuistsed jutud ja valmid harigu lapse “luuletus-võimu” teda seejuures hirmutamata; 5) Ajalood pakkugu tõest ja täpset kirjeldust minevikust eesmärgiga olevikku paremini mõista ning tulevikuks üht-teist õppida. (Undritz 1879: 77-78). Eelnevat kokku võttes saame väita, et P. Undritz pidas esmatähtsaks lastekirjanduse kasvatuslikku funktsiooni, esteetiline külg oli tema arvates teisejärguline, kuid mitte tähtsusetu.

Vajadust spetsiaalse lastekirjanduse järele toonitab ka kooli- ja lastekirjanik Juhan Kunder (1852-1888). Tema poolt 3. jaanuaril 1884. aastal (Järv 1989: 207) EKMS-is peetud kõnes “Eesti laste-kirjavarast” peegelduvad küll teadmised vene ja saksa lastekirjandusteooriast, kuid kohalikele oludele kohandatuna ning autori enda teadmistega täiendatuna moodustavad nad esimese eesti lastekirjandusteoreetilise artikli. Kirjutise alguses räägib Kunder sellest, et lastel olgu oma raamatud, täiskasvanutele mõeldud teosed noorsoole ei sobi. “Kõik inimesed ei ole lapsed, sellepärast ei ole ka kõik raamatud lastele kirjutatud.

Lastel on oma raamatud, enese raamatukogu!” ütleb ta (Kunder 1884a: 3). See oli omas erakordne seisukoht. Kunder märgib, et juba kreeklased ja roomlased pakkusid lastele lugemiseks arendavaid palu. Ta toob paralleele ka Saksa- ja Venemaaga, märkides, et seal on ammu mõistetud spetsiaalse lastekirjanduse tähtsust ja vajalikkust. Lastele kirjutada võivat aga vaid inimene, kes laste hinge-elu tunneb. J. Kunder nõuab healt lasteraamatult “et ta õpetaks, et ta eluviisilikult hariks, et ta aega viidaks ehk juttu ajaks” (Kunder 1884a: 3). Kunder viitab siin kahele tänapäevalgi olulisele lastekirjanduse funktsioonile: pedagoogilisele ja meelelahutuslikule, lastekirjanduse esteetiline funktsioon saab vähem tähelepanu.

Lastekirjanik peab tema arvates väga hästi teadma, mida ja kuidas lapsele pakkuda, et see ka eakohane oleks. Kõiksugu “teaduste” esitamist, jutluste pidamist ja filosoofiat ei pea J. Kunder lastekirjandusse sobivaks. Jutukese sisusse peidetud moraali suhtub ta aga vägagi soosivalt.

J. Kunder ei näe lastekirjandust enam homogeense massina. Ta esitab oma artiklis esimese liigituse lastekirjanduse kohta selle lugejast, mitte kirjandusest lähtudes. Ta teeb kindlat vahet lastele mõeldud kirjavara ja noorsookirjanduse vahel. Viimane olevat Eestis piisav, puudu olevat just 7-10-aastaste laste kirjandusest. Selles vanuses lastele sobivamaks ainevaldkonnaks peab J. Kunder laste eneste elu, lisab aga kohe: “Nemad mingi aeg-ajalt ikka lapse kambri välja ja sinna poole, mis elus tähtsam ja õpetuslikum on.” (Kunder 1884b: 3). Veel noorematele soovib ta pildiraamatuid, millele ema või lapsehoidja ise jutu juurde räägib. Peale kümnendat eluaastat leiab J. Kunder aga sobivad olevat nii pildid ajaloost kui reisilood.

Lastekirjanduse olemust on püüdnud mõtestada ka luuletaja, prosaist ja lastekirjanik Juhan Liiv (1864-1913), kes esitab 1889. aastal ajalehes „Sakala“ ilmunud kirjutises nähtavasti kogu toimetuse seisukohti. Artikli alguses esitab J. Liiv viis küsimust, millele kirjutise käigus vastust püüab leida: ”1. Mida võib laps kasuga lugeda? / 2. Kui palju võib ta lugeda, tervise peale vaadates? / 3. On meil üldse laste kirjandust? / 4. On üldse võimalik

lastele mõnda kirjanduse osa keelda ja kes võivad seda kõige paremine? / 4. Kust on meil laste kirjandust loota?” (Liiv 1889a: 1).

Enne lastekirjanduse juurde asumist peatub artikli autor pisut pikemalt kirjandusvälistel aspektidel, mis kaasajas võisid omada olulist tähtsust. Ta hoiatab liigse lugemise eest ja arvab, et üle kolme tunni päevas lapsed lugeda ei või. Samuti pole hea lugeda väikese tulega ega õhtul hilja. J. Liiv mureseb noorte neidude rohke romaani lugemise pärast. Ta kirjutab: “/.../ siis aga, kui lugemine juba nagu haiguseks on saanud, et päevad otsa selle juures viibitakse, keeletagu niisugune lugemine tõsiselt ära. See rikub ihu ja vaimu” (Liiv 1889a: 1).

Kirjanduse keelajate ja soovitajate rollis näeb J. Liiv lapsevanemaid, õpetajaid ja raamatukoguhoidjaid. “Kõige paremine võiksid aga seda meie koolid teha, kes lastele sündsaid raamatuid kooli raamatukogus piaksivad ja neid üksi lastele lugeda annaksivad”, leiab ta (Liiv 1889a: 1). Samuti saaksid raamatukogudest raamatuid laenutada need lapsed, kelle vanemad kõiki raamatuid osta ei jõua. See on J. Liivil omas ajas tähelepanuväärne seisukoht, kuna varasemates lastekirjandusalastes artiklites raamatukogudele suurt tähtsust ei omistata, mis oli ka mõistetav, kuna rahvaraamatukogud olid alles tekkimas.

Küsimusele, kust on meil laste kirjandust loota, vastab J. Liiv : “Muidugi on laste kirjavarade eest hoolitsemine üksi haritud, selginud vaimuga meeste asi, mitte nooruse töö, kes veel oma paleuste maal mõtete küpsuse küsimuses ümber eksivad ja veel iseenesega selgusele ei ole jõudnud” (Liiv 1889a: 1).

Lasteraamatute hulka analüüsid leiab J. Liiv, et see on meil veel küllalt tagasihoidlik. Samas aga ei tea lapsevanemad paljude ilmunud teoste kohta midagi. Ta teeb ettepaneku raamatukirjastajatele ja -kaupmeestele hakata koostama lastele soovitusliku kirjanduse nimestikku. See on ettepanek, mis hilisematel aastatel korduvalt esile kerkib.

J. Liiv leiab, et raamatud, “kus palju asju on, mis lapsele teada tarvis ei ole, nagu kombevastalised naljad ja muud igasugust pudu-padu”(Liiv, 1889a: 1) lastele ei sobi.

Lapsed peaksid lugema spetsiaalselt neile mõeldud raamatuid. Lasteraamatutele esitab J. Liiv järgmised nõuded: “Laps piab luetavast kujust inimesest, oma sarnast last leidma; ette toodavad kujud piavad lihtsad, keel kerge olema, ometigi olgu seal luuleline õhk sees; nad piavad vooruslised olema, ilma et sõnadega seal selleks koolmeisterdatakse” (Liiv 1889a: 2).

Hinnates erinevate žanrite sobivust lastele, vaatleb J. Liiv järgmisi kirjanduse alaliike. 1. Jutustused ja jutud: a. kerged jutustused; b. muinasjutud; d. valmid; e. tõsised jutustused, sündinud lood. / 2. Ajalugu: a. elulood; b. ajalugu. / 3. Luuletused. / 4. Romaanid. Võrreldes Undritzi liigitusega (vt 1.4) on Liivi liigitus üksikasjalikum ja asjatundlikum, kuigi tema vaatepunkt on teine. Kui Undritz püüdis liigitada lastekirjandust, siis Liiv püüab analüüsida, mis täiskasvanutele loodust lastele lugemiseks võiks sobida. Ta leiab et, kerged jutustused, muinasjutud, kus lapsi ei hirmutata, ning kergemini tajutava mõttega valmid on väiksematele lastele väga kohased.

Pisut vanematele lastele (12-15 eluaastat) soovitab J. Liiv tõestisündinud jutustusi, suurmeeste elulugusid ja ajalugu käsitlevaid teoseid. Need annavad lapsele eeskujude, õpetavad neid. Oluline on looduse ja maakoha kujutamine lasteraamatutes. Luuletusi peab J. Liiv lastele täiesti sobimatuks, kuna “siin on keele käik ja mõtete mäng kõige kõrgemale, ühtlasi kõige raskemale tipule jõudnud” (Liiv 1889b: 1). Romaanid tuleks lastele aga täiesti ära keelata, sest laps sealt “asju ja aimamisi leiab, mis temale mitte ei kõlba” (Liiv 1889b: 1). J. Liivi artiklist kumab selgelt läbi, et artikli autor pole kaasaegse lastekirjanduse ega selle teooria ja kriitikaga kursis, tema arusaamad on kohati toored ja asjatundmatud, samas aga teeb ta ka häid ettepanekuid lastekirjanduse levitamise vallas.

Eelnevat kokku võttes võib öelda, et 19. sajandi eesti lastekirjandusteooria põhines enamasti saksa lastekirjandusteoreetilistel seisukohtadel. Ka vene lastekirjanduse olukord ja teooria ei olnud Eestis tundmatu. Oma lastekirjandusteooria teke on seotud Eesti Kirjameeste Seltsiga. See on ka arusaadav, kuna sinna kuulus tolleaegne vaimueliit. Lastekirjandust vaadeldi eelkõige kui pedagoogilist nähtust – lasteraamatult nõuti peamiselt kasvatamist, seda nii heade kui ka halbade eeskujude najal. Korduvalt rõhutatakse

lastekirjanduse osa rahva üldise lugemisvalmiduse kujundamisel ning eestluse säilitamisel. Lastekirjanduse pedagoogilist funktsiooni hinnati kõrgelt, esteetiline külg seevastu jäi tagaplaanile.

2. PEATÜKK

EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE AASTAIL 1900-1917

2.1. 20. sajandi alguse lastekirjanduse üldpilt

19. sajandi lõpul lastekirjandusele osutatud tähelepanu kutsus seda kirjandusharu üha aktiivsemalt viljelema. Lasteraamatute väljaandmine suurenes pidevalt kuni aastani 1914 ning vähenes puhkenud sõja ajal kuni 1917. a. revolutsioonini, mil tsensuuri kaotamine lõi raamatute väljaandmiseks edaspidi soodsamad tingimused. 1901-1917 ilmus E. Annuse (1993: 10) andmeil lastekirjandust 312 nimetust kogutiraažiga 735 200 eksemplari (see arv ei sisalda teiste rahvaste muinasjutte). Võrdluseks: eelnenud 50 aasta jooksul (1851-1900) oli lasteraamatuid ilmunud 128 nimetust kogutiraažiga 371 000 (Annus 1995: 9).

Aastail 1901-1917 suurenes algupärandite osa, millest mitmed olid originaalillustratsioonidega. Arvukalt avaldati pildiraamatuid, enamik neist saksa värvipiltidega, kuna Eestis puudusid veel vastavad trükitehnilised võimalused. Suurema osa lastekirjandusest moodustasid aga endiselt moraliseerivad anonüümsed tõlkejutud (Annus 1993: 10).

Kuna veel 20. sajandi alguseski peeti lastekirjandust eelkõige kasvatusvahendiks, siis tegelesid selle alaga põhiliselt koolmeistrid ja vaimulikud, kes oma töö tõttu lastega tihedalt lävisid. Neil inimestel oli sageli aga rohkem taht kui võimeid kunstiväärtusliku

loominguga tegelemiseks. Nii kujuneski välja tarbekirjandus, mille põhieesmärgiks oli käitumis- ja moraalipõhimõtete, usuliste tõekspidamiste ja keisritruuduse sisendamine (Krusten 1995: 67).

Sellise vaimuliku kirjanduse kõrvale tekkis kirjeldataval perioodil ka uus nähtus – kommertslastekirjandus. Lasteraamatu ärilist tulusust taibanud kirjastajad lasksid Saksamaal vm vanadele pildiklišeedele lisada eestikeelseid tekste. Eriti jõuludeks ja lihavõttepühadeks toodetud lasteraamatud kandsid pealkirju “Kirjud pildid”, “Laste pildiraamat” jms ning said ajalehtedes tihti reklaamitud. Taolisi lasteraamatuid andsid Eesti välja nt Gustav Pihlakas ja Jakob Ploompuu (Krusten 1995: 68).

Lastekirjanduse areng 20. sajandi algul on tihedalt seotud lasteperioodika tekkega. “Lasteleht” (1901-1940) lubas ilmuma hakates pakkuda lastele mitmekesisest kõrgetasemelist lugemisvara. Seda ka tehti. Ajakirja toimetas kirikuõpetajast lasteluuletaja Jaan Bergmann, kaastööliseks olid peaaegu kõik toleaeagsed tuntud lastele kirjutavad autorid (Ansomardi, F. Kuhlbars, K. E. Sööt jpt). A. Järve andmetel avaldati ajavahemikul 1900-1917 “Lastelehes” ligi 300 luuletust ja 500 proosapala ning paarteist näidendit (Järv 1977: 329). “Lasteleht” esindas toleaeagse lastekirjanduse arvestatavat taset. „Lastelehele “ pakkus mõningast konkurentsi lühikest aega ilmunud „Laste-rõõm“ (1906-1907), mille väärtus seisneb ennekõike E. Enno lasteluuletuste avaldamises.

Tõhusalt asus lastekirjanduse varasalve täiendama Eesti Kirjanduse Selts. Seltsi poolt 1908. aastal asutatud koolikirjanduse toimkond andis lisaks kooliraamatutele välja ka “Nooresoo kirjavara” sarja, kus ilmus olulisem osa tolle perioodi väärtuslikumast laste- ja noorsookirjandusest (Krusten 1995: 71).

Kuigi kunstiväärtuslikuma lasteraamatu osa oli üsnagi tagasihoidlik, pani see ometi aluse eesti lastekirjanduse klassikalisele traditsioonile. Lasteluuletajate vaieldamatu liider oli Karl Eduard Sööt (1862-1950), kelle tundeerk, eesti rahvalaulu vormitraditsiooni järgiv lasteluule vastandus varasemale, valdavalt õpetlikule ja staatilisele lasteluulele. Käsitletaval

perioodil ilmus tema luule peamiselt ajakirjanduses, kogu "Lapsepõlve Kungla" ilmus 1923. aastal. Samas suunas liikus ka Ernst Enno (1875-1934), kelle loomingut iseloomustab kiindumus lapsesse ja oskus tema hingeellu sisse elada, erk loodustunnetus, väljapaistev sõnamängu kasutus ja luule mitmetähenduslikkus teevad Enno luuletused ilmusid kaasajal põhiliselt „Laste- rõõmus“.

Oma ajastu luulest eristus Karl August Hindrey (1875-1947) looming. H. Hoffmanni ja W. Buschi eeskujul loodud värsspiltjutustused "Pambu-Peedu", "Seene-Mikk", "Piripilli-Liisu" (kõik 1906), "Nina-Jass ja Näpp-Mall", "Lõhkiläinud Kolumats" (mõlemad 1918) jt paistsid silma värvikate tegelaste, mängulisuse, fantaasiarikkuse ja kunstilise liialduse poolest.

Sarnaselt luulele on suunatus rahvaluulele iseloomulik ka sajandi alguse lasteproosas. Püsiväärtuslikku selles valdkonnas andis Jaan Lattik (1878-1967), kelle võrumurdeline jutukogu "Meie noored" oli kaasajas väga populaarne (esmatrükk 1907, kordustrükkid 1908, 1913). Lattik läheneb asisele maaelule lapseliku mängulisusega, kasutab meisterlikult sõna- ja situatsioonikoomikat. See tagas autori menukuse nii laste kui täiskasvanute hulgas. Folkloorse ainese kasutamise oskuse poolest tuleks esile tõsta veel T. Uustalu ja P. Org'i lastele mõeldud töötłusi rahvuseeposest "Kalevipoeg", Ernst Peterson-Särgava, Peäro August Pitka (Ansomardi) ja M. J. Eiseni loomingut.

Näidend tuli eesti lastekirjandusse jõulisemalt 20. sajandi algul, mil Viljandi kirjastaja H. Leoke hakkas avaldama suures osas anonüümseid lastenäidendeid. Enamasti olid need kirjutatud laste jõulu- või kevadpidude jaoks. Lastenäidendite kunstilise taseme paranemine on seotud August Kitzbergi (1855-1927) nimega. Tema koostöö „Vanemuise“ teatri direktori ja lavastaja Karl Menninguga tõi eesti lastedraamasse mitmeid köitvaid näidendeid. "Kaval-Ants ja Vanapagan" ja "Kuri kuningatütar", nagu teisedki A. Kitzbergi lastenäendid, on peamiselt mugandused teiste kirjanike loomingust.

20.sajandi algus tõi lastekirjanduse üldpilti olulisi muutusi – sündis lasteajakirjandus, kujunes välja eesti lastekirjanduse žanriline jaotus – luule ja proosa kõrval hakkas ilmuma

ka lastenäidendeid. Õppekirjanduse ja kommertslastekirjanduse kõrval suurenes ilukirjanduslike taotlustega lastekirjanduse osakaal. See tõi kaasa vajaduse lastekirjanduse spetsiifilisemate probleemide käsitlemiseks ja lõi parema aluse lastekirjanduse kriitikale – üha rohkem oli lasteraamatuid, mida hinnata ja analüüsida.

2.2. Hinnanguid lasteraamatute kohta 20. sajandi algul

20. sajandi algul kujunes välja Eesti ajakirjandusturg ning stabiliseerus selle olukord. Tänu trükitehnika arengule muutus ajakirjandus massiliseks teabelevi vahendiks. Väljaannete arv ja tiraažid kasvasid jätkuvalt. Nii näiteks oli „Eesti Postimehe“ trükiarv 1898. aastal 4000, kuid 1900. aastal juba 7500 eksemplari (Peege 1994: 326). Suurenev tiraaž tõi kaasa ajakirjanduse suurema mõju avalikkusele Teiseses ka ajakirjaniku seisund ühiskonnas, kasvasid nõudmised tema ametialasele kompetentsusele ja eetikale. Toimetamine eraldus trükkimisest ja administratsioonist ning ajakirjandus hakkas äristuma. Toimetuse liikmete arvu kasv tõi kaasa rubriigistumise, mis andis paremad võimalused ka kirjandusarvustuste avaldamiseks.

Vaadeldaval perioodil ilmus lastekirjandusteemalisi artikleid valdavalt ajalehtedes „Postimees“, „Eesti Postimees“, „Päevaleht“, „Sakala“, „Rahva Päevaleht“ ja „Tallinna Teataja“. Lastekirjandusele pöörati tähelepanu ka ajakirjas „Linda“. Eesti Kirjanduse Seltsi poolt välja antud humanitaarteaduslik ajakiri „Eesti Kirjandus“ tutvustas ja analüüsis uute raamatute rubriigis sageli ka lastele ilmunud teoseid.

Lastekirjanduse kriitika oli jätkuvalt eelkõige tutvustavat laadi, analüüsivaid kirjutisi ilmus vähe. Lastekirjanduse kriitikutena esinesid peamiselt pedagoogid ja lastekirjanikud, kel teoreetilised arusaamad lastekirjandusest sageli puudusid. Enamasti lähtuti teoseid arvustades subjektiivsest arvamusest. Võrreldes eelmise perioodiga muutusid artiklid mahukamaks. Samas ilmus ajakirjanduses üsna palju teoste lühitutvustusi või

annotatsioone, mis teenisid kirjastaja huve, reklaamides kriitikavabalt ühe kirjastuse raamatuid. Näitena võib siin tuua H. J. pseudonüümi all ilmunud kirjutised (H. J. 1913; H. J. 1914) “Tartu Päevalehes”, milles autor vaatleb vaid Jakob Ploompuu kirjastuse toodangut. Arvata võib, et kirjastajad ise need artiklid trükki suunasid. Otsese tõestuse sellele oletusele leiame artiklist, mis algab järgnevalt: “Veel käputäis lasteraamatuid J. Ploompuu poolt toimetuselauale saadetud” (H. J. 1914). On tõenäoline, et arvustatud (või reklaamitud) said need raamatud, mille väljaandjad või ka autorid ise initsiatiivi ilmutasid. Arvustaja oli eelkõige ajakirjanik, mitte kriitik.

Kui 19. sajandi lõpul sai tavaks artiklit alustada kurtmisega, et eesti lastekirjandus on kehvast seisus, siis 20. sajandi esimestel kümnenditel leitakse, et meil lastekirjandust sootuks pole. Kurtmist võib esmapilgul põhjendamatuks pidada, kui vaadata lastekirjandusteoste arvu. Kui sellest aga maha arvata kommertskirjandus pildiraamatute, mitmesuguste tõlkelaenuliste kogumike ja muude kergekaaluliste trükiste näol ning vaimulik lastekirjandus, siis näeme, et kriitikud-arvustajad polegi nii ülekohtused. P. Rängeli arvates on eesti lastekirjandus nii väike, et lausa iga ilmunud teost peaks kiitma (Rängel 1910). Samas leiab ta, et enamasti pole see siiski võimalik. Ka Kooli-onu arvab, et kuigi lastekirjandus päriselt just ei puudu, on vähe teoseid, mida võiks lastele soovitada (Kooli-onu 1910).

20. sajandi algul populaarsust kogunud kommertslikud kogumikud ja albumid sisaldasid luuletusi ja proosapalu mitmesugustel teemadel. Enamik kogumikest olid tõlked või mugandused, mille illustratsioonidena kasutati peamiselt Saksamaa stampilte, kuna kodumaine trükitehnika seda veel ei võimaldanud. Sageli leidsid sellised kogumikud arvustamist päevalehtedes. Enamasti on arvustused kriitilise tooniga, kuid leidub ka (tõenäoliselt kirjastajate endi sulest pärit) suurejoonelist ülistamist.

Kooli-onu varjunime kasutanud kriitik peab taoliste albumite suurimateks puudusteks, et need ei ole lastele kohased, kuna ei arvesta lapse hingeelu, et kokkupanemisel puudub läbiv mõte ning et tekst ei lähe piltidega kokku. Ka teoste keel ei vasta laste arusaamise tasemele.

“Meie peame teatavat vanadust ja arenemisjärge tingimata silmas pidama,” kirjutab ta (Kooli-onu 1910).

Agu Peerandi põhjalik arvustus J. Ploompuu kogumikule “Laste maailm I” (1900) on aga üldistus kõigi kaasaegsete albumite kohta. Arvustuse alguses avaldab artikli autor arvamust, et “Kõik, mis lapsele seletatakse ja pakutakse, see olgu tõsine ja õige, et laps pärast, kui ta suureks on kasvanud ja ilma ja elu oma silmaga tundma õppinud, ennast mitte petetud ei leia olema. Kahjuks pandakse aga seda tõe-nõuet liiga vähe tähele. Lasteraamatute kirjutajad nimelt ei näita sellest tõenõuudest kõigevähematki hoolivat” (Peerandi 1901). Tõekriteeriumi eiramise all peab kriitik silmas kahtlaste väärtuste edastamist luuletustes, veel enam aga proosapalades. Nii näiteks leiab kriitik väärade teo palgana varanduse ja positsiooni kaotust kujutada. Artikli autori arvates oleks lastekirjanduses õigem hea teo palgana rakendada “rahulikku olekut ja puhast südame rõõmu”, halva teo eest tuleks aga karistada “sisemise rahu ja õnne kadumisega” (Peerandi 1901).

Lisaks tõenõudele eksitakse autori (ja ka paljude teiste kritiseerijate) arvates pildimaterjali valikuga. Kui Kooli-onu heitis albumitele ette piltide sobimatust tekstiga, siis A. Peerandi ei poolda nt Rinaldo Rinaldini ja Jüri Rummu kui lastele sobimatute tegelaskujude piltide avaldamist lastele mõeldud teostes (Peerandi 1901).

Ligi paarikümne albumis avaldatud luuletuse kohta arvab kriitik: “Laulud on enamasti suurema väärtuseta. Needgi lihtsad mõtted, mis neis leida, on ütlemata magedalt väljaöeldud /.../. Mis laulude välimise kuju – riimide kohta öelda, siis on need kohati väga puudulised, kohati pole riimi ollagi” (Peerandi, 1901).

Kõige enam häirib aga artikli autorit albumite suunatus moraalile ja näpuga vibutavale kasvatusel. “Nende kokkuseadjad ei näita teadnud olevat, et lastele mitte tõsise näoga koolmeistrid ja kombluseõpetajad, vaid armsad seltsilised meeldivad, kes endid laste mõttevalda oskavad mahutada, kelledest lapsed löbu tunnevad, aga mitte igavust kes neile jutustusi pakuvad, aga mitte kuive manitsusesõnu” kirjutab ta (Peerandi, 1901). Artikli

lõpus on autoril ometi midagi “positiivset” öelda: “Siia juurde peame aga lisama, et “Laste maailm” veel kõige parem viimasel ajal ilmunud laste lugemise raamat on, teised on igapidi nii kehvad, et nendest siin kohal rääkida ei maksagi” (Peerandi 1901).

Arvustus näitab ilmekalt, et kuigi kriitik lastekirjanduse kasvatuslikku poolt ei alahinda, hakkab üha enam esile kerkima küsimus, kasvatamise teostamise viisist lastekirjanduses. Peerandi näikse rõhutavat, et manitsussõnade kõrval ei tohi unustada ka lastekirjanduse meelelahutuslikku funktsiooni. Selleks aga, et need kaks erinevat eesmärki ühendada, on vaja meisterlikke laste hingeelu tundvaid kirjanikke.

Albumite kõrval valmistas kriitikuile rohkelt peavalu ka uustulnuk lastenäidend. A. Kitzberg kritiseerib Viljandi kirjastaja Hans Leokese väljaandel ilmunud näitemänge. Tuntud eesti draamaklassik leiab, et härra Leokese kirjastus annab raamatuid välja juhuslikult. Ilmunud lastenäitemängudele heidab ta ette viletsat keelt. Näidendi “Tädi kingitused” arvab ta lastele üldse sobimatu olevat, kuna tegelased “räägivad ju kui pooltäiskasvanud, harimata ja kõige koertega puretatud uulitsa- või külatänava väljaheide!” (Kitzberg 1906). Ka tegevust, mis on draama üks põhitingimusi, on Leokese näidendites vähevõitu. Kitzbergi enda lastenäidendeid ning teistegi autorite üle aja kestma jäänud laste lavatükid arvustamist ei leia.

Käsitlemata ei jäänud ka kommertskirjanduse probleemid. Ajakirjanduses ja kooliõpetajate seltsides oli ikka arutluse all asjaolu, et õpilased suure isuga nn “röövlite ja nuuskurite lugusid” loevad. 1909. aastal avaldatud kirjutises (-ts 1909) analüüsitakse, miks see nii on. Detektiivkirjanduse rohket tarbimist selgitab kriitik nõnda: “14-15aastaste laste silmis on Nat Pinkerton päris kangelane, igatepidi aatelik isik. Lapsed imestavad ta mõistust, suurt jõudu, omakasu püüdmata olekut ja truud kohusetäitmist. Lapsed leiavad nendest lugudest aatelist vahvust, määratu suurt enesesalgamist, imestamisväärilist osavust, ilmiski ei kaota nuuskur oma rahu; kui ta selle juures ka kaelamurdvasse hädaohtu peaks sattuma. Ühe sõnaga – nuuskuri kuju avaldab noore inimese aatelise ettekujutusevõimu peale põhjatu suurt mõju; ta tunneb südamest rõõmu, kui tal korda läheb mingit suurt kuritegu avalikuks teha.” Samas ei hooli lapsed vastava kirjandusliigi ebakohtadest. “Et siin kõiksugu

loomuvastased sündmused üksteise peale kokku kuhjatakse, et siin jutukäigul mingisugust kindlust ega järjekorda ei ole, seda ei oska noor lugeja sugugi tähele panna” (-ts 1909).

Autori arvates puudub meil väärtuslik lugemismaterjal, mis noori köidaks, seetõttu kipuvadki noored detektiivkirjanduse järele haarama. Parim moodus krimikirjanduse lugemist vähendada oleks lastele väärtuslikku kirjandust soetada. Noortele sobiliku kirjanduse otsinguil on autor tutvunud teiste maade olukorraga ja leiab, et 13-15aastastele sobiks pakkuda “nende oma kirjanikkude töödest väljavalikuid, millesse need jutud on üles võetud, millest kergem aru saada, heas keeles ja osavalt kirjutatud teaduselised tööd, piltidega maade- ja rahvasteaduse raamatud, kirjeldusi kodumaa loodusest, ajaloolisi jutustusi, sügavatähenduslisi muinaslugusid jne.” (-ts 1909). Artikli autor rõhutab seega aimekirjanduse suurt osatähtsust teismeliste lugemisvaras, samas aga leiab ta olulise olevat ka filosoofiliste muinasjuttude pakkumist noorukitele.

Ikka arutletakse ka muinasjuttude olemuse ja sobivuse üle: “Ja tõeste, kui muinasjuttudes mitte koledaid tondilugusid ette ei tule, mis kuulajate ihukarvu püsti ajavad, kui nad mitte toorest tapmist ja läilat vägivalda ei kujuta, kui nad mitte inetuses ja roppuses ei pöörle, vaid ainult jutustaja luulevõimule piiramata voli annavad ja kõige keerulisemate, kõige kaelamurdvamate tükkidega valmis saavad, siis on vaevalt midagi paremat ja huvitavamat lugemisevara lastele anda kui niisugused rahva muinaslood. Tarkade koolmeistrite kunstlikult välja mõteldud õpetlikud jutustused ja tähendamisesõnad ei saa neile oma väärtuse poolest ligigi” (L. 1911). Sarnaselt eelmisele perioodile, on üks esile kerkinud küsimustest taas muinasjuttude julmuse ja sellega kaasneva laste hirmutamise teema, jõulisemalt kui varem aga tõstatub küsimus muinasjuttude tähtsusest lapse arengus. See on ka mõistetav, kuna enam kui varasematel perioodidel ilmus rahvamuinasjutte ja nende töötlusi, rahvaluulest olid oluliselt mõjutatud ka kaasaja juhtivad lasteluuletajad. Artikli autor paigutab muinasjutud lastekirjanduse kõige väärtuslikumaks liigiks, millega lastekirjanike loodu kuidagi konkureerida ei suuda. Huvitav on ka kriitiku tõlgendus lastekirjanikust. Nimelt võib antud tsitaadist järeldada, et kriitik näeb lastele kirjutajana eelkõige „tarka koolmeistrit“ ehk õpetajat-kasvatajat.

19. sajandi lõpul alguse saanud lastekirjanduskriitika žanr – raamatute jõulutuvustus – oli viljeldav ka käsitletaval perioodil. 20. sajandi esimestel aastatel see žanr, tõi küll, ajutiselt hääbub. Põhjuse leiame A. Kitzbergi artiklist: “Kahjuks on tänavu vähe uudist sellel põllul (lastekirjanduses – *JP*) nimetada, sellepärast peame suurema väljavaliku poolest vanade armsaks saanud raamatute juurde tagasi pöörama, mis iseenesest küll enam soovitamist ei tarvita” (Kitzberg 1901). Alates 1910. aastast aga lasteraamatute jõulutuvustus taasavastatakse. Enamik suuremaid päevalehti hakkab avaldama peamiselt lastevanemaile suunatud kirjutisi, mille peamine eesmärk on õhutada vanemaid lastele jõuluks raamatuid kinkima. Kui 19. sajandi lõpu jõuluülevaated koosnesid peaaesjalikult raamatute lühikestest sisukokkuvõtetest, piltide ja lehekülgede arvu ning hinna nimetamisest, siis vaadeldava perioodi jõulutuvustused muutuvad analüüsivamaks ja üldistavamaks. Rohkesõnalise kiituse osa väheneb, selle asemel hakatakse enam tähelepanu pöörama lastekirjanduse tähtsusele lapse arengus. Lasteraamatute annotatsioonid kaotavad reklaamimaigu, muutudes järjest analüüsivamaks, eritlevamaks. Üha enam hakkavad jõulutuvused sarnanema lastekirjanduse aastaülevaadetega.

Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul esitatud ettekannetes eelneva aasta kirjandusest jääb lastekirjandus harilikult kõrvale. Olukord muutub 1913. aastal, mil õpetaja M. Okas avaldab seltsi aastaraamatus ülevaate “Viis nooresoo- ja lasteraamatut”. Järgmistel aastatel laiendab autor haaret, sõnastades artiklid “1914. aasta laste- ja noorsoo-raamatute ülevaade” ja “Kooli ja nooresookirjandus 1915. ja 1916. a”. Kuigi artiklidel on paljutõotavad pealkirjad, ei puuduta ülevaated lastekirjandust kuigi sügavalt, suurem osa artikli mahust kuulub lugemike kirjeldamisele. Ometi olid taolised lastekirjanduse ülevaated samm edasi. Kui jõuluülevaadete esmane ülesanne oli suunata lapsevanemaid raamatuid ostma, siis Okase ülevaadetel taoline pragmaatiline eesmärk puudub. Ka nimetatakse neis esmakordselt sõna “ülevaade”, mis viitab mingi konkreetse perioodi analüüsile. Jõulutuvustustes vaadeldi sageli kriitikule enim meeldivaid teoseid olenemata nende ilmumisaastast, ka analüüs tihti puudus.

Lastekirjanduse vähesuse ning viletsuse üle kurtmised ei jäänud vaid tühjadeks sõnadeks. Tehti ka ettepanekuid, kuidas head lastekirjandust soetada. 1910. aastal näeb trükivalgust Kooliõpetaja pseudonüümi all avaldatud artikkel (Kooliõpetaja 1910a;b), milles juhitakse tähelepanu asjaolule, et koolis on puudu raamatutest, mis aitaksid õpetajat “tema suure ülesande täitmise juures”. Artikli autor leiab, et lastel, kes ei loe raamatuid, jäävad kõlbluse- ja ilutunne välja arenemata, nende vaim jääb kitsapiiriliseks ja väiklaseks ning nende ettekujutusvõime nõrgaks. Et seda ei juhtuks, tuleb hakata välja andma head lastekirjandust. Ta leiab, et selleks võiksid kooliõpetajad-kirjanikud asutada ühisuse, mis väärtuslikku lastekirjandust välja annaks (Kooliõpetaja 1910b). Kooliõpetaja ilmselt ei teadnud, et juba oli jõutud ka tegudeni Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkonna sarja “Nooresoo kirjavara” väljaandmise näol. Vastavate raamatute tutvustused ilmusid ka “Nooresoolehes”.

20. sajandi alguskümnendel pälvis laste- ja noorteraamatuist enim kriitikute tähelepanu O. Lutsu “Kevade” (I-II, 1912-1913). Kuigi O. Luts ei kirjutanud lasteraamatut, vaid kooliaegade meenutusi kooliõpilastele ja -õdedele, äratas teos peagi ka laste huvi, eriti 1920-1930ndail aastail, ning on praeguseks muutunud lastekirjanduse klassikaks. Kaasaegses kriitikas ei vaadeldud “Kevadet” enamasti kui lastekirjandusteost, võib-olla just seetõttu on märgata suuremat süvenemisastet ja enam analüüsi kui selleaegsetes lasteraamatuarvustustes tavaliselt. Vaid üks arvustus käsitleb “Kevadet” kui noorteraamatut (-Asch- 1914), andes ülevaate teose emotsionaalsest mõjust noortele.

Kriitika leiab üksmeelselt, et teose ainek on hästi valitud ja huvitavalt käsitletud. O. Luts oli esimene, kes koolitemaatika sel kombel kirjandusse tõi. Aristarchose pseudonüümi all kirjutaja leiab, et “Pea kõik meie kirjanikud, niihästi ilutsejad, kui ka realsuse kirjutajad on koolipõlve allikatel joomas käinud, kuid vististe ei ole paljud sealt niisuguse mõõduga saanud, kui “Kevade“ kirjanik” (Aristarchos 1912). Pisut täpsemalt kirjeldab kaasaegset olukorda koolitemaatika käsitlemisel Ed. Schönberg: ”M. Sillaots toob ju oma raamatus “Algajad” ka midagi koolipäevadest, niisamuti ka Jaan Lattik “Meie noortes.” Esimeses on aga rohkem lapse hingeeluliste nähtuste kuivapoolse analüüsiga tegemist, kuna

karakterlistele koolielu piltidele kõrvaline osa antud, teises on aga ainult üksikud katkendlised kirjeldused kooli sündmustest“ (Schönberg 1913: 204).

O. Lutsu teose “Kevade” 1. osas hinnatakse eelkõige karakteriloomet. “Tema ei võta oma töös kogu koolitait lapsi detailse, igava kirjelduse alla, mis lugeja huvi ühegi peale koonduda ei laseks, vaid ta kannab oma terase vaatlemise ja tähelepanemise anni mõnede üksikute kujude najal läbi kogu kirjatöö“ (Aristarchos 1912). Kui teised kriitikud jäävad karakterikujutusega vägagi rahule, leiab A. H. Tammsaare ka negatiivset. Ta kirjutab oma arvustuses: “Nõnda nimetatud eitavad iseloomud on hästi või rahuloldavaltki välja tulnud, jaatavad aga on kõik värvita, huvituseta targutus” (Tammsaare 1912). Igas arvustuses leiab hindamist ka kirjaniku oskus hingeeluliste küsimuste käsitlemises, seda eriti Arno kuju avamisel. Samuti leitakse üksmeelselt positiivse olevat vastuoluliste tegelaste kontrastile üles ehitatud süžee.

Enim probleeme tekitas kriitikale O. Lutsu keel ja kirjutamisviis. Tammsaare kirjutab: “Keele kohta tahaks täiendada: mispärast on kirjanik mittekirjanduslikka sõnu tarvitanud, mõnikord ka seal, kus selle järele nähtavaste tungivat tarvidust ei ole. /.../ Raamat on ainult real, kümme-kond sõna – ülinaturalistlised,” lisab ta. Schönberg leiab, et Luts oma “keelega liig kergelt ja mängides on valmis saanud”, samas aga hindab ta Lutsu võimet elavat keelt kasutada (Schönberg 1913: 206). Lutsu jutustamisviisi, vestmist hinnatakse väga, kiidetakse ka kirjaniku võimet lugejat köita ja mõnuga lugema panna. Ses suhtes võrreldakse Lutsu koguni Jerome K. Jerome’i, Lattiku ja Bornhöhega (Schönberg 1913: 206).

Kui võrrelda “Kevade” 1. ja 2. osa kriitikat, siis esimese osa vastuvõtt oli tunduvalt soojem. Teise osa ilmudes leidsid kriitikud, et Luts tahab ühte teost kaks korda maha müüa. Eduard Hubel leiab, et Luts on kui imelaps, kes üleöö kuulsaks saanud: “Kas nad ei täida lootusi või sattuvad valeteedele. O. Luts on viimase poole kaldumas. Vastutus langeb kõigi nende peale, kes teda selle juures ei hoiata, kes oma arvustustes läbi sõrmede tema puuduste peale vaatavad ja ka nende kirjastajate peale, kes tema teoste head minekut profiteerida tahavad,

kirjanikku võimalikult palju produtseerima ergutades” (Hubel 1915). Rahul ei oldud ka teose ülesehitusega. “Kompositsiooni raamatus üleüldse ei ole, ei seda valguste ja varjude ärajaotamist, seda lüheduste ja pikkuste äraaalumist, mis kunstitööle tingimata tarvis läheb”, kirjutab Hindrey (1913).

O. Lutsu „Kevade“ vastuvõtt omaaegses kriitikas näitab ilmekalt eesti lastekirjanduse kriitika ja ilukirjanduse kriitika vahelist suurt lõhet 20. sajandi algul. Kui raamatut oleks käsitlemist leidnud lastekirjandusena, oleks kindlasti esile kerkinud hoopis teised küsimused (nt teose lastele sobimise teema, kasvatuslike nüansside edastamine jne). Kuna teos aga klassifitseeriti mälestustena, alles hiljem nihkus see lastekirjanduse klassikasse, vaadeldi hoopis kirjaniku loodud karaktereid, kasutatud keelt, imetleti tema huumorit jne.

Rohkelt arvustusi ilmus ka Jaan Lattiku väga populaarse teose “Meie noored” (esmatrükk 1907, kordustrükkid 1908, 1913) kohta. Nõudlikud kriitikud Anton Jürgenstein ja Aino Kallas hindasid teost kõrgelt. Anton Jürgensteini 1907. aasta kirjandusülevaates on “Meie noored” ainus lasteraamat, mida kriitik on pidanud vajalikuks mainida. Ta kirjutab: “Selle raamatu ilmumine on meie belletristikas terve sündmus. Mitte just üksikute tükide laitmatus väljatöötamises – seal on väikeste meistritööde kõrval ka nõrgemaid – vaid selles elurõõmsas, iseennast leidvas ja tundvas rahvuslises ja iseloomulises värskuses ja algupäralisuses, mis nii hästi keele, mõtlemise viisi kui ka iseloomude poolest kõige ligidamas ühenduses sellega on, mis meie rahva hinges ilusat ja alguslist olemas on. Kadunud on siit kõik odavad ja ülespuhutud tundmused sõnades, kõik vastuloomulised hädaldamised ja enese isikuga edvistamised. Saagu Lattik teenäitajaks enese ja võera mõju alt vabastamises” (Jürgenstein 1908:112).

A. Kallas hindab Lattiku teoses peegelduvat arusaama, et “laps midagi oma piirides iseseisvat on, et lapse füüsilise iseäralduse loomulikuks tagajärjeks ka iseäraline arusaamise, tundmise ja meelekujutuste sünnitamise viis on“ (Kallas 1908: 144). Kriitik leiab, et J. Lattiku “Meie noored” haakub kirjandusharuga, mis vaatleb ja uurib lapse

hingeelu, kaitseb lapse õigust olla laps. A. Kallas võrdleb Lattiku teost koguni Ellen Key raamatuga “Lapse aastasada”. Huvitava aineala käsitlemise kõrval peab kriitik üheks suuremaks vooruseks kirjaniku keskendatust ühele teemale – teoses “astub ette ainult lapsi, pääleegi sagedasti alles põlve kõrguseid” (Kallas 1908: 145). Samuti hindab Kallas teose tervet ja värsket tooni, humoristlikku kujutamisi viisi ja osavalt kasutatud Võru murrakut.

Lisaks plussidele näeb kriitik Lattiku jutukogus ka miinuseid. “Ükski neist jutustustest ei ole kunsti-töö toodeks arvata. Nad on liig kiiresti valmis seipitsetud, neil puudub tarvilik kogunemine ühe pääasja ümber, nad lagunevad väikesteks joonteks, mis ise küll häasti on trehvatud“ (Kallas 1908: 145). Samuti leiab ta erinevatest jutustustest veel järgmisi puudujääke: “aine käsitlemine on puudulik”, “puudub tegevuse kogunemine ühe keskkoha ümber”, “kirjanikul ei jätku üksikutele isikutele ja juhtumistele enam kui üks, kaks pintslitõmmet, ja meie osavõtmine jõuab vaevalt ärgata, et jälle kustuda” jne. (Kallas 1908: 145-146). Vaatamata üksipulgi ettelõetud puudustele jääb arvustusest ometi kõlama teost hindav toon.

A.Jürgensteini ja A. Kallase artikleid võrreldes näeme, et mõlemad kriitikud on teost arvustades lähtunud täiskasvanuile loodud ilukirjandusest ja selle kriitikast. Kui Jürgenstein paigutab teose täielikult ilukirjanduslikku konteksti, siis Kallas püüab leida ühenduspunkte ka lastekirjandusega. Siin kerkib esmakordselt vihjamisi esile lastekirjanduse uurimises hiljem korduvalt käsitletud küsimus, kas raamatu peategelaseks olev laps, teeb sellest teosest automaatselt lasteraamatu. Kallase vastus näikse olevat „ei“ , kuna ta käsitleb Lattiku „Meie noori“ pigem eriliigina ilukirjandusest, „mis vaatleb ja uurib lapse hingeelu, kaitseb lapse õigust olla laps“. A. Kallasele on ka Lattiku kirjutamisstiil ilmselt võõram kui Jürgensteinile, kes hindab autori nappi ja siirast välelendusi viisi.

A. Jürgenstein ja A. Kallas on mõlemad arvustanud ka K. A. Hindrey värsspiltlugusid “Pambu-Peedu”, “Seene-Mikk” ja “Piripilli-Liisu” (kõik 1906). A.Jürgenstein märgib nende teoste erakordsust omas ajas. Kuna Hindrey teosed olid kaasajas ennenägematud, eriti karikeeritud tegelaskujude tõttu, näitab soosiv hinnang nende raamatute suhtes kriitiku professionaalsust ja kursisolekut mujal maailmas lastekirjanduses toimuvaga. Mõlemad

kriitikud hindavad eriti neis teostes peituvat huumorit. A. Jürgenstein kirjutab: “Meie lastele on viimasel ajal ka palju väikseid pildiraamatuid välja antud, aga need on enamasti kõik tõsise õpetliku sisuga, suurem jagu vaimulikud ehk võõraste rahvaste muinasjutud. Lastenaljad aga puudusivad täiesti” (Jürgenstein 1906). K. A. Hindrey värsslugude eesti eelkäijaks peab kriitik Wilhelm Buschi raamatut “Pollad Lollad” (1885, eestindanud A. Grenzstein).

Kriitikud hindavad Hindrey annet nii kunstniku kui ka kirjanikuna. A. Kallas tõstab esile teksti lihtsust ja selgust (Kallas 1906). Jürgenstein hindab loo mitmekihilisust: “Sääl juures on raamatus terve mitmepildiline lugu, millel oma tõsine aluspõhi ei puudu” (Jürgenstein 1906). Erilise tunnustuse osaliseks saavad aga autori illustratsioonid. “/.../ tema laste pildid on täis elu, liikumist /.../ “ (Jürgenstein 1906). “Pildid on vallatu ja lialdava käega joonistatud, mis igas olekus naljaka joone üles leiab. Tüüpused on Eesti omad, küladest ja uulitsatelt võetud.” (Kallas 1906). Hinnatakse ka raamatu puhast ja selget värvitrukki, mis oli omas ajas erakordne.

Hindrey raamatute ilmumine pani A. Kallase lastekirjanduse ja selle kriitika üle arutlema ka pisut üldistavamalt. “Laste raamatuid peaksivad õieti lapsed ise arvustama, ja kõige parem arvustus oleks kahtlemata see, kui neid sõna tõsises mõttes laste käes katkiloetult leiaks, sest laste sümpatiad ei ole kunagi abstraktilist laadi, vaid ilmuvad käpuga katsuvalt,” leiab ta (Kallas 1906). Erilise koha A. Kallase käsitluses saavad lasteraamatu pedagoogilised aspektid: “Lapsed on väga õrnad mõjude vastu, mis ilma teadmata hädust hingavad, aga väiksemgi katse kõlblust jutustada leiab nende poolt loomusunnilist vastupanekut. Kõik jutlustused väikestest eeskujulistest tüdrukutest ja poisikestest, missuguseid laste raamatutes kahjuks liiga sagedasti leida võib, kõik õpetlikud moralilise lõputeraga jutustused on laste loomulik tunne hukka mõistnud” (Kallas 1906).

20. sajandi algul nägi trükivalgust koguni kolm “Kalevipoja” lasteväljaannet. Lisaks juba 1869. aastal Fr. R. Kreutzwaldi enda poolt tehtud ja 1885. aastal ilmunud J. Kunderi proosaümberjutustusele anti 20 sajandi algul välja T. Uustalu “Laste Kalevipoeg” (1902) ja

P. Org'i poolt lühendatud, eessõna ning lisadega varustatud "Kalevipoeg: Lugulaul eesti muinasajast" (1904, korduustrükk 1911).

Üldiselt leidsid meie rahvuseepose lastendused sooja vastuvõtu. P. Org'i raamatu arvustus on pigem annotatsioon või lühitutvustus, kuid Villem Reimani kirjutis T. Uustalu teosest on pikk ja põhjalik. Kõigepealt annab artikli autor ülevaate Fr. R. Kreutzwaldi eepose "Kalevipoeg" ümberjutustuste ajaloost, seejärel asub põhjalikult T. Uustalu versiooni analüüsima. Eriti hindab Reiman T. Uustalu püüet "Kalevipoega" lastele sobivalt ümberjutustada. Ta kiidab raamatu trükki ja paberit, kuid heidab kirjastajatele ette piltide puudumist. Ka taunib kriitik liiga kõrget hinda: "Sest meie olusid tuleb silmas pidada. Meie rahvas on väikesearvuline: lugejaid ei loeta meil mitte sadatuhandate kaupa, nii et hulga päält kokku väikestest kasudest suurem tulu kasvaks; meil ei ole mitte palju jõukaid vanemaid, et nad väikeste laste raamatute pääle rohkesti kulutaksivad" (Reiman 1903).

Sisu valikut peab kriitik üldiselt õnnestunuks, heidab vaid ette mõningaid kärpeid (nt Kalevipoja lapsepõlv, suure tamme lugu jm) ja autori enese laiendusi. "Laiendustel näikse kaks sihti olevat: Kalevipoja lugusid veel imelikumaks teha, aga imelikud on nad juba isegi enam, kui et lapselik mõistusgi neid uskuda jõuaks. Ja teiseks püüab kirjanik laiendustega kõlbulikult laste hinge sisse mõjuda" (Reiman 1903). Taolist "Kalevipoja" muutmist pedagoogiliseks tekstiks taunib Reiman vägagi: "See ei tohi aga mitte muinasjutu otstarve olla ja Kalevipojal ongi juba oma kõrge ja kõlblik põhjusemõte, mis tervest loost kohutavalt läbi käib /.../" (Reiman 1903). "Laste Kalevipoja" keelelised aspektid on Reimani arvates rahuldavad. Jutustamisviisi leiab ta kerge ja laheda, keele ilusa ja kujuka olevat. Vaid mõned "maotumad kõnekäänud" (nt vatsa revetama) ja keelepsakad (nt töösi, aitnud) häirivad kriitikut.

Kuigi tegemist oli väga olulise sündmusega lastekirjanduse arengus, ei saanud „Kalevipoja“ ümberjutustused lastele eeposele väärilist vastuvõttu kriitikas. See on mõneti hämmastust tekitav tõik, kuna antud perioodil rõhutati sageli rahvusliku kasvatuses tähtsust ning kasutati rohkesti rahvaluulet ilu- ja lastekirjanduses. Ka oli Reimani arvustus põhjalik

ja omas ilmselgelt dialoogilist alget, ometi ei läinud keegi poleemikaga kaasa. Võib-olla oli eepose näol tegemist kaasajas nn „püha tekstiga“, mida analüüsima ei kipunud või põhjustas kriitikuteni mittejõudmise nende ümberjutustuste suunatuses lastele. Samuti on võimalik, et teost käsitleti koolikirjanduse osana, mis arvustamise alla ei kuulu.

Vastandlikke arvamusi äratas aga E. Peterson-Särgava muinasjutukogumik “Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest” (1911). Pseudonüümi Mag. all esineja hindab küll Petersoni elavat jutustusviisi ning raamatut kaunistavaid hoogsaid pilte, kuid artikli põhiosa pühendab ta siiski juttude algallika otsimisele: “Igapidi näikse raamatu kirjutaja ennast võõra kirjavara pääle toetanud olevat,” mainib ta ja lisab: “Oleks mõnusam olnud, kui E. Peterson reinuvaderi juttude sisuks Eesti aineid oleks võtnud ja neid Eesti lastele ümber jutustanud. Siis oleks raamatu tähtsus märksa tõusnud” (Mag 1911).

M. Kampmaa arvates aga on muinasjutukogu pildid eestipärased Lisaks eelpoolmainitud voorusele on teosel veel põnev ja ladus jutustamislaad, mis ka täiskasvanuile sobib, hea paber, suur kiri ja tugev köide. Kriitiku arvates ei jää Petersoni raamat mingil määral alla Kreutzwaldi samaainelisele teosele (Kampmann 1911).

Teine kriitikuid segadusse ajanud raamat oli Ansomardi “Lastejutud” (1911). Tänapäevastes käsitlustes (Krusten 1995: 88-91; Järv 1989: 14-142) novaatorlikuks ja oma aja kohta silmapaistvaks teoseks hinnatud raamat tekitas ilmudes üsna teravat vastuseisu. Ajalehes “Meie Aastasada” ilmus üdini negatiivne arvustus. Artikli autor leiab, et raamat on kirjanik Ansomardi ja kunstnik K. A. Hindrey varasemate töödega võrreldes tõeline pettumus. Ta nimetab jutte värvituteks, kuivadeks, igavateks. Teose keel on retsensendi arvates “raskelt paenutatud”, sisaldab “labaseid üliõpilastepassijate kõnekäändusid” jne. “Terve raamat on ilma sisemise osavõtmiseta kirjutatud,” leiab ta resümeerides. Hindrey pildidki arvab artikli tundmatu autor “puruigavad” olevat. “Misjaoks trükitakse niisuguseid raamatuid? Kui meie väikeste eest hoolt tahetakse kanda – ja seda on hädasti tarvis – siis peab seda terve sooja südamega tegema, mitte nõnda pääliskaudselt ja rõõmuga, nagu selles

raamatus.“ Artikli autor teeb ettepaneku avaldada hoopis Hurda ja Eiseni poolt korjatud rahvajutte (Meie Aastasada 1912).

A. Kitzbegi arvustus oli aga äärmiselt positiivse tooniga, lausa ülistav (Kitzberg 1911). “Polaarsete maitsehinnangute vahele jäi see, mida uut ja väärtuslikku tõi Ansomardi oma raamatutega kaasaja lastekirjandusse, keele, stiili, karakterikujunduse, rahvajuttude kasutamise ja arendamise alal” (Järv 1989: 142).

“Võrreldes eelneva sajandi (19. sajand – *JP*) lõpukümnenditega reageeriski kriitika märgatavamalt ilmunud lasteraamatutele, kuid ei küündinud veel kuigivõrd protsessi mõjutama” (Järv 1989: 188). Lasteraamatuarvustusi ilmus küll rohkelt, kuid enamus neist oli tutvustava funktsiooniga, analüüsivaid arvustusi ilmus vähem. Võrreldes eelmise perioodiga jäid olulisemad lasteraamatuarvustustes käsitletud valupunktid samaks, lisandusid vaid mõned nüansid nende lahkamisel. Sagedamini käsitleti järgmisi probleeme: lasteraamatute vähesus, kommertslastekirjanduse küsimused, muinasjuttude sobivus lastele, lasteraamatute tõlkeprobleemid, võõra kirjanduse mõju eesti lasteraamatule jne. Jätakuvalt rõhutati lastekirjandust käsitledes puhta keele nõuet. Enamasti propageeris lastekirjandust vaatlev kirjutis haridust, eestlust ja kristlust. Mõjukamad lastekirjanduse kriitikud olid A. Jürgenstein, A. Kallas, K. A. Hindrey, A. Kitzberg ja V. Reiman.

2.3. Lastekirjanduse olemust mõtestavad kirjutised 20.sajandi algul

20. sajandi algul peeti lastekirjandust eelkõige kasvatusvahendiks, mille abil lapsi harida, neid sõnakuulmisele manitseda. See on ka mõistetav, kuna enamus lastekirjandusega tegelejaid olid põhialalt vaimulikud või koolmeistrid ning nägid lastekirjanduses eelkõige head võimalust oma põhimõtete selgitamiseks. Õpikusse ja lugemikesse valitud paladeski väljendub aga ka rahvusliku kasvatus taotlus. Lugudes on moraal ja õpetuse iva hoolsalt ära peidetud, ka tegelasi juhtivad motiivid ja ideed esitatakse varjatult. Lastekirjanduse käsitlemine belletristika osana jäi aga siiski teisejärguliseks, kuigi võrreldes eelnenud

perioodiga suurenes järjest. Kaalukamate arvamustega lastekirjanduse olemusest esinesid M. Kampmaa ja J. Speek.

Mihkel Kampmaa (1936. aastani Kampmann; 1867–1943) oli tuntud eelkõige kui koolikirjanik ning kirjandusloolane. Kuigi tema peatähtsus seisneb tegevuses eesti emakeelse koolikirjanduse ja eesti kirjandusloo viljelemisel, on sel mehel teeneid ka lastekirjanduse teooria ning kriitika alal. M. Kampmaa vaated avalduvad lasteraamatuid arvestavates artiklites ning koolikirjanduse toimkonna aruannetes.

Kampmaa arusaamad põhinevad tõenäoliselt metafüüsika, metodoloogia, pedagoogika jpm küsimustega tegelenud Johann Friedrich Herbarti (1776-1841) teostel (Järv 1989: 223). Kampmaa tsiteerib Herbarti põhiseisukohta: “Kujutage lastele halba selgelt, ainult mitte kui himuasja, lapsed leiavad varsti, et see on halb. Mahutage jutu vahele moralilisi targutusi, lapsed leiavad sedamaid, et teie igavaks lähete. Kujutage ainult head, lapsed tunnevad sedamaid, et lugu ühekülgne on, ja juba vahelduse pärast tahaksivad nad ka halbu asju kuulda. Aga andke neile huvitav jutustus, rikas sündmustest, olude mitmekesidusest ja karakteritest; selles ärgu olgu mitte püüet näha, sihilikult kas kõige paremat või kõigepahemat kujutada, ainult pooleldi magav takt muretsegu selle eest, et tegevus halva poolt sinna kalduks, mis hea, õige ja armas on: teie näete sedamaid, kuidas lapse huvi elusse ärkab, kuidas mitmekesine aine mitmesugustele otsustele tõuget annab, kuidas valguse ja varju kirjeldamine selle võimalikuks teeb, et laps ennast halvast ära pöörab ja head armastama hakkab” (Kampmann 1910: 98-99). Kampmaa arusaamade järgi on lastekirjanduses väga oluline pöörata tähelepanu selle sisulisele küljele (karakteriloomele, olude kirjeldamisele jne), et teose kasvatuslikud suundumused ei luhtuks.

Herbarti teostele tuginedes toob Kampmaa välja lastekirjanduse neli olulist omadust:

1. Lastelood peavad olema täis tõsist lapselikku vaimu, lihtsust ja rikast mõttekujutust, et lapsi köita.

2. Lastekirjandus peab olema kombeliselt hariv, kirjeldades olukordi, mis kutsuvad lapsi nende moraalselt hinnangut andma; sihilikku moraliseerimist Kampmaa ei poolda.
3. Lastekirjandus peab olema positiivselt õpetav, kasulikke näpunäiteid pakkuv.
4. Lastejutul peab klassikaline väärtus olema, et see üha uuesti lugejat huvitaks.

Võrreldes möödunud sajandi lõpukümneni teoreetikutega on Kampmaa puhul märgata lapse eakohasuse printsiibi erilist tähtsustamist. Lastekirjanduse lastepärasust peab kriitik ilmselt lastekirjanduse olulisimaks kriteeriumiks, muidu ta ei oleks seda paigutanud omaduste reas esikohale. Varasem selgemalt välja toodud on ka sihiliku moraalitsemise taunimine.

Eelmainitud põhimõtteist lähtuti ka sarja “Nooresoo kirjavara” alustades. Nimelt tegutses M. Kampmaa aktiivselt Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkonnas. M. Kampmaa kirjeldab toimkonna aruandeartiklis sarja koostamist järgmiselt: “Nooresoo kirjavarasse mahutame asjalikku belletristikat, nimelt kaunilt sõnastatud jutustusi, ja kirjeldusi muinasajast, kodumaa ajaloo, üleüldisest ajaloost, loodusteadusest, geografiast, tähtsate inimeste elulugusid, reisikirjeldusi jne. Nende raamatute ülesanne on kooli õperaamatuid täiendada” (Kampmann 1910: 98). Ilukirjandusest lubatakse selles sarjas Eesti kirjanduse vanema perioodi ajaloolise tähtsusega teoseid, aga ka uusi algupäraseid raamatuid pakkuda.

Kirjandusajaloolistes teostes pühendab Kampmaa täiskasvanutele loodu kõrval tähelepanu ka lastekirjandusele. Kaasaegsetest lastekirjanikest sai suurima tunnustuse osaliseks E. Enno, kes Kampmaa hinnangul pääses “lastele hingeliselt lähemale kui ükski teine eesti luuletaja”. Vanemast eesti lastekirjandusest hindab Kampmaa eelkõige Martin Körberi ilmalikke lastelaule. Need “tulevad kõige paremate lastelaulude hulka arvata, mis meil Eesti kirjanduses olemas”, arvab ta. Eelkõige paistavad Körberi luuletused silma lastele sobiliku teemavaliku poolest.

M. Kampmaa õpikute ja lugemike ning õpilastööde kogumiku “Kasu-mets” (1911) koostamise põhimõtted viitavad selgelt autori rahvuslikule hoiakule. Ikka ja jälle leiab rõhutamist rahvaloomingu tähtsus laste arengus. Juba 1891. aasta “Valguses” kritiseerib Kampmaa J. Bergmanni kristlikku lasteväljaannet “Laste Rõõm” “vonnilise või baronilise” mõisasaksa helduse ja inimlikkuse esiletõstmise ning talurahva halvustamise eest. Kampmaa leiab, et niisugust lastekirjandust pole tarvis.

20. sajandi alguses taandub lastekirjandust mõtestavatest kirjutistest arusaam lastekirjandusest kui homogeenest massist. Järjest enam püütakse lasteraamatuid liigitada. 19. sajandi lõpul levinud olnud žanriline liigitamine taandub mõneti, andes teed lastekirjanduse ealisele diferentseerimisele. Sageli juhitakse tähelepanu asjaolule, et erinevad lapsed vajavad erinevaid raamatuid. Olulist rolli mängivad siin lapse vanus ja sugu. Nii näiteks esitab M. Kampmaa ealise liigituse ja selle alusel loodud soovitusliku kirjanduse nimekirja (Kampmann 1916). Nimekirja koostades arvestas ta järgmisi aspekte:

1. “Raamatu huvitav sisu, mis mõttekujutuse vangi võtab, elustab ja liikuma paneb.”
2. “Raamatu kaunis välimus, mis aga hinda pole kõrgeks tõstnud.”

Tuntud koolikirjanik ja kirjandusloolane jagab koolilapsed “lugemise tehnilise ja sisulise raskuse järele” kolmeks rühmaks. Esimesse neist paigutab ta 7-10aastased, teise 10-13aastased ning kolmandasse 14-16aastased lugejad. Huvitav on märkida, et Kampmaa alustab laste ja kirjanduse vaheliste suhete kirjeldamist alles koolieast, kuigi on ilmselge, et lapsed puutuvad kirjandusega kokku juba ka varem. Samas rõhutab M. Kampmaa, et lastel on oma maitse, mida tuleb raamatuid soovitades arvestada (Kampmann 1916).

Sarnaselt arvab ka pseudonüümi e-e-e. kasutaja: “lapsi on väga mitmesugusid ja üks ja seesamune raamat ei ole mitte igale lapsele ühesugune hea; igäihel on oma soovid ja tahtmised”. Raamatute soovitamise puhul peab ta lisaks maitsele oluliseks ka laste vanust ja sugu, samuti on artikli autori arvates oluline teada, et iga lapse peale avaldab raamat erinevat mõju. Eelnevast lähtudes jagab autor lastekirjanduse pildiraamatuteks, pildi- ja juturaamatuteks ning teaduselise sisuga raamatuteks. Samas aga leiab e-e-e., et “lastele juba aegsasti meie paremate kirjameeste töösid tuleb lugeda anda, sest see harjutab keelt ja

õpetab last oma keeles mõtlema ja oma elu tundma, mida meie praeguse aja kool liig vähe ehk mitte sugugi ei paku” (e-e-e. 1912).

Konkreetsema kuju ning üldistuse võtsid lastekirjandusalased muretsemised aga J. Speegi artiklis “Meie laste uuem kirjavara”. Kirjutise autor esitab seitse nõuet lasteraamatute kirjutajatele ja kirjastajatele (Speek 1902):

1. See, millise vanuse ja haridusega lastele raamat on mõeldud, olgu kaanel kirja pandud: ”Üht ja sedasama raamatut mitmesuguse vanadusega ning haridusega lastele kätte pakkuda, on 3-4 jänest korraga püüda, aga mitte ühtegi kätte saada.”
2. “Kõik laste raamatud, olgu nad üksnes piltidega, piltidega ja lugemistega või ainult lugemistega üksi, – tulevad kindla loogikaliku kava ehk kasvatustiku (programmi) järele kokku seadida”. Nii näiteks loomaraamatus tuleb loomad esitada süsteemi järgi (nt metsloomad, koduloomad, linnud), mitte segipaisatult.
3. “Nooremate laste raamatute tuum peab ainult meie kodu ja kodumaa elust võetud olema. /.../ Vanemate laste raamatute tuum võib ja peab osalt juba kaugemalt elust toodud olema, et nende silmaringi, mis kodust üle ulatab, laiendada.”
4. “Asjad ja sõnad, millest ainult suured inimesed võivad aru saada, /.../ peavad lasteraamatutest välja jääma /.../”
5. “Laste raamatud peavad võimalikult nii toimetatud olema, et lapsed nende tuumast ilma kõrvalise abita aru saavad.”
6. “Laste raamatule trükk peab, suur, jäme, selge, sõre ja puhas olema.”
7. “Laste raamatute hind peab võimalikult odav olema, et neid ka vaesemad jõuaksivad omandada.”

J. Speek leiab lasteraamatute vigade põhjuse olevat selles, et lasteraamatuid kirjutavad need, “kes õpeseadusi, õpeviisisid, laste kirjanduse nõudmisi ja laste elu-olu ligemalt ei tunne ehk neid töö juures tähele ei pane” (Speek 1902). Kirjastajatel tuleks enne raamatu trükkimist käsikirja hoolikalt toimetada.

Võrreldes Kampmaaga rõhutab Speek enam toimetajate ja kirjastajate olulist rolli hea lasteraamatu sünnis. Rohkem kui Kampmaa pöörab Speek tähelepanu ka raamatu

trükitehnistele aspektidele ja hinnale. Mõlema teoreetiku jaoks on aga oluline lasteraamatute lähedus lapse hingelaadile.

Tõsist puudust tuntakse lasteraamatukogudest. Raamatukogudel leitakse olevat oluline roll laste lugemise juhtimisel ja laste sopakirjandusest eemale juhtimisel. “Nüüd tuleb aga küsida, mida meie lapsed loevad? Selles valitseb täielik korralagedus. Lapsed loevad seda, mis neile kätte juhtub. Nad loevad ka hirmu- ja vereromanisid ja isegi nilbe kirjanduse eest ei ole meie lapsed kaitstud,” kirjutab „Tallinna Teataja“ (Laste raamatukogud 1911). Lahenduse pakub välja „Päevaleht“: “Keskkonna loomisega, mis paremat kirjandust rahvale kättesaadavaks teeb, oleks üks tähtsamatest sammudest sopakirjanduse vastu võitlemise asjus astunud”. Näitena toob „Päevaleht“ Ameerika lasteraamatukogud, mille eesmärk on kõigepealt lapsi lugema harjutada. “Peale selle püüavad nad veel niisugustele lastele, kelle vanemad vabrikutes tööl on, võimalust anda ennast uulitsa rikkuvast õhukonnast vabastada” (Laste-raamatukogudest 1909).

Lisaks lugemisele võiks raamatukogu “kirjanduse-õhtuid pidada“, kus kirjanikke ja nende töid tutvustatakse ja nende vastu huvi äratatakse. Laste lugemisele innustamiseks korraldatakse seal ka “jutuvestmise tunde”, milles raamatukoguhoidja räägib loo, mida lapsed saavad ise hiljem raamatust üle lugeda. Oluliseks lugemise motivaatoriks nimetab „Päevaleht“ ka raamatukogus korraldatavaid näitusi. Innustunult kirjeldab artikli autor Ameerika lasteraamatukogu sisseseadet (väikesed toolid ja lauad, lilled, akvaariumid, pildid seintel, soojus ja valgus jne). “Niisugune sissesead ja hea ümberkäimine juhatajanna poolt teeb raamatukogud lastele täieste koduseks ja armsaks, nii et need raamatukogud ikka enam oma tegevust peavad laiendama” (Laste-raamatukogudest 1909).

Lasteraamatukogude lugemismaterjal on rangelt kontrollitud: “on iseenesest mõista, et lasteraamatute välja valikut kõige piinlikumalt toimetatakse. Mitte ainult halb vaid ka keskmise väärtusega kirjandus tuleb kõrvale jätta” (Laste-raamatukogudest 1909). Raamatukogu juhatajal tuleb lugemisematerjali igale lapsele tema “arusaamise, vanaduse ja iseloomu kohaselt anda” (Laste-raamatukogudest 1909). See nõuab aga erilisi oskusi.

„Tallinna Teataja“ leiab, et raamatukogu võiks juhatada kasvatusteadlane, kuna tema oskab laste lugemist järjekindlalt juhtida (Laste raamatukogud 1911).

Eelnevat kokku võttes võib väita, et 20. sajandi algul toimusid lastekirjanduse mõtestamisel olulised muutused, kuigi lastekirjanduse põhilise käsitluskontekstina nähti ikka pedagoogikat. Erinevalt eelmisest perioodist leidis enam rõhutamist lastekirjanduse eakohasuse printsiip, lastekirjanduselt nõuti laste vanusele sobivate teemade ja stiili kasutamist. Suurenes vajadus lastekirjandust liigitada. Varasemat žanrilist liigitust hakkab täiendama lastekirjanduse diferentseerimine vanusest johtuvalt. Lastekirjanduse ümber hakkab arenema selle institutsiooniline külg. Jõuliselt kerkis esile lasteraamatukogude problemaatika. Lastekirjanduse teoreetilistest mõtestajatest paistsid silma M. Kampmaa ja J. Speek.

3. PEATÜKK

EESTI LASTEKIRJANDUSE KRIITIKA JA TEOREETILINE MÕTE AASTAIL 1918-1939

3.1. Lastekirjanduse üldpilt aastail 1918-1939

1920. aastateks olid eestlased saavutanud omariikluse. Iseseisvas Eestis kujunes välja eesti soost teadlaste, uurijate, haritlaste jt kultuuriinimeste ringkond ning hakati andma emakeelset haridust kõigis kooliastmetes, millega kaasnes haridustaseme üldine tõus. Eriti oluliseks muutusid haridus- ja kasvatusküsimused, sellega seoses ka kõik lastekirjandust puudutav. Laienes oluliselt raamatukogude võrk ning anti välja järjest enam teoseid. Andres Jaaksoo andmetel (1998: 48-49) ilmus aastail 1918-1939 1303 ilukirjanduslikku laste- ja noorteraamatut (arvestamata koolialmanahhe), neist 659 algupärandid (sh 514 esmatrükki).

Esimese Eesti Vabariigi aegse lastekirjanduse ilmet kujundasid suures osas mõjukad kirjastused ja kirjandusvõistlused, mida sageli toetas kultuurkapital. Tooni andis kirjastus „Loodus“, mis alates asutamisest 1920. aastal tegeles koolikirjanduse avaldamisega. 1931. aastal alustati populaarse sarja „Looduse“ kuldraamat” väljaandmist, milles ilmusid peamiselt tõlketeosed, alates aastast 1935 hakati korraldama lasteraamatuvõistlusi. Mõjukaks kujunes ka Eesti Kirjanduse Seltsi sari „Nooresoo kirjavara“, mis taastati 1921. aastal pärast viieaastast pausi.

Põhiliikidest domineeris proosa, luuleraamatuid ilmus äärmiselt vähe. Selle perioodi vaieldamatu tippkogu lasteluule vallas oli Karl Eduard Söödi (1862-1950) “Lapsepõlve Kungla” (1923), mis koondab peamiselt varem ajakirjanduses avaldatud luulet. Silma paistis ka Agnes Taari (1897-1976) “Klu, klu...” (1928), mis sümpaatsete loodumuljete kõrval sisaldab raskepäraseid ja koguni lastele sobimatuid värssse. Äramärkimist väärib sama autori värssjutustus “Mustlase koer” (1936). Värssjutustusi avaldas ka Karl August Hindrey.

1920.-1930. aastate lasteproosa on erinevalt luulest mitmekülgne ja sisukas nii käsitletavate teemade, kujutamisaadi kui ka adressaadi poolest. Lasteproosa realistlikumat suunda esindasid Jüri Parijõgi, Richard Janno ja Marta Sillaots. Lapse mõtlemisviisi ja kõnet matkivate omanäoliste juttudega sai tuntuks pedagoog ja lastekirjanduse kriitik-teoreetik Jüri Parijõgi (1892-1941), kellelt ilmusid jutukogud “Semendivabrik” (1926), “Jaksuküla poisid”(1930) jt, reisikirjeldused “Soome” (1929), “Kulbult Atlandile” (1939) jt, muinasjutukogu “Külaliste leib” (1933) ja noorsoojutustus “Teraspoiss” (1937). Tema jutustusi iseloomustab tegelaste hingeelu ilmekas kujutamine ning laste (eriti poiste) mõttekäikude sügav valgustamine. Parijõge võib pidada poisteraamatu traditsiooni algatajaks Eestis. Ka Richard Janno (1900-1942) on lastekirjanduse ajalukku jäänud eelkõige poistekirjanikuna. Tema kunstijõulise poisteraamatute diloogiat “Vutimehed” (1935) ja “Kassisaba poisid” (ilm. 1974) iseloomustab sarnaselt Parijõele elav kõnekeel, murdealiste poiste hingeelu hea tundmine ja oskuslik süžeearendus. Poisteraamatuid hakkas ilmutama ka Karl August Hindrey (1875-1947), kes karikeerivate piltjutustuste kõrval (“Jaunart Jauram”, “Jaunart Jaurami jõngermannid”, mõlemad 1921; “Jõngermannide jandid” 1922 jt) hakkas ilmutama realistliku põhitooniga poisteraamatuid (“Kill Martuse lihavõtted” 1933; “Kill Martus koolis” 1935). Väiksematele lastele kirjutas realistlikke jutte Marta Sillaots (1887-1969). Tema Trips-Traps-Trulli lood (1935-1938) on lihtsad ja humoorikad, väärtustades väikelaste argielu.

Oluliseks teemaks kujunes käsitletaval perioodil ka loodus, lapse suhe loomariigiga, looduse hoidmine ja kaitsmine. Selle valla märkimisväärsamad saavutused seostuvad Richard Rohu (1891-1950) nimega, kelle tundeliselt paljupakkuvad, ettevõtlikkust, visadust

ja eluvõitluses alistumatust propageerivad teosed (“Laanekohus”, “Vetepojad”, “Väikesed rändurid”, “Noor elulaevnik”, kõik 1928; “Väleküüs ja Tuhknai” 1935) äratavad lapses huvi looduse vastu. Loodustemaatikat käsitlesid ka August Mälk (“Jutte lindudest” 1934) ja Anton Hansen Tammsaare (“Meie rebane” 1932).

Rohketele realistlikele lasteraamatutele tasakaaluks viljelesid kunstmuinasjuttu Juhan Jaik ja Irma Truupõld. Juhan Jaik (1899-1948) arendas rahvapärimusele ning rahvusvahelistele ja kohalikele muinasjutusüžeedele tuginevat fantaasiat kogudes ”Võrumaa jutud” I –1924, II – 1933, “Kaarnakivi” 1931, “Tondijutud” 1936 jt. Tema Pombi-lood (“Pombi ja Üdsimärdi nõiad” 1932, “Pombi ja esivanemate kuld” 1934, “Pombi ja Siukuningas” 1934) jätkavad sama laadi, keskendudes ühele tegelasele. Kunstiväärtuslikke kunstmuinasjutte viljeles Irma Truupõld (1903-1980), kelle “Rohelise Päikese maa” (1936) kujunes oma aja üheks populaarsemaks tüdrukuteraamatuks (Krusten 1995:137).

Koolide aktiivne teatariharrastus soodustas lastenäidendite avaldamist. Levinumad olid jätkuvalt jõulunäendid. Moraaliõpetuslike teatritükkide kõrval (Eduard Nukk jt) ilmus ka tõsiseltvõetavaid näidendeid (Paul Rummo „Lõunatuule eksirännak” 1937). Teatrid mängisid rohkelt dramatiseeringuid (J. Parijõe „Teraspoiss”, O. Lutsu „Kevade” ja „Nukitsamees”, R. Janno „Vutimehed”).

1920.-1930. aastatel kujunes eesti lastekirjandus talle eriomaste joontega ilukirjanduseks. Nõukogude okupatsioon 1940-1941, sellele järgnenud Saksa okupatsioon ja Eesti teistkordne okupeerimine Nõukogude Liidu poolt 1944 katkestasid lastekirjanduse loomuliku arengukäigu.

3.2. Lastekirjanduse kriitikast aastail 1918-1939

Omariiklus mõjus ergutavalt ka eesti ajakirjanduse arengule. Koos ühiskondlik-poliitilise elu diferentseerumisega kasvas kiiresti ajalehtede ja ajakirjade arv. Leho Lumiste andmeil

ilmus Eestis 1930. aastal kokku 276 ajalehte ja ajakirja (Lumiste 1977: 181). Ajalehtede maht kasvas samuti keskmiselt 8-12 leheküljeni (Lumiste 1977: 175). See muutis märgatavalt ka arvustajate tööd. Kriitikud said enam võimalusi ja mahtu artiklite avaldamiseks, mis tõi omakorda kaasa rohkem diskussioonivõimalusi. Kirjandusajakirjadest olid mõjukamad „Looming“ ja „Eesti Kirjandus“, mis kriitikat ja uurimusi avaldades ei unustanud ka lastekirjandust. Süüvivamad kirjutised lastekirjanduse kohta ilmusid just neis väljaannetes.

Lastekirjandusega seonduvaid artikleid avaldasid ka üleriigilised ajalehed („Postimees“, „Päevaleht“, „Vaba Maa“), aga ka maakonnalehed („Ugala“, „Koit“, „Järvamaa“) ning kodu- ja naisteajakirjad („Eesti Naine“, „Naiste Töö ja Elu“). Lastekirjandus oli oluline teema pedagoogilistes ajalehtedes-ajakirjades („Õpetajate Leht“, „Kasvatus“). Lastekirjandust käsitlevad artiklid, uurimused ja arvustused leidsid tee spetsiaalsetesse kirjandusajakirjadesse („Looming“, „Eesti Kirjandus“). Laste- ning noorsooajakirjadeski („Õpilasleht“, „Noorusmaa“, „Meie Noorus“) ilmus tutvustavaid kirjutisi.

Lastekirjanduse käsitlevad muutusid järjekindlamaks ning sisukamaks. Enamik tol ajal ilmunud algupärandeid ja tõlkeramatuid leidis kriitilise arvustaja, sageli kirjutati ka lastekirjanduse üldisematest probleemidest. Levinumaks artiklitüübiks oli jätkuvalt üksikteose analüüs, milles sageli leidis mainimist ka sama autori varasem loomingu. Taolised kirjutised moodustavad ligi poole selle perioodi lastekirjandusalastest artiklitest. Üsna tihti on ühes artiklis arvustatud ka kaht teost, kuid enamasti on niisugusel puhul siiski tegemist kahe eraldi arvustusega ühe kirjatüki piires ja paralleele või erinevusi teoste vahel väga ei otsita. Alates 1930ndatest, mil hakkavad ilmuma mitmesugused raamatusarjad („Looduse kuldraamat“, „Kuldne kodu“ jt), arvustatakse sageli korruga tervet sarja või teoste gruppi, püüdes muuhulgas leida ka sarja siduvaid elemente. Üha sagedamini hakatakse arvustama ka žanrist lähtudes – lastenäidend (Vaigla 1935: 426-427), väikelasteraamat (Sillaots 1939: 133-134) jt.

Probleemanalüütilisi artikleid on võrreldes arvustustega vähe, kuid aeg-ajalt kerkib neid esile, eriti seoses mõne piire murdva teose ilmumisega (arutlused julguse üle

lastekirjanduses, moraali esitamise küsimus jne). Ülevaated kirjanike elust ja loomingust ilmuvad enamasti seoses nende juubeliga, nt Jaan Lattikust kui noorsookirjanikust (Sillaots 1938: 473-476), K. E. Söödi elu piirjoontest (Ambur 1937: 1114-1126). Üsna palju on uudiseid lastekirjanduselust (lastekirjanduse võistlused jms).

Nii mõnelegi lastekirjandust käsitlevale artiklile järgnes soovitusnimestik. Neid ilmus eriti rohkesti jõulueelsel perioodil (Mändmets 1925: 5; Lasteraamatute... 1925: 2 jt). Sisuliselt võib taolisi kokkuvõtteid ja lasteraamatute paremiku esitamist aasta lõpus pidada lastekirjanduse aastaülevaate eelkäijaks, kuid erinevalt aastaülevaatest pole nende sisu piiratud ühe aastaga, ka on rõhk pigem ostusoovitusel ja raamatu tähtsuse rõhutamisel, mitte objektiivse hinnangu andmisel.

Esimene märkimisväärsem aastaülevaade ilmus 1924. aastal, mil Eduard Männik (ps lastekirjanikuna Aadi Virges) avaldas „Vikerkaares“ artikli „Noorsookirjandus 1923. a.“ (Männik 1924: 544-548; 576-578; 601-603). 18-aastane autor käsitleb tõlkeraamatuid 10-16-aastastele, keda ta peab noortekirjanduse adressaadiks (väites muuseas samas, et sel aastal ei ilmunud ühtegi algupärast noorteteost). Autori lähenemine on kirjastuste-keskne, sisulist analüüsi ja teoste vahel paralleelide tõmbamist on suhteliselt vähe. See on ka mõistetav, kuna artikli autor on ise vaevalt noorsookirjanduse east välja jõudnud, elukogemust ja lugemust sellisteks ülevaadeteks tal ilmselgelt napib.

Tõsisemaks saavutuseks lastekirjanduse aastaülevaadete vallas võib pidada ka Jaan Roosi „Noorsoo-kirjandus 1931. a.“ (Roos 1932: 209-219), kus autor pühendab ligi kolmandiku artikli mahust lugejate harimisele: miks on tarvis eraldi noorsooraamatuid, milline on hea noorsooraamat jms. Roos vaatleb nii algupärandeid kui ka noortele mõeldud tõlkeid.

Üldkirjanduse aastaülevaated said traditsiooniks juba koos kirjandusajakirjade „Eesti Kirjandus“ ja „Looming“ ilmumahakkamisega. Algselt oli tegemist ühe artikliga (lüürika, jutustav proosa ja näitekirjandus), mis alates 1925. aastast laienes kolme „Loomingu“ numbrisse. Hiljem süveneb diferentseerumine ja rubriigistumine veelgi (ülevaateid aasta kirjanduselust, reisikirjeldustest, memuaaridest jne). Nii mõnigi kord antakse ülevaade vastava aasta vene või rootsi ilukirjandusest, samas lastekirjandusest artiklit avaldamata.

Üsna harva eksib täiskasvanute kirjanduse ülevaadetes ka mõni lasteteos, nt 1930. aasta lavakirjanduse ülevaates pühendatakse lõik 1929. aastal ilmunud A. Taari lastenäidenditele „Ema armastus“ ja „Mida kinkida emale“.

„Loomingus“ ilmub esimene lastekirjanduse ülevaade 1936. aastal (Parijõgi 1936: 442-448), kuid traditsiooni sellest käsitletaval perioodil veel ei sünni. J. Parijõe ülevaade 1935. a lastekirjandusest on põhjalik ja asjatundlik, autor on kursis nii kohaliku kui muu maailma laste- ja noorsookirjandusega, mis võimaldab tal tõmmata paralleele, teha liigitusi ja anda adekvaatseid hinnanguid. Samal aastal „Päevalehe“ lisas „Kunst ja Kirjandus“ ilmunud Karl Eerme ülevaade (Eerme 1936 47-48; 50-51) omab märgatavat sarnasust Parijõe tekstiga.

Vaadeldava perioodi lastekirjandusalaseid artikleid lugedes kerkivad esile järgmised probleemid ja teemad. Nagu eelmistel kümnenditel, leitakse nüüdki, et kodumaine lastekirjandus on veel õige kehval järjel. Tõdetakse, et nagu koolieelne kasvatus, nii jätab ka väikelastekirjandus paljuski soovida. „Meil on kaunike kogu lasteraamatuid, kuid häid ja oma sisu, joonistuste jne poolest laste arenemisastmele vastavaid raamatuid on meil väga vähe,“ arvatakse ajakirjas „Naiste Töö ja Elu“ (Missuguseid raamatuid ...1926: 179). Leitakse, et kirjastajad ei näe piisavalt vaeva valimaks lastele täisväärtuslikku kirjandust. Kuna raamatute puudus on suur, leiavad ka kehvad teosed ostjaid. Ühiselt leiavad arvustajad, et hea kirjanduse puudumine tõukab noori lugemiskihule kergendust otsima sopakirjandusest, mis nende hingi rüvetab ja neid halvale teele juhatab.

Kirjanduse peamiseks ülesandeks peetakse hariduse andmist, aja jooksul kogutud kultuurivarade tutvustamist ning laste eetilist kasvatust, kusjuures sisu ja meetod olgu valitud vastavalt laste hingeelule. Leitakse, et kirjandus peab rahvuslikult, usuliselt, kunstiliselt ja keeleliselt arendama. Otsesõnu antud õpetust aga taunitakse. Vaatluse alt ei jää välja ka trükitehnilised nüansid: lasteraamat olgu suurte tähtedega ning sisaldagu värvipilte.

Paljudes artiklites mainitakse, et infot lasteraamatute kohta on raske kätte saada. Haridusministeerium teeb ettepaneku kirjastusäridele müügilt lõppenud raamatute kordustrükkimiseks ning kutsub kirjastusi üles igast uuest lasteraamatust haridusministeeriumile teatama, et antud teost võiks soovitusnimestikes populariseerida (Haridusministeeriumi.... 1921: 5).

Alati leiavad lastekirjanduse soovitusnimestikes tutvustamist ning ostusoovitusi ajakirja „Laste Rõõm“ köited ning üksiknumbrid. Täisväärtuslikku ning head lastekirjandust pakkuvat ajakirja soovitatakse koolidessegi tellida. Ometi ei olnud see tihti võimalik, kuna vallad selleks vahendeid ei andnud. 1926. aasta „Päevalehes“ kirjutab ärgas kooliõpetaja, kuidas tema „Laste Rõõmu“ tellimiseks raha sai. Peoõhtu korraldanud koolmeister tellis saadud tulust lasteajakirja, mida kõik õpilased huviga lugeda said. „Lasteajakiri on otse hädavajalik õppeabinõu koolis,“ leiab artikli autor (Joh. R-[?]t.1926: 6)

Taas kord vaetakse lastekirjanduse ning tooruse ja julmuse suhteid. Marta Lepp peab selles suhtes hoiatavateks näideteks rahvamuinasjutte ja K. A. Hindrey, Ants Antsoni, Henrik Saare ning Jakob Liivi teoseid. Ta kirjutab: „Halb eeskuju, ning selle halva eeskujuga kollitamine leiab rohkem järeltegijaid, kui suudab juhtida heale. Ei saa lapsi võõrutada pahedest, petmisest, valetamisest, varastamisest, joomisest – igasugusest ulakusest, kui neid pahesid elavalt kirjeldatakse” (Lepp 1930: 4).

K. A. Hindrey, tundes end puudutatuna, kirjutab eelmainitud artikli autorile vastuse. Tuntud lastekirjanik ja lasteraamatute illustraator leiab, et laps ei analüüsi tegevustikku sellest seisukohast, kas see eeskujuks peab olema või ei. Teda huvitab tegevus, sündmustik. Seejuures on tal kindlasti oma sümpaatiad ja antipaatiad. Hindrey rõhutab lapse vajadustega arvestamist. „Laps teab ise, mis teda huvitab,“ kirjutab ta (Hindrey 1931: 5).

Põhiliikidest on lastekirjandusalaste artiklite autorid enam rahul proosaga, lasteluule ning -näidend saavad retsenseerijatelt märksa teravamaid arvamusi. „Asjata otsite meie vähestest lasteraamatuist lastelaule! Need on vemmalvärsid, mis ei huvita vana ja rikuvad laste maitset. Seevastu leidub kenu palu selt alalt täiskasvanutele määratud kogudest,“ kirjutab

arvustaja (An. 1921: 24). Ta soovib laste luulemeele arendamiseks lugeda neile Enno, Visnapuu ja Adsoni luulet. “Kuna lastelaule vähe, kasutatagu kõik sellekohane materjal, sest lapsed harjugu juba luulega, mitte vemmälvärssidega,” lõpetab ta. Sel perioodil ilmusid vaid mõned arvestatavad luulekogud. Seda veidram on, et lasteluule klassiku K. E. Söödi kogu “Lapsepõlve Kungla” (1923) ei köitnud kaasajal kriitikute tähelepanu. Ilmus vaid M. [Martin?] Okase tagasihoidlik lühiarvustus ajakirjas “Loodus”, mis ei suutnud lahata teost piisavalt. Kriitik juhib eelkõige lugeja tähelepanu autori “riimirikkusele”, mille all peab kriitik silmis K. E. Söödile omast rohket alg-, sise- ja lõppriimi kasutamist. Rohked riimid aitavad lastel luuletusi meelde jätta, aga tekitavad ka “uuepäraseid sõnakujusid”, mis kriitikule vastuvõetavad tunduvad (Okas 1924: 161). Märksa põhjalikumad arvustused sai A. Taari “Klu, klu...” (1928). E. Niin leiab luuletustes sarnasusi E. Enno, K. E. Söödi ja J. Oro luulega. Kriitik heidab luuletajale ette nõrku riime, keelevigu, puudulikku värsimõõtu jm luuletehnilist, sisulisest küljest ei rahulda teda liigne vaimulikkus ja vagatsemine (Niin 1929A: 2). Luuletuste vormilise küljega pole rahul ka teised kriitikud. Märt Raud pöörab aga enam tähelepanu sisulisele küljele. Ta leiab, et A. Taar on kirjutanud “rohkem lastest kui lastele (Raud 1929A: 191). Ka Karl Ehrmann (Eerme) on M. Rauaga nõus, et paljud Taari värsid ei sobi lastele. “Selle pääle vaatamata, on raamatul ka voorusi. Agnes Taar on kohati ise laps, siis kui laulab aastaegadest, lapsest ja ta mängust, pühadest ja nendega kaasaskäivast rõõmusest, emast jne,” leiab ta (Eerme 1929: 60). Jakob Mändmets arvab aga, et kuigi A. Taari “Klu, klu...” ei vii meid täisväärtusliku lasteluule teel edasi pika sammuga, on katsetus luua lastele midagi tõsisemat ja täisväärtuslikumat ikkagi tähelepanuväärne (Mändmets 1929: 5).

Kriitiliselt suhtuti ka peaaegu kõigisse tol perioodil ilmunud lastenäidendisse. Eriti halvustati Ella Treffneri näidendeid “Kaugelt tulnud jõulumees” ja “Esimene vale” (1928), mis leiti olevat kunstlikud ning moraliseerivad ega arvestavat lapstegelaste vanust ega vaatajate soove (Raud 1929B: 190-191, Salo 1929: 2). Ilmselt just näitemängupuudusest ajendatuna avaldas A. Kitzberg kogumiku “Lastenäidendid” (1928), mis sisaldas enamasti vabasid ümbertöötusi „Vanemuise“ teatri lasteetenduste jaoks. Kriitikuilt sai raamat soosiva hinnangu. Põhjalikuma arvustuse esitab E. Niin. “Vastuvaidlematult tunnustavad peagu kõik õpetajad ja kasvatustegelased need näidendid meie kehva lastenäitekirjanduse

hulgas kõige paremate liiki, ” arvab ta, leides aga samas, et “neis leidub mõndagi, mida oleks tulnud vältida moodsa kasvatusteaduse ja keelenõuete seisukohalt” (Niin 1929B: 5). Keeleliselt heidab kriitik kirjaniku abikaasa Johanna Kitzbergi toimetatud raamatule ette ametlike ortograafiareeglite eiramist vormikasutuses ning „jannseniaegsete germanistlikkude lausete, kus aegsõnad figureerivad pikkade lausete lõpul” kasutamist. Kitzbergi voorustena tuuakse välja „elav ja kaasakiskuv sündmustik”, samuti leiab kriitik, et „tema tegelastel on elav ja rahvalikult sorav jutustamiseviis, tema päätegelaste hulgas on väga sümpaatseid isikuid” (Niin 1929B: 5). “Ta on nagu karastav vihmasabin valitseva lastenäidendipõua ajal”, nendib kriitik arvustuse lõpus (Niin 1929B: 5). Mängimiskõlblikeks tunnistatakse ka J. Oro “Jõuluvana kodu” (1924) ning Jakob Liivi “Kullaketrajad” (1924).

Kiitvaid sõnu said kriitikuilt proosaautorid J. Parijõgi ja J. Lattik. Arvustajate arvamused lahkesid aga K. A. Hindrey loomingut käsitledes. Juba J. Parijõe esikteos “Semendivabrik” (1926) pälvis kriitikuilt ohtralt tähelepanu. Kuus arvustust mainekates kirjandusajakirjades ja teosele pühendatud lõik proosa aastaülevaates on Eesti tollases kriitikapildis märkimisväärne hulk. Juba Daniel Palgi näeb aasta proosaülevaates vastilmunud teose erilisust. “Jutustused pole mälestused lapsepõlvest, nagu paljud teised lasteraamatud, vaid need on lapse otsekohesed elamused, nähtud lapsesilmaga ja jutustatud lapsekeeleaga,” kirjutab ta (Palgi 1927: 311). D. Palgiga on nõus ka Kaarel Korsen. “Need ei ole tagasivaatavad memuaarid, mis nüüd vanemas eas kirja pandud juhtumisi kirjeldavad tõelise mälestusena, vaid mälestustest ülesehitatud kunstitöödena,” arvab ta (Korsen 1927: 6). Peamiselt leiab kriitika aga teose uudsuse olevat just kirjaniku stiilis ja kirjeldamisoskuses. “Ses raamatus pole öeldud midagi uut ja põrutavat, kuid me jääme selle teosega pääle läbilugemist enam-vähem rahule ega haara meid seesugune tühjusetunne kui 90% praeguste algajate kogukeste lugemisel”, kirjutab Albert Kivikas (Kivikas 1927: 91-92). Ja lisab: “See raamat on kirjutet küll keskpäraste võimistega, kuid ta pole ülepingutat, on öeldud kõik üsna lihtsalt ja vähenõudlikult ilma üleauruste žestide ja poseerimiseta.” (Kivikas 1927: 92). Mõnes kohas peab kriitik seda teose puuduseks, teisalt aga katavad selle puuduse tema arvates “karakteriseerit ja tabavad kohad, mis heidavad üle kogu raamatu mingi harduse helgi” (Kivikas 1927: 92). Ka ei meeldi kriitikule, et “autoripoolne

tunne ei pääse neis jutustustes küllalt vallale, mida kahtlemata segab see valit naiivitsev stiil ja käitus, mille läbi näidatakse meile ümbruse sündmusi ja inimeste eluolu” (Kivikas 1927: 92). Ses osas leiab A. Kivikas J. Parijõe stiilil sarnasust Friedebert Tuglase omaga (Kivikas 1927: 92). K. Ehrmann seevastu leiab sarnasusi J. Parijõe jutukogu “Semendivabrik” ning Jaan Lattiku mälestusteraamatu “Meie noored” ja Oskar Lutsu jutustuse “Kevade” vahel (Eerme 1927A: 189).

J. Parijõe “Laevapoiisi päevilt” (1927) sai samuti vaid imetleva kriitika osaliseks. K. Eerme juba alustab oma artiklit nõnda: “Ütleme kohe alguses: see on laitmatu raamat, see on ilus raamat ja huvitav raamat – noorsoole.” (Eerme 1927B: 5) Hinnatav on kirjaniku jutustamisoskus: “Parijõe suureks vooruseks tuleb pidada, et ta kunagi end ülejõu ei pinguta, aga mis ta oma võimete piirides ette võtab, selle toimib ta laitmatult, kergesti” (Eerme 1927B: 5). Sama arvab ka Bernhard Linde: “Tundub, et J. Parijõgi on meie tänapäeva-kirjanikest kõige väärkam noorsoo kirjanik, kelle teosed ei kannata ei tehtud liigse lapselikkuse ega ka vanainimeselise õpetlikkuse seisukohalt nähtuste vaatlemise ja käsitlemise all [...] See on tingitud kõige pealt sellest, et autor oskab leida ühise keele lapsega, ilma et ta ise seejuures laskuks liiga alla, muudaks enese iseteadlikult lapselikrumalaks, vaid ta mõistab tõsta lapse enesega kaasa ja nimelt kõrgemale, kuigi püsides sealjuures kogu aeg loomulikus ja mitte tehtud, võltsis, lihtsuses.” (Linde 1928: 57-58)

J. Parijõe muinasjutukogu “Külaliste leib” (1933) algmaterjal pärineb Eesti Rahvaluule arhiivi kogudest. Seda on märganud nii mõnigi kriitik: “... on asunud meie rahva vana jutuvara läbitöötamisele selle kirjanduslis-pedagoogilise kohaldamise mõttega oleviku noorsoo lugemisvaraks [...] E. Kirjanduse Seltsi poolt kutsutuna ongi tuntud noorsookirjanik J. Parijõgi asunud viimase ülesande lahendamisele” (Palm 1933: 4)

Autori muinasjutuvalikut nii kiidetakse (“valik on laitmatu, keel on kaunis” – Raud 1933: 248) kui ka laidetakse (“Sisuvaliku kohaselt oleks õigustatud vahest väikene märkus: mõne põhiteema kordamist oleks võidud vältida. Kogu sisaldab mitu näki-, haldjate- ja ussiloo teisendit. Ülima värskuse saavutamiseks oleks kogu koostaja võinud mõne näki- jm nimetatud jutu asendada mõne uuslooga. Vähemtuntud, vähemjutustatud palaga” – Vaigla 1933: 177).

Aleksander Vaigla rõhutab muinasjuttude olulisust kasvava nooruse seisukohast: “Muistsed maailmad oma iidsete sangaritega huvitavad ikka varasemat noorust. Primitiivne loogika, keerulisist ning raskevõitu seisundeist hüvelise õnnelik pääsemine ja pahelise karistamine, kerge fantaasia, lihtis süžeerakendus, sorav ning selge sõnastus – need on noore vaimuilmale vastavad kirjanduslikud väärtused. Kõiki neid omadusi sisaldab muinasjutt, rahva- ja kunstmuinasjutt. Seepärast rahvajuttude kättetoimetamine noorsoole on pedagoogilisest seisukohast võttes tänuväärt tegu (puhhteaduslikust vaatepunktist küsimust hinnates võime teisele väitele jõuda).” (Vaigla 1933: 177).

Nagu varasemateski arvustustes, leiab seegi kord mainimist Parijõe oskus esitada moraali nii, et see moraalina ei mõju. Nii näiteks kirjutab kriitik: “Need ja teised sarnased kõlbla elu nõuded ei ole formuleeritud käskudeks ja abstraktseteks formuliteks, vaid neile on antud jutu kuju” (Raud 1933: 249-250). Kiidetakse ka Hando Mugasto ilmekaid puulõikes illustratsioone (Vaigla 1933: 177).

J. Parijõe noorsoojutustus “Teraspoiss” on sel perioodil enim ja põhjalikumalt arvustatud teos. Pärast ilmumist 1937. a kutsus raamat esile vastakaid arvamusi. Paljud kriitikud on seda ülevoolavalt kiitnud, kuid on leitud ka rohkesti laiduväärset. Erinevate arvamuste taustal ei saa mainimata jätta, et teos tõi kirjandusse mõndagi uut. Kõik uus aga kutsub sageli esile poleemika, arutelu, mida allpool ongi püütud analüüsida. “Teraspoisi” arvustajad on lähenenud teosele põhiliselt kahel viisil. Esimene grupp kriitikuid vaatleb jutustust täiskasvanuile mõeldud teosena, milles kirjanik näitab, kuidas peab ning kuidas ei tohi kasvatada. Teine grupp käsitleb teost lasteraamatuna ning püüab arusaamisele jõuda, kuivõrd antud teos lastele sobilik on.

“Teraspoissi” võib vaadelda kui kasvatusromaani. Nii teevad Paul Ambur ja V. R. Tarvoja (kodanikunimega Märt Raud). Selline lähenemisviis on mõistetav, kui teada, et teose ilmumise ajal kõneldi palju kasvatusküsimumustest. Tihti rõhutati kooli suurt rolli isiksuse kujundamisel, toonitati õpetaja suurt vastutust ja kohustust.

P. Ambur, vaadeldes teost selles kontekstis, peab “Teraspoissi” “esimeseks ilukirjanduslikuks teoseks, milles „käsitellakse meie tänapäeva kasvatusküsimusi“ (Ambur 1938: 774). Ta peab teost eriti huvitavaks seetõttu, et selle autoriks on edumeelne tegevõpetaja, kes on tuntud ka lastekirjanikuna. Seetõttu ei saa aine tundmises kahtlustki olla. P. Ambur arvab, et antud teoses on kirjanik püüdnud näidata, kuidas hariduselu juhtide poolt püstitatud pedagoogilised nõuded tegelikku kooliellu rakendatakse. Kriitiku arvates tõestab teos, et õpilased on õpetajatest paremini uutest seisukohtadest aru saanud ning suudavad kasvatusküsimusi käsitleda elulähedasemalt ja ajakohasemalt kui pedagoogid, kes on vana harjumuse kammitsais ega suuda mõista noore pulbitseva elu huve ja tegelikke vajadusi. Nii ei jäägi ärksamatel noortel muud üle kui enesekasvatus, arvab P. Ambur.

Kriitik analüüsib teost vaadeldes erinevaid koolitüüpe ja kasvatusviise. Peale orvuks jäämist on Jaani esimeseks kasvatajaks üliõpilane Pärn, kes hea noorsoopsühholoogina ja ka hea pedagoogina oskab “[...] lohutada poisikest kurbuses ja sisendada temale märkamatu ka esimesed enesekasvatuse eod” (Ambur 1938: 774). Suvel saadetakse Jaan aga lastekodusse, kus ta suudab läbi lüüa just tänu neile enesekasvatuse algetele. Lastekodus valitsev ebapedagoogiline kohtlemine põhjustab Jaani lahkumise sealt. Edasi astub poiss üliõpilase toel kohalikku algkooli. „Asi läheb alguses kõik hästi, kuid siis tuleb vemp sealt, kust seda kõige vähem võib oodata – õpetajate poolt” (Ambur 1938: 775).

Kokkupõrge vanatüdrukust õpetaja Kesaga, kes Jaani sihilikult kiusab ning ta töödes asjatuid vigu otsib, viib poisis raskestikasvatatavate laste kooli. “Kuidas selline ilmsesti ülekohtune otsus pedagoogika-nõukogus tehti??” küsib kriitik (Ambur 1938: 775). Raskestikasvatatavate poiste koolis leiab P. Ambur rohkem kasvatuslikku õhkkonda. Ka sealseid pedagooge peab ta paremateks psühholoogideks, kes noori paremuse poole juhtida püüavad. P. Ambur arvab, et üliõpilane Pärnas on esitatud ideaalõpetaja kuju: “Kuidas see kasvatab Teraspoissi, nii peaks kasvatama kõiki lapsi, kellest peavad sirguma iseseisvad, teotahtelised ja algatusvõimelised inimesed” (Ambur 1938: 776).

Ka V. R. Tarvoja räägib “Teraspoisist” kui pedagoogilisest jutustusest ja esitab järgmised küsimused õpetajatele arutlemiseks: “1. Mil määral peab kool arvestama jõukatsumise

tungi? [...] [Silmas on peetud poiste omavahelisi kaklusi: kuidas konkreetne õpetaja oleks konkreetsetes olukorras käitunud? – J. P.] / 2. Kas laps tohib õpetajale vastu hakata, kui õpetaja vastuhakkamise välja kutsub? [...] [Jaani suhted õpetaja Kesaga: kummal oli õigus? – J. P.] / 3. Kas pedagoogilistel kaalutlustel on luba karistada süüütut? [...] [Nirgi kleptomaaniaga seotud intsident: raamatus lõpeb kõik hästi, aga oleks võinud ka teisti minna – J. P.]“ (Tarvoja 1938: 2).

Sellest, et teos on kirjutatud ikkagi eelkõige lastele, lähtusid Agu Peerna (1904-1950), J. Roos, M. [Mall?] Jürma, pseudonüümi A. V. all esinenu ja 15-aastane koolipoiss Eerik Suviste. Enim pööratakse tähelepanu järgmistele aspektidele: peategelane, õpetajad, vastavus reaalsusele ja teose kasvatuslik külg. Olulisim on jutustuses kindlasti peategelane Jaan – on ju kogu sündmustik temale keskendatud. Negatiivseima hoiaku peategelase kujutamise suhtes on võtnud J. Roos, kes kirjutab: “[...] peategelane on jutustuses kujutatud algusest lõpuni erakordse lapskangelasena. Ta on otse vooruse kehastus, ülikangelaslik oma olemuses, mis isegi noorsoojutus tundub tänapäeva seisukohalt veidi liialdatuna. Ta on mehine, arenenud enesetundega, iseteadlik, vahva, tark, töökas, õiglane, tänulik, tugeva jõuga, osav, tagasihoidlik. Sellisena esineb ta kahtlemata ideaalkujuna, mitte aga reaalse inimesena” (Roos 1938: 348).

Ükski ülejäänud kriitikutest ei olnud aga J. Roosiga ses suhtes nõus. A. Peerna kirjutab: “Nii kujuneb Teraspoisist tüüp, mis peaks paeluma lugejaid-poisse: julge, teokas, iseseisev, aumees ja kõigega selline, milline võiks olla iga poiss, kui ta ainult suudaks tahta.” (Peerna 1938: 4) Ka noored pidasid teost tõepäraseks: 15-aastane E. Suviste leiab, et “Teraspoiss” on eepos ühest vaprast ja ettevõtlikust poisist, kelle lugu sisendab lugejaile usku ja energiat.“ (Suviste 1939: 6).

Rohkelt vastukaja leidis ka õpetajate kujutamine. Kriitikas leidis kajastust seegi, et paljudele õpetajatele teos ei meeldinud, kuna nad tundsid end solvatuna. Hoopis kahe silma vahele jäi lugejaile tõsiasi, et teoses on kujutatud ka palju positiivseid pedagooge. J. Roosi arvas, et Jaani idealiseerimiseks on poiss kõrgemale tõstetud nii mõnestki pedagoogist, mööndes samas, et selles osas ei pruugi autor tegelikkuse vastu eksinud olla, kuna alati on

leidunud õpetajaid, kes oma kutsealale ei sobi (Roos 1938: 348). A. Peerna leidis, et varjupaiga juhataja on kujutatud tarbetult mornina. Ka arvas ta, et kuigi vanapiigast koolipreilil leidub üsna tõepäraseid jooni, on tema sellisena kujutamine lasteraamatus riskantne (Peerna 1938: 4).

Teose suureks väärtuseks peeti moraali õnnestunud esitamist. Kriitik kirjutas: “Pole mingit teoreetilist targutus- ega õpetustendentsi moraalikäskude näol, vaid dünaamiline sündmustik liigub oma kunstilist rada kurvast algusest ootusjulge lõpuni” (A. V. 1938: 5). A. Peerna leidis olevat kiiduväärt, et J. Parijõgi, ise pedagoog, on teosest “õpetaja lõhna” kõrvaldada suutnud, mis noori lugejaid eemale peletaks (Peerna 1938: 4).

Kuigi hilisem kirjandusteadus käsitles “Teraspoisi” lõppu järeleandmisena kaasaegsele positiivsusnõudele, ei võtnud omaaegne kriitika seda niimoodi vastu. J. Parijõgi ise oli üks tõepärase positiivsete tüüpide nõudja lastekirjanduses. “Ka jutustuse lõpplahendus on loomulik ja jutustuse sündmustikust johtuv,” kirjutab J. Roos (Roos 1938: 348), kes on muidu teose suhtes üsna kriitilisel seisukohal.

Erinevalt J. Parijõe „Teraspoisist“ teenis teine noorsoojutt, R. Janno “Vutimehed” (1935) kriitikalt vaid kiitvaid sõnu. Kõik kriitikud leiavad üksmeelselt, et tegemist on äärmiselt põneva ja kaasahaarava teosega, mida noorte kõrval võivad täiel rinnal nautida ka täiskasvanud. Nii näiteks kirjutab Alfred Suik : „Aga mitte üksinda noorsugu, ka vanad võivad lugeda „Vutimehi“ suure huviga. Ükski lugeja ei pane raamatut enne käest, kui ta läbi. Pealegi leidub raamatus kahtlemata rohkesti väga huvitavat memuaarilist elementi elust-olust Tallinnas enne maailmasõda.“ (Suik 1936: 8) Et tegemist on väga mitmekülgse teosega, seda tõestab kasvõi erinevate kriitikute erinevad lähenemisviisid.

K. Eerme „Päevalehes“ nimetab „Vutimehi“ sõna paremas mõttes „Tallinna Pál-tänavaga poisteks“. Ka leiab ta teosest rohkelt „memuaarilis-mälestuslikke sugemeid“ (Eerme 1935: 7) ja ehitab oma arvustuse üles just sellele seigale. Teine oluline aspekt, millele kriitik palju tähelepanu pöörab, on Janno jutustamisstiil, mida ta nimetab lihtsaks, põnevaks, elavaks, lustakaks, kaasakiskuvaks ja usutavaks (Eerme 1935: 7).

Ka K. A. Hindrey leiab teoses palju sarnast F. Molnári „Pál-tänava poistega“. Erinevalt Eermest aga pöörab Hindrey põhitähelepanu just Janno tüübikujutusele. „Ei ole siin mingit seiklust selle sõna tavalises mõistes. Ei ole röövliromantikast, ebaharilikke olukordi ega eksotikat: kõik meie omad poisid olukordades, nagu nad võimalikud olid ja harilikud aastal 1910. Ja siiski põnev ning pealegi hingeliselt kõitev,“ leiab ta (Hindrey 1935: 5).

Erinevalt teistest kriitikutest käsitleb A. Suik oma artiklis R. Janno teost rahvuslikus võtmes. Sellele viitab juba ka artikli pealkiri – „Ärkamisaeg Kordese tänaval“. „On huvitav jälgida Jannost kujutatud rahvusliku meeoleolu kasvu linnapoiste seas, mis hiljem niisuguse vaimustuse andis landesvääri lüües, kus samad poisid olid jälle tegevuses.“ (Suik 1936: 8).

Põhjalikuma ja analüüsivama kirjutise avaldas Artur Adson ajakirjas „Looming“. Raamatu põhiliseks vooruseks ja õnnestumise põhjuseks peab ta autori kirjutamisstiili. „Teosekese ühe sõõmuga läbiloetavuse on põhjustanud autori jutustuseoskus, soravus, elavus ja ka teatud põnevus“, kirjutab ta (Adson 1936: 101). Samas leiab ta, et „[...] autor ei ole pinevuse aluseks mitte üksi võtnud välise seikluse ning sündmuste käigu, vaid puudutatud on siin õigluse rahvusluse keeli [...]“, mis teeb raamatu põnevaks ka täiskasvanud lugejale (Adson 1936: 101). Ka kiidab kriitik teose ülesehitust. Ta kirjutab: „Kuid need nädalad on sündmustikult nii tihedad, konfliktide sõlmimiselt, kuhjumiselt ja lõpuks lahenemiselt nii keskendatud, et kompositsioonilt on teos päris küps ning toekas.“ (Adson 1936: 101). Adson leiab raamatul enim parallele O. Lutsu „Kevadega“ ja A. Kitzbergi teostega, eriti just autorite sarnase huumorisoone poolest (Adson 1936: 101).

Adsoni arvates oleks Janno olnud võimeline kirjutama palju laiema ja suurema kõlapinnaga teose. See pole aga etteheide autorile, vaid oludele, mis „ikka veel sunnivad kirjutama ratsutamisi“ (Adson 1936: 101). Ta selgitab: „Rich. Janno ajakirjanik-fõljetonistina on tuntud oma haruldaselt väleda ja – sellest eneseraiskamisest hoolimata – sageli väga elava ning värskelt sulega. Oma rikkaliku mälestuste tagavara, nägemisvõime, žanrimeele ja leksikaalse varaga võinuks ta selle teose küll märksa tusedamaks paisutada – ilma ainet lahjendamata – kuid arvatavasti ametitöö ei ole annud mahti.“ (Adson 1936:102) Sama

aspekti on märganud ka K. A. Hindrey: „Aga kirjastajad maksavad ju noorsoojuttude eest vähem kui teiste kirjandusliikide eest, trükivad neid ka hoopis väiksemal arvul, nõnda et kutsetööga koormatud ajakirjanik, nagu Janno, ei saa küll mitte rakendada oma suurelt väljapaistvat kirjanikuandi kohe pikemale tööle“ (Hindrey 1935:5). Etteheiteid teeb kirjastajatele ka A. Adson. Ta kurdab teose liig kõrge hinna ja sellest tingitud vähese kättesaadavuse pärast. (Adson 1936:102).

K. A. Hindrey „Kill Martuse lihavõtted“ (1933) jäi aga kriitikute suurema tähelepanu alt välja. Teose kohta ilmus emotsionaalne tutvustus noortele (Sõster 1933: 77-78) ja üks paarisarvustus (Parijõgi 1934: 133-135), mõlemad ülimalt positiivsed. Õ. [Õie?] Sõster leidis, et „Kuigi see raamat on kirjutet päämiselt poistele, pakub ta ka tütarlastele ja täiskasvanuile huvitavat. Elavad tegevuse- ja looduskirjeldused ja ladus stiil teevad selle teose aga kõigile nauditavaks.“ (Sõster 1933:78). Asjaliku ja kompaktse arvustuse kirjutab J. Parijõgi, kes oma lühikeses kirjutises märgib ära olulisima. Ta hindab teost, lähtudes oma lastekirjandusteoreetilistest arusaamadest ja leiab, et „Jutustis on küllalt põnev ning seiklusrikas, täis noorsookohast romantikat. Füüsilise jõuga saadakse võit röövkalapüüdja üle, mõistusega tabatakse salakütid.“ (Parijõgi 1934:134). Ka tegelasi iseloomustab Parijõgi kiitvalt: „Igal pool näitab väike Kill kiiret otsustusvõimet, mehisust, julgust ja kõlblaid tõekspidamisi – need on vourused, mis kasvaval noorsool päevaprobleemideks ning ideaalideks“; „Onu Hüüp, autori teisik, on poisi isalik sõber ja nõuandja, kes teda juhib looduse juurde, mõistab tema teotsemisindu ja juhib seda isegi kõrvalt.“ (Parijõgi 1934:134). Lõpetuseks leiab Parijõgi teose noortele igati sobiva olevat.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et lastekirjanduse uus alaliik poisteraamat sai hea vastuvõtu osaliseks. Kriitikud hindasid nii Parijõe, Janno kui ka Hindrey esimesi katseid selles vallas positiivselt ja asetasi nende teosed samasse ritta maailmakirjanduse klassikaliste poisteraamatutega. Ometi leiti, et just omamaised analoogilised teosed on olulised, seda kasvõi rahvusliku kasvatusse seisukohalt. Veel hinnati neis raamatuis tempokat süžeed, köitvaid tegelaskujusid ja elavat kirjutamislaadi.

O. Lutsu lastejuttudest märkas sünkroonkriitika enim “Nukitsamehe” ilmumist 1920. a. Alapealkirja “Inderlinile jutustatud muinasjutt” kandev teos annab viite ka kirjaniku teisele raamatule “Inderlin” (1920). A. Kitzbergi arvustus on üleni kiitev. Kõigepealt antakse ülevaade autori muust loomingust, seejärel arvustatakse ka “Nukitsameest”. Arvustaja arutleb adressaadi küsimuse üle: “[...] kummale ta enam võib maitsta, lastele või ealistele, selle juures ei ole sugugi kahtlust – mõlemitele”. Kriitiku arvates on “Nukitsamees” kindlasti muinasjutt. “Esimese algupärase kirjanduslise Eesti muinasjutu“ suurimateks voorusteks peab aga artikli autor, et „kuigi see alguses nagu natuke labane tundub, aga kui lugema hakkad, ei saa seda enam käest panna; missugune lihtsus, lapselikkus, rahvalikkus ja intiim eestlikkus! Ja missugune otsimata humoor!” (Kitzberg: 1920:3)

Ka teine arvustaja Jakob Aunver on Kitzbergiga suures osas nõus ning hindab Lutsu saavutust. “Muinasjutt on kirjanikul kenasti õnnestunud, kui mitte lõpu osa lugeda, kus kirjanik muinasjutuga näib tahtvat pilget ühendada ja sellega aine käsitusest kõrvale kaldub, puht muinasjutulise laadi “Nukitsamehelt” röövib”, kirjutab ta (Aunver 1920:2). Nimelt esineb raamatu esimeses trükis järgmine lõik: “Sa, vanatädi, muud ei teegi, kui otsid meile ühtelugu tööd. Lase meid Itiga ometi vahel natuke puhata ja mängida. Meil, külas, ei tee meie suured lapsed veel üldse tööd, vaid ainult mängivad tänaval. Suuredki saavad varsti kaheksatunnilise tööpäeva, sina aga assatad meid vara hommikust hilise õhtuni. See teeb ju välja... mina ei tea mitu tundi... aga igatahes on meie tööpäev liig pikk.” ”Ah nii!” säutsub vanamoor. “Või sina nõuad kah juba kaheksatunnilist tööpäeva! Vaata, kus mul sots! Mina arvasin seniajani ikka, et ega sotsid sortside – või hmh, näh nüüd! ptüi, ptüi, ptüi! – noojah, et ega sotsid nii sügavale metsa ometi ei tule, aga näe: juba üks otsaga siin! Keda nüüd!....” (Luts 1920: 35-36).

Ei tea kas just kriitika tõttu või teistel põhjustel on lõik järgmises, 1945. aasta trükis saanud hoopis sellise kuju: “Sa, vanatädi, muud ei teegi, kui otsid meile ühtelugu tööd. Lase meid Itiga ometi vahel natuke puhata ja mängida. Meil, külas, ei tee meievanused lapsed veel üldse tööd, vaid mängivad ainult. Sina aga assatad meid varahommikust hilise õhtuni. See teeb ju välja... mina ei tea mitu tundi... aga igatahes on meie tööpäev liiga pikk.” “Ah nii!”

säutsub vanamoor. “Või sina nõuad lühemat tööpäeva! Vaata, kus mul laisk! Keda nüüd!” (Luts 1945: 24-25). Ilmselt polnud 1945. aasta „sotside“ kritiseerimiseks enam sobiv aeg. Lastekirjanduse adressaadi ealine diferentseerumine tõi lisaks poisteraamatu sünnile kaasa ka mudilasraamatute jõulisema esilekerkimise. Marta Sillaotsa väikelasteraamatute „Trips, Traps ja Trull“ (1935) ning „Trips, Traps ja Trull Tartus“ kohta ilmus kolm põhjalikku arvestust – üks ajakirjas „Eesti Naine“, adresseeritud väikelaste emadele (Marta Osche-Otsason), teised kaks ajakirjas „Eesti Kirjandus“ (Jüri Parijõgi). Raamat sai võib-olla pisut vähem tähelepanu, kui see väärt oli. Kaasaegses kirjanduspildis oli tegemist ikka vägagi märkimisväärse teosega. Parijõgi kirjutab koguni nõnda: „See on minu teada esimene algupärane väikelapse-ea raamat, mis nii sisult kui ka ehituselt vastava ea kirjandusteoreetilisi nõudeid täidab.“ (Parijõgi 1936: 238-239).

Kui J. Parijõgi analüüsib teoseid lähtudes laste kirjanduslikest huvidest teatud arenguastmetel (vt lähemalt teooria alapeatükk), siis M. Osche-Otsason vaatepunkt on suuresti kasvatusteaduslik. Ilmekas on juba tema artikli algusosa, kus kriitik seob tihedalt lastekirjanduse ja kasvatusteaduse (Osche-Otsason 1936: 269). Huvitav on M. Osche-Otsasoni seisukoht, et parima raamatu kirjutaks igale lapsele tema ema. „Lapse maailm on eri maailm, kõik elab säääl, häälitseb, liigub ja on seotud ta enese minaga. Kui õpetaja lapsele uut ainet hakkab õpetama, peab ta teadma, kas lapse mälus on küllaldaselt tuttavaid teadmisi, millega uusi muljeid ja uusi mõisteid ühendada. See raske ülesanne langeb ka lasteraamatu kirjutajale, mis talle seda raskem, sest tal ei ole võimalik tungida iga lugeja lapse sõnade ja mõistete varakambri. Sellepärast pean väikelapse parimaks „raamatukirjutajaks“ iga lapse ema ennast, kes nii hästi või halvasti, kui ta seda teeb, teeb ikkagi seda kõige paremini, kuna ta tunneb oma last, tema huve ja tema sõnade ja mõistete tagavara. Ka on ema „jutujutustajana“ lapsega otsekoheses ja elavas vahekorras.“ (Osche-Otsason 1936: 269)

Mõlemad kriitikud leiavad üksmeelselt, et Sillaotsa teoses puudub moraalitsemine, mis sageli kipub väikelasteraamatutele omane olema. „Siingi pahandatakse mõnikord poistega või jagatakse neile õpetusi, kuid need on ikkagi olukorrast tingituna määratud tegelastele, mitte aga lugejaile“ (Parijõgi 1936: 239). Kriitikud kiidavad ka jutustuse episoodilist

ülesehitust ja leiavad, et põnev sisu on huvipakkuv väikelastele. Osche-Otsason aga pakub, et 7-10-aastased leiavad sealt veel rohkemgi kui väikelapsed. Ka autori kirjutamisstiil teenib vaid kiidusõnu: „Jutustus on selge, lihtis ja pidevalt voolav, kuid ta võidaks veelgi, kui oleks vähem pisi-kahekõnesid ja pisitegevuste kirjeldust“ (Parijõgi 1936: 239). Puudustena märgitakse ära veel peatükkide vähe-„virgutavad“ pealkirjad, kordav teine osa „Trips, Traps ja Trull Tartus“ ja pikad kahekõned (Osche-Otsason 1936: 269-270). Artiklit lõpetades kõrvutab kriitik M. Sillaotsa teoseid eesti lastekirjanduse klassikaga. „On peaaegu kindel, et need mõlemad raamatud leiavad sooja kõlapinda laste seas ja nad väiksematele lastele saavad sama tähendama, mis Oskar Lutsu Tootsi lood juba pisut suurematele poistele ja tüdrukutele,“ kirjutab ta (Osche-Otsason 1936: 270).

Jõuliselt esile kerkinud realistlike lasteraamatute ja nende sünkroonkriitika kõrval näib fantaasiaraamatute vastuvõtt kriitikas märksa tagasihoidlikumana. Juhan Jaigi „Pombi ja Üdsimärdi nõiad“ (1932) sai kriitikuil enam tähelepanu kui sarja järgnevad osad „Pombi ja esivanemate kuld“ (1934) ning „Pombi ja Siukuningas“ (1934). Üldjoontes tervitati uue noorsooraamatu ilmumist. Eriti soosivalt suhtus Jaan Kärner, kes kirjutab: „Mis puutub eriti Jaigi jutustisse, siis omab see kõik hää noorsoojutu omadused: põneva sisu, ladusa, aga ometi mitte labase stiili, kerge, arusaadava keele ja parajalt õpetliku, kasvatava tendentsi.“ (Kärner 1932: 600). Samas aga leiab kriitik ka puudusi: „Kuid tal ei ole mitte kõigiti õnnestunud seda kirevat kogu painutada ühe tahte alla, kunstilise tõepärasuse ja loogika raamidesse. Tõeline elupilt ei sula mitte kõikjal orgaaniliselt ühte selle muinasjutulise õhkkonnaga, millesse ta on asetatud. Nende vahele jääb tühje kohti, järske üleminekuid, sobimatuid osiseid.“ (Kärner 1932: 600). Kärner paigutab Jaigi teose laiemasse konteksti kui pelgalt lastekirjandus: „„Pombi ja Üdsimärdi nõidadega“ Jaik liigub samas suunas kui kogu meie tänapäevane muu proosakirjandus.“ (Kärner 1932: 600).

Rohkelt voorusi ja mõningaid puudusi värskes noorsoojutus leiab ka Henrik Visnapuu. Kriitikule on sümpaatne, et „[...] Jaik segab tänapäeva realiteedi muinasjutu maailmaga ning teeb seda üsna õnnelikult, väljaarvatud vast see, et ta Pombil kui liig väikesel poisil laseb sooritada olukorrale mittevastavad tegusid“ (Visnapuu 1932: 4). Kriitikule meeldib ka autori stiil ja kirjutamisviis. „Jaik ei psühholoogiseeri, vaid fabuleerib. Muinasjutu loogika

aitab teda seal, kus tõsieluline jutukäik kipub minema ummikusse“ (Visnapuu 1932: 4). „Järgnevaiks plussiks Jaigi jutustisele tuleb kohaliku koloriidi hea edasiandmine“ analüüsib Visnapuu edasi. Puuduseks peab ta liigset kiirustamist ja vähest läbitöötatust: „Stiililiselt raamat kannatab ruttamise pahe all [...] (Visnapuu 1932: 4)

Sellele viitab ka Rudolf Sirge, kes peab süüdlaseks mitte kirjanikke, vaid kirjastajaid ja „kapitalistlikku produtseerimissüsteemi“ (Sirge 1932: 6). Samas aga leiab Sirge, et Jaigil on nii mõndagi sarnast Oskar Lutsuga: „Jaigil on kohati kenasti huumoritilku, on head fabuleerimisoskust ning jutustab võib-olla soravamalt koguni kui vanameister Luts. Tal ei ole aga seda südamesse tungida suutvat ligisust ega paeluvalt reljeefseid inimkujusid“ (Sirge 1932: 6) Kriitik arvab, et sellised mõistatuslikud nõia- ja tondilood ei sobi tänapäeva realistlikust elukäsitusest läbiimunud noortele. „Moodsa kasvatus eesmärgiks on vabastada noori lõplikult igasuguse müstika meelevalla alt, neid kasvatada sellest välja [...]“ leiab ta lõpuks (Sirge 1932:6).

Teemat kokku võttes võib märkida, et sarnaselt eelnenud aastakümnetega leidis tunnustamist positiivse tonaalsusega realistlik lasteraamat. Hinnati teoseid, mis humoorikalt ja laste hingeelu tunduvalt sisendasid nooresse lugejasse positiivseid omadusi. Otsesõnaline moraal leidis järjest enam taunimist. Üha enam algupäraseid lasteraamatuid sai põhjaliku arvustuse osaliseks. Tavapärase oli 1-2 arvustust raamatu kohta, leidis aga ka raamatuid, mis said neli (nt R. Janno „Vutimehed“) või ka enam (nt J. Parijõgi „Teraspoiss“) põhjalikku analüüsivat artiklit. Samas ilmus ikka veel üsna palju tutvustavat, ümberjutustavat kriitikat (peatükkide nimetuste loetlemine, üksikasjalikud analüüsivad süžee kirjeldused jne), kuid sellise kriitika osatähtsus vähenes järjest. Rõõmustav oli kirjandusajakirjade ja päevaperioodika järjest kasvav huvi lastekirjanduse vastu. Järjest enam teadvustati lastekirjandust kui iseseisvat ja olulist kirjandusliiki. Suurenev tähelepanu soodustas omakorda lastekirjanduse arengut.

3.3. Lastekirjanduse teooriast aastail 1918-1939

Iseseisvusaastate lastekirjanduse teooria arengu võib jagada kaheks ajajärguks: 1920. aastate algupoolel jätkus eelmistel kümnenditel valitsenud suund, milles lastekirjandust ja laste lugemist vaadeldi peamiselt rahvusliku kultuuri edasiarendamise eeldusena, alates 1930. aastatest püüti uurida lastekirjanduse spetsiifilisi probleeme.

3.3.1. *Esimene periood: 1918-1930*

Eesti Vabariigi algusaastatel ilmus rohkelt raamatuid ja lugemist propageerivaid kirjutisi. Noortele suunatud ajakirjades („Noorusmaa“, „Vikerkaar“ jt) ilmus tihti artikleid, milles kutsuti üles nii lapsi, noori kui ka täiskasvanuid innukamalt lugema. Sageli toetuti sellistes kirjutistes välismaistele teoreetikutele (Georg Brandes, O. Swett Marden jt.). Bernhard Linde otsib oma G. Brandese seisukohtadel põhinevas artiklis „Õigest lugemisest” (Linde 1927: 233-235; 255-256; 274-277) vastuseid järgmistele küsimustele: miks ja mida me peame lugema ning kuidas seda teha, et sellest kõige rohkem tulu tõuseks. Artiklis leitakse, et lisaks ajalehtedele peaks inimesed kindlasti läbi lugema piibli. Klassika asemel soovitab Brandes algajal lugejal tutvuda pigem kaasaja autorite teostega, kuna kaasaegsete teostega on kergem leida ühist keelt, sealt edasi on juba lihtsam liikuda klassikaliste teoste lugemise juurde. G. Brandes ei hinda raamatukogusid: “Kui on võimalus, peab püüdma omada oma raamat” (Linde 1927: 234). Ta leiab, et nn laenuraamatukogud on allapoole mineva kultuuri ning halva maitse tunnusmärk.

Ajakirjanik ja koolitegelane Paul Mitt aga arvab, et sellel, kas ja mida laps loeb, on „[...] lõpmata suur tähtsus ta ilmavaate, iseloomu ja üleüldise arenemise kohta.” (Mitt 1920: 211). “Lastele kirjutatud teosed peavad kunstitööd olema, ilma sihiliku moraali tuupimiseta, õpetamiseta ja jutlustamiseta. Need teosed peavad olema loodud, aga mitte tehtud.” (Mitt 1920: 210). Ka teaduslikus lastekirjanduses peab seetõttu jutustav element olema esikohal; rohkete faktide, arvude ja nimede lõimimine laste aimekirjandusse ei ole otstarbekas, kuna lapsel ei teki sellise tekstiga emotsionaalset lähedust. Lasteraamatu

piltidel kujutatud asjad peaksid olema joonistatud koos ümbrusega, et laps saaks ettekujutuse nt asja suurusest. Samuti peab piltidest hoovama elu ja meeleolu. Raamatut pole vaja üle illustreerida, piisab vähestest, kuid väärtuslikest piltidest, leiab artikli autor (Mitt 1920: 211).

3.3.2. *Teine periood: 1930-1939*

1930. aastate lastekirjanduse teooriat puudutavaid käsitlusi vaadeldes jääb mulje, et kogu eelnev on olnud vaid ettevalmistavaks etapiks. Sel ajajärgul ilmus jõuliselt rahva ette uus põlvkond lastekirjandusega tegelejaid, kelle teoreetilised arusaamad sellest kirjanduse nii tähtsast osast olid arvestatavamad kui ei kunagi varem. Olulisemad teoreetikud olid J. Parijõgi, J. Roos ja M. Sillaots. Kõik eelmainitud olid lastekirjandusega seotud peale teooria ning kriitikaga tegelemise ka muul viisil: nad olid kirjanikud, õpetajad vmt.

Kriitikute-uurijate teoreetilised arusaamad põhinesid peamiselt saksa laste- ja noorsookirjanduse uurijate teaduslikel saavutustel. Enam leidsid tsiteerimist G. Dosti, Charlotte Bühleri, Walter Quasti ja Hans Heinrich Busse seisukohad. Neist kolm viimast olid 20. sajandi alguse ja keskpaiga saksa noorsoopsühholoogid, mitte lastekirjanduse teoreetikud. Muude uurimisvaldkondade kõrval käsitlesid nad ka lastekirjandust, seda eelkõige psühholoogi vaatepunktist.

Tänu kultuuri- ning kirjandusajakirjade tegutsemise hoogustumisele ning oma niši leidmisele arenes neis jõudsalt ka lastekirjanduse üldisem mõtestamine. Lastekirjandus sattus tulipunkti ka tänu pedagoogilise mõtte arengule. Ühesõnaga – mitmete soodsate kokkulangemiste tulemusena hakati lastekirjandusele rohkem tähelepanu pöörama ning sellest kirjutama ka ajaloolisest ja teoreetilisest aspektist lähtudes.

3.3.3. *Jüri Parijõgi lastekirjanduse teoreetikuna*

Üheks tunnustatumaks ning väljakujunenenumaks teoreetikuks sel perioodil oli pedagoog ning laste- ja koolikirjanik Jüri Parijõgi (1892-1941), kellelt ilmus neli põhjalikumad teoreetilist artiklit: “Laste- ja noorsookirjanduse lähtekohti” (Parijõgi 1935); “Vaba lugemine algkoolis” (Parijõgi 1937); “Noored ja kirjandus” (Parijõgi 1938); “Murdealiste

poiste kirjanduslikud ainevallad ja käsitluslaad” (Parijõgi 1939). Esimesena Eestis pöörab J. Parijõgi põhjalikumalt tähelepanu lastekirjanduse lugejate soole, varasem lastekirjanduse teooria on sooneutraalne. Tüdrukute kirjavara analüüsis põhjalikumalt Marta Sillaots (vt alaosa 3.3.5).

J. Parijõgi lähtus tõsiasjast, et üheks tähtsamaks teguriks lapse isiksuseks kujunemisel on ilukirjandus. See annab toitu lapse teadmishimule, fantaasiale ja tegutsemistungile, arendab kõlblust ja mõtlemisvõimet, harib isiksuse emotsionaalset külge. Seetõttu pole kaugeltki ükskõik, mida lapsed loevad, samuti pole õige, et hea üldiselt on hea ka noortele. J. Parijõgi toonitas tihti, et laps ei ole ainult väike inimene, vaid igal arenguastmel tervik – omapärase hingelaadi ja huvidega isiksus. Laste- ja noorsookirjandus, kui ta tahab lastele midagi pakkuda, peab seda arvestama. Kunstilis-psühholoogilised ja pedagoogilised tegurid on siin ühesuguse väärtusega.

J. Parijõgi toob välja laste ja noorte kirjanduslikud huvid ja nõuded eri arenguastmetel. Ta kasutab C. Bühleri, W. Quasti ja H. H. Busse sellekohaseid uurimusi ning täiendab neid nii ametivendade kui ka iseenda tähelepanekute ja materjalidega, mis on kogutud pikema aja jooksul õpilaste lektüüri juhtimise käigus. J. Parijõgi jagab lapsed nende ilukirjandusliku põhihuvi järgi järgmisteks vanuserühmadeks:

1. Kirjanduslik väikelapse-iga (3-5 a)
2. Muinasjuttude iga (üleminek 4-5 a, haripunkt 8-9 a)
3. Robinsoni-iga (haripunkt 10-11 a)
4. Saagade iga (haripunkt 11-12 a)
5. Seiklusjuttude iga (haripunkt 13-14 a)
6. Üleminekuiga (haripunkt 14-16 a)
7. Küpsemisiga (haripunkt 17 a)

Võiks arvata, et lapse kirjanduslikest huvidest ja kalduvustest saab juttu teha alates ajast, kui laps juba lugeda oskab. Seega peaks lapse kirjanduslik maailm algama muinasjuttudega. Tegelikuses see aga nii ei ole. Muinasjuttude lugemisele eelneb nn kirjanduslik väikelapse-iga. Selles vanuses huvitub laps eelkõige teda ümbritsevatest asjadest, igapäevastest toimingutest. Valdavaks lektüüriks on värsid ja jutukesed, mida

emad lastele jutustavad sageli vastavate mänguliigutuste saatel. Rohkesti on sellist kirjandust meie rahvaluules, samuti loovad emad ise taolisi jutukesti, kas spontaanselt või teisendades tuntud muinasjutte. Enamasti on emad intuiivselt tabanud vastava ea psühholoogia: jutukeste sisu on lapselähedane, sündmustik äärmiselt lihtne, seda viivad edasi konkreetset üksikasjad, puudub üldistus ja kirjeldus. Sageli ühendatakse väikese jutukesega mingi moraal, mida enamasti ei anta kuiva reeglina, vaid see kasvab välja asjade käigust.

Järgmise astme väikelapse kirjandusharrastuses moodustavad pildiraamatud, kus pilt on esimesel, tekst, mis lapsele tavaliselt ette loetakse, teisel kohal. Peaülesanne ongi täita jutustaval pildil, mis peaks olema lihtne, selge, peegeldama dünaamikat. Selles eas laps otsib kirjanduses eeskätt narratiivset sisu, liikumist.

Üleminek väikelapse-east muinasjuttude ikka toimub 4.-5. eluaasta paiku, haripunkt on 8.-9. eluaasta vahel, mil vastav kirjandusliik C. Bühleri järgi moodustab 70% kogu lektüürist, Eestis J. Parijõe hinnangul umbes 50%. Miks muinasjutte loetakse? J. Parijõe artiklitest võime välja tuua kuus olulisemat põhjust:

1. Tegelaskujud on joonistatud plastiliselt, nad on puhtal kujul mingi konkreetse omaduse kandjad.
2. Muinasjutu tegevusaeg ja -koht on konkretiseerimata.
3. Muinasjutu sotsiaalne miljöo esitatakse rõhutatult.
4. Muinasjutus ei anta tegelaste biograafiat ega pikki olustik kirjeldusi, vaid lükitakse üksikud episoodid ajalises järjekorras ritta, nagu seda nõuab teatud motiiv.
5. Muinasjutus viiakse tegelased keerulistesse olukordadesse, kust nad pääsevad tänu saatusele. See sobib lapsele, kuna saatus on talle kergemini mõistetav kui põhjuslik olenevus.
6. Muinasjutu moraal ei ole pealetükkiv, küll aga rahuldab täiesti lapse õiglustunnet.

Käsitletavas eas pole muinasjutud ainus lektüür. Loetakse ka muinasjutulaadseid lugusid jõuluvanast ja lihavõttejänkust ning palju lastelugusid. Viimastes ei tohiks J. Parijõe arvates

olla enam mingit “hellitamist ega pillitamist”, sest selles eas tahavad lapsed olla juba suured ja tublid.

11. eluaastast peale pöörduvad laste huvid reaalse elu poole. Eriti poisid hakkavad hindama füüsilist jõudu ja mehisust. Kirjandusest hakatakse otsima tugevaid isiksusi ja eeskujusid. Selles vanuses meeldib lastele enim D. Defoe “Robinson Crusoe” . Nimetatud teoses leiduvad kõik elemendid, mis muinasjutuski, kuid reaalsel pinnal. Robinson on eriline inimene – ta on tugev, tark ja vahva. Need omadused pole enam muinasjutulised, vaid reaalsed, nendeni maksab püüelda. Ometi ei ole “Robinsoni” lugejate protsent nii kõrge kui eelmises vanusegrupis muinasjutulugejate oma. “Robinsoni” kõrval loetakse huviga ka jutte kodu ja kooli elust. Eelistatumad on nn vahvate poiste lood.

12.-14. eluaasta vahemikus algab murdeiga. Kui eelmises arenguastmes olid lapse huvid suunatud eelkõige lähema ümbruse tunnetamisele, siis nüüd hakatakse ümbritsevas maailmas oma kohta otsima, püütakse määratleda ennast ja oma suhteid. Välismaailma tunnetamine kestab edasi, seda eriti murdeea esimeses, nn negatiivses faasis, kuid see laieneb järjest nii ruumiliselt kui ka ajalisel. Murdeea lõpul aga kipub oma isik saama kogu maailma mõõdupuuks ja keskpunktiks. On loomulik, et siis otsib noor kirjandusest samu probleeme ja väärtusi, mis tal endal huvide tulipunktis on.

Murdeea kirjanduselt nõutakse nn puhtaid tüüpe, kus teatud omadused on täiuseni välja arendatud. Kui muinasjutus on tegelane puhtal kujul vaid mingi ühe konkreetse omaduse kandja, siis murdeea kirjandusteoses lubatakse tegelasele täiuslike omaduste kõrval ka vähemtäiuslikke. Eeskätt imetletakse tugevat füüsilist jõudu, seejärel julgust kõigega riskida, veel peetakse voorusteks aumehelikkust ja nõrgemate abistamist, mehisust, julgust, distsipliini ja moraali. Murdeealistele meeldivad ka tegelased, kes, nagu nad isegi, autoriteetidega vastuollu on sattunud. On oluline, et imetlust väärivad täiskasvanud tegutseksid koos lastega.

Murdeeaalise nooruki rahutus avaldub tungis kodust välja kaugete randade poole, võõrastesse maadesse. 13. eluaasta paiku tuleb poistel uue kirjandusliigina seiklusjutt ja -romaan, tüdrukutel aga lektüür, kus emotsionaalne element on tugev.

Seikluskirjandus ongi selles vanuses laste enim loetav lektüür, kuna see käsitleb alasid, kuhu noort kannavad ta unelmad. Kriitiline meel on vähe arenenud: loetakse kõike, kus jõudu, seiklusi ja eksootilist omapära. Siia kuuluvad teosed, kus kirjeldatakse poiste omavahelisi kampasid või sõjamänge, kriminaal-, röövli- ja detektiivilood, aga ka raamatud, mis kirjeldavad tõelisi rännakuid ning seiklusi kaugetel meredel ja eksootilistes maades. Seiklusjuttude kangelased on enamasti nn puhtad tüübid – tugevad, teotahtelised, mehised.

Murdeea kirjanduse sisu tingib ka selle vormi. Esimeseks nõudeks on rikkalik tegevus, voolav elu. Veel nõutakse võitlust ja nooruki põhitoonilt optimistlik ellusuhtumine loodab võitu igas olukorras. Noorsookirjanduse kunstilist külge peab J. Parijõgi sama nõutavaks kui pedagoogilist väärtustki. Kunstlik või sihilik tendents, pealetükkiv moraal on ainult kahjulik.

Noorsoo küpsemiseas jääb füüsilise jõu kummardamine tagaplaanile ning asemele tuleb intellekt, vaimujõud. Toimub suur väärtuste ümberhindamine, tekivad vastuolud ümbrusega, jõutakse konkreetset mõtlemiselt abstraktsele. Üleminekul täiskasvanute kirjanduse juurde jäävad eksootilised seiklusjutud kõrvale, asemele tulevad ajaloolised ja reisiromaanid, suurmeeste elulood ja teadusliku kallakuga teosed.

3.3.4. *Jaan Roos lastekirjanduse teoreetikuna*

Bibliofiil, kirjanduslõlane ja pedagoog Jaan Roos (1889-1965) algatas eesti laste- ja noorsookirjanduse ajaloo uurimise kirjutistega “Esimesed eestikeelsed ilukirjanduslikud noorsooraamatud” (Roos 1939A: 534-539) ja “Sadda aastad meie hea Ma-rahwa armsa lastele Ma kele üllespandud luggemist” (Roos 1939B: 348-350). Neis artiklis tutvustab J. Roos esimesi, 1839. aastal ilmunud noorsooraamatuid, andes põhjaliku ülevaate K. H. Menningi teosest pealkirjaga “Waene Mart. Üks ellokäik, mis meie hea Ma-rahwa armsa

lastele lugeda, ja elloõpetusse märki enestele sest nouda, armastuses Saksa-kelest, Ma-kele on ülespannud, Karel Maddis Henning, Jerwama Peetri Õppetaja” ning kooliõpetaja J. Thomassoni raamatust “Weikise Hanso luggu tühja sare peäl”. Uuriija tutvustab lugejale lähemalt teoste autoreid, analüüsib raamatute sisu ja mõju noorele lugejale, vaatleb keelt ja stiili.

Mitmetest kaalukatest teoreetilise suunitlusega artiklitest paistavad silma järgmised kirjutised: “Kirjandus ja noorsugu” (1929); “Noorsoo-kirjandus 1931” (1932); “Mis vahe on klassilise, rahva- ja noorsookirjanduse vahel” (1937); “Koolinoorsoo kirjanduslikust kasvatusest” (1931). Kirjandust käsitledes lähtus J. Roos peamiselt lugejasotsioloogilisest ning pedagoogilisest aspektist. Ta leidis, et kirjaniku, teose ja professionaalse arvustaja kõrval peab kindlasti arvestama ka hariliku lugejaga, kuna raamat muutub elavaks vaid lugemise läbi.

Mis on noorsookirjandus J. Roosi arvates? Sellele saab vastata kahe ilmeke tsitaadiga. “Klassilisele kirjandusele ja rahvakirjandusele liitub kolmas ilukirjanduse liik, see on noorsookirjandus, s.t kirjandus, mis on määratud noortele alates 10. eluaastast kuni 18. eluaastani” (Roos 1937: 3); “Selle [noorsookirjanduse – J. P.] all mõtleme peamiselt ilukirjandusliku ja osalt ka populaarteadusliku sisukuuluvusega ja vormiomadustega teoseid, mis on määratud lugemiseks murdealistele noortele alates 10. kuni 16. eluaastani. Noorsookirjanduse raamidesse ei kuulu seega siis mitte teosed, mis on määratud lugemiseks lastele alla 10. eluaasta, st lastekirjandus, ega loomulikult ka mitte teosed, mis sobivad vaid täiskasvanuile ja mis kujundavad kirjanduse selle sõna tavalises mõttes. Noorsookirjanduse alla ei kuulu ka kooliraamatud, s.t. aabitsad, lugemikud jne” (Roos 1939A: 534). Nagu näeme, on esialgne paika pandud piir nihkunud 18. eluaastalt 16-ndale. Huvitav on samuti, et kui enamasti peeti ja ka tänapäeval peetakse põhimõisteks lastekirjandust, mille alaliigina nimetatakse ka noorsookirjandust, siis Roosi käsitus on vastupidine.

Roosi arvates on noorsookirjandusel eriomaduslikke jooni, mis aga ei takista selle kuuluvust üldisesse ilukirjandusse. Nende eriliste omaduste tõttu pole noorsookirjandus

oma elu- ja kunstikäsitluses täiesti vaba: “Noorsookirjandus taotleb pedagoogilisi eesmärke ja on seepärast teatava määrani alistuv pedagoogilisele ja seega ka ühiskondlikule tellimusele” (Roos 1937: 3). J. Roosi artiklitest saame välja tuua heale noorsooteosele iseloomulikud tunnused:

1. Hea noorsooteos vastab noorte arenevate inimolendite eale, huvisuundadele, maitsele ja arenguastmele.
2. Hea noorsooteos on motiivirikas ja sündmusterohke.
3. Head noorsooteost kannab jaatav eluteadvus ja terve eluvaade. (J. Roosi arvates võib sellest punktist kergesti saada kahe teraga mõök, mis noorsookirjanduse enese vastu pöördub. Kui hakatakse elu idealiseerima, võib noor lugeja eksiteele sattuda, teos olgu ikkagi reaalne ja usutav, kuid samas ka elujaatav ja positiivne.)
4. Heas noorsooteoses on arengule vastav lihtne ning selge sõnastus ja kerge keel.

J. Roos ei käsitlenud laste- ja noorsookirjandust homogeense ja ühtsena, vaid rõhutab vajadust valida igale eagrupidale vastav lektüür. Sarnast liigitust kasutas ka J. Parijõgi (vt alaosa 3.3.3).

J. Roos arvab, et kuigi meil on väärtusliku kirjanduse lugemine liig vähene, on ometi üks lugejagrupp, kes kirjanduse vastu elavat huvi tunneb – need on noored. Samas peab Roos kirjandust ka üheks tähtsamaks mõjuriks noorte arengus: “Sõbrad ja kirjandusteosed – need on mõjuvaimad koolinoorte kasvatajad ja õpetajad” (Roos 1931: 164). Just kirjanduse kaudu tähtsavad ja viljuvad noorsoos temas peituvad hingelised nähted – fantaasia, mõtte, tunde, tahte ja ilu impulsid, arvab ta (Roos 1931: 164).

Noored loevad palju, samas aga satub nende silme ette palju madalakvaliteedilist. Kodu, kool ja kirjandus (sealhulgas ka kirjanikud ise) peaksid rohkem tegelema probleemiga, et noored ei loeks ilma juhtimiseta ja valikuta. Et noored oskaksid väärtusetuid teoseid vältida, on vaja neid kirjanduslikult kasvatada. J. Roos peab vajalikuks kolme tähtsa põhimõtte täitmist:

1. Vastavalt eale ja soole (J. Roos peab ilmselt silmas C. Bühleri poolt uuritud kirjandusliku ainevalla ja lapse vanuse seoseid) serveeritagu vastavaid kirjandusteoseid.

2. Iga noorsoole lugeda antav teos olgu tõsine kunstiteos.
3. Igas loetavas teoses peitugu väärtuslik ja elujaatav elusisu ja ideestik, mis pakuks noortele usulisi, patriootilisi, eetilisi, sotsiaal-humaanseid ja ilu elamusi. (Roos 1931: 165)

Noorte kirjandusliku kasvatuse teema võtab J. Roos kokku järgmiselt: “Kõigepealt on tarvis rohkem soetada noorsoo kirjanduse algupärandeid ja tõlkeid, teiseks on tarvis teha olemasolevast kirjandusest noorsoole sobivatest raamatutest kindel nimestik ja kolmandaks, tuleb süstemaatiliselt jälgida noorsoo lugemist väljaspool kooli niihästi vanemate kui ka õpetajate poolt.” (Roos 1931: 166)

Sobimatuks peab J. Roos (sõltumata raamatu sisulisest väärtusest) “liig vanainimesele” kirjutatud teoseid. „Mittevastavate raamatute lugemine võtab noortelt ära nende elu ja ilu ning nende oleviku. [...] Sest tulebki, et lapsed arenevad ja saavad liiga ruttu vanaks, jõuavad omast eest ette oma elu ja kunsti kogemustega ning pettuvad siis pärast kõigest.“ (Roos 1931: 165). Noorsugu tuleb hoida ka idealiseeriva, moraliseeriva ja vagatseva sisuga raamatute eest, sest need on „valelised“, leiab autor (Roos 1932: 211). Roos esitab siin nii möödunud perioodidel kui ka käsitletaval ajastul küllalt levinud seisukohta, mille järgi lastele ja noortele peaks osa raamatuid lausa keelatud olema, kuna nn. keelatud raamatute lugemine võib tema arvates last kahjustada.

3.3.5. *Marta Sillaots lastekirjanduse teoreetikuna*

Tüdrukute lugemisvarale keskendus lastekirjanduse uurija, kriitik, tõlkija ja lastekirjanik Marta Sillaots (kodanikunimega Reichenbach, alates 1936 Rannat, 1887-1969), kelle teoreetilised arusaamad väljenduvad ilmekaimalt artiklis “Tütarlaste lugemisvarast” (1939). Ta leiab, et kuigi spetsiaalselt tüdrukutele loodud kirjavara on oluline, pole ometi soovitatav ega lubatavgi sundida tütarlapsi lugema ainult tütarlaste kirjandust, kuna nii poistest kui tüdrukutest peavad ennekõike inimesed kasvama: ühekülgsus tuleb siin ainult kahjuks. Nii poiste- kui tüdrukuteraamatute ülesandeks on elamuste pakkumine, fantaasia arendamine, meelsuse õilistamine, kõlbluse edendamine, inimesetundmise ja elutarkuse õpetamine.

Vajadus erineva kirjanduse järele kasvab aastatega, olles kõige suurem murdeas, et siis jälle kahanema hakata.

Nagu lasteraamat üldse, nii peab ka tütarlasteraamat arvestama oletatava lugeja vanust. Väikelapseas huvitab tütarlast peaaegu kõik see mis poissegi. M. Sillaots leiab, et neljast-viiest raamatust peaks selles eas lapsele piisama. Soovitav on valida need algupärasest kirjandusest, meeles pidades põhimõtet, et valitseks konkreetsus, range asjalikkus, kuna tüdrukud kalduvad sageli unistama ja nt muinasjuttudest kuuldu isiklikku ellu üle kandma. Muinasjuttude kõrvale võikski sel perioodil leida mõne omaealiste laste reaalelu käsitleva teose, mis pakuks noorele lugejale sisseelamisvõimalust.

Lapseas tüdrukud kiinduvad harva ühte lemmikteosesse, pigem vajavad nad vaheldust raamatuist saadavais muljetes. Sageli on probleemiks ka valimatu lugemine, eriti kooli algusajal, mil vanemate kontroll tüdruku lugemisvara üle sageli katkeb. Sel perioodil on tarvis arendada tüdruku kriitilist meelt vestlustega, õpetades tüdrukut vahet tegema väärtkirjanduse ja liialdava ning ülespuhutud magusa raamatuvara vahel.

Tugeva pöörde tütarlapse tundeisse, vaateisse ja meeleoludesse toob murdeiga, mil varasema lektüüri vastu muututakse ükskõikseks või halvustavaks. Ilmneb eelkõige suurem nõudlikkus kiirema ja vahelduslikuma sündmustiku järele. Murdeea varasemas faasis ollakse huvitatud koolielust pajatavatest raamatutest, hiljem aga tuntakse üha enam huvi romantiliste seikade vastu. Suuremaks probleemiks siin on vildakat ja võltsi elupilti kirjeldavad teosed. Soovitavad on teosed, mis aitavad tüdrukul leida õiget kohta teda ümbritsevas elus, äratades ja teritades ühtekuuluvustunnet kodu ja ühiskonnaga, pidurdades isekat nõudlikkust ja hellikut eneseülehindamist. Varem kui poisse (14-15-aastaselt) võib tüdrukuid suunata täiskasvanute kirjanduse juurde, tehes algust maailmakirjanduse klassikaga.

Murdealiste tütarlaste suurimaks probleemiks peab artikli autor liiglugemist, mis suurendab võimalust muutuda pealiskaudseks ning takistab õige lugemistehnika arengut. Et seda vältida, tuleb raamatuid lapsega kindlasti arutada. Proosateoste kõrval peaks tüdruk

kindlasti lugema ka luulet, siin aga on raamatute valik veelgi tähtsam. Lubatavad on vaid teosed, mis tütarlapse tundeelu õilistavad ja maitset arendavad; keelatud on igasugune sõnakõlin ja laialivalguvalt mulisev meeleolutsemine. Oluline on jälgida ka luuleteoste laitmatut vormi, kuna vorm tähendab ranget distsiplineeritust, olles seega kujunemise paratamatu eeltingimus.

3.3.6. Paul Ambur lastekirjanduse teoreetikuna

Paul Ambur (aastani 1936 Hamburg, 1904 - 1974) oli lastekirjanduse kriitik ja teoreetik ning kirjandusloolane. Ta töötas peamiselt kirjastustes, kuid on käsitlenud ka E. Peterson-Särgava ja K. E. Söödi loomingut ning koostanud kirjandusvalimikke koolidele. P. Amburi vaated lastekirjandusele avalduvad artiklis "Noorsookirjanduse teoreetilisi aluseid" (Ambur 1933). Artikli autori seisukohad põhinevad saksa kirjandusteadlaste, eriti Georg Dosti vaadetel. P. Ambur leiab, et noorsookirjanduse küsimus on eelkõige kunstilise kasvatus küsimus. Et tulevikus oleks raamatul Eestis tulevikku, peab senisest aktiivsemalt tegelema kirjanduse vastu huvi äratamisega, selleks on aga vaja häid laste- ja noorsooraamatuid. P. Amburi arvates kehtivad heale kirjandusteosele omastele tunnustele lisaks laste- ning noorsookirjanduses ka rida erinõudeid. Olgu neist olulisemad siin ära nimetatud.

„1. Noorsookirjandus peab eesjoones arvestama noorsoo kalduvusi, vaimuandeid, sotsiaalseid ja koduseid olusid, peab lähtuma noorsootadmiste ning liikumise üldpiiridest, neid arendama ja süvendama reaalselt elulisel pinnal

2. Raamat peab olema noorsoopärane, vastama ta seesmise elamis- ja evimisvõimele.

3. Kirjandus peab andma noorsoo fantaasiale uut jõutoitu.

4. Laste- ja noorsooraamatud peavad sisaldama häid pilte loomulikes värves.

5. Noorsugu nõuab oma kirjanduselt dünaamikat.

6. Keeleliselt peavad raamatud olema noorsoole arusaadavad, kuid seisma siiski kõrgemal laste ja noorte väljendusviisidest, sisaldama uusi sõnu ja vorme, mis avardaksid silmaringi, mõtte- ja tundemaailma.

7. Laste- ja noorsookirjandus peab rikastama ka lugejaid uute teadmistega kõikidelt elualadelt.
8. Hea noorsooraamat peab lugejat õpetama mõistma maailma kõlblist harmooniat, peab juhtima hää ning kurja õigele hindamisele.
9. Hea noorsooraamat peab olema põhitoonilt patriootiline.
10. Hea noorsooraamat peab olema optimistlik.
11. Väliselt peab raamat vastama kunstinõuetele ning kasvatama lastes ning noorsoos lugupidamist raamatu vastu (trükk, formaat, paber, köide)“ (Ambur 1933)

P. Amburi vaated lastekirjandusele on sarnased eelkäsitatud kriitikute vaadetega. See on ka mõistetav, kuna enamik lastekirjanduse teoreetikuid kasutas tõenäoliselt samu saksakeelseid allikaid. Ambur peab noorsooraamatu puhul kõige olulisemaks eakohasuse printsiibiga arvestamist ning „koduste olude“ kajastumist. Sellega tähtsustab ta algupäraseid noorsooteoseid. Hea noorteraamatu tingimuseks on tema arvates ka kiire sündmustik ja põnev tegevustik, oluliseks peab Ambur ka autori elavat fantaasiat. Erilist tähtsust omistab Ambur selge ja arusaadava keele kasutamisele noorteraamatus. Sarnaselt Parijõega rõhutab Amburi tunde kasvatuse olulisust noortekirjanduses. Erinevalt teistest on Ambur kirjastuses töötanuna märganud tähelepanu pöörata ka lasteraamatu välimusele, seda nii illustratsioonide kui ka kujunduse osas.

3.4. Kokkuvõtvalt lastekirjanduse teooriast aastail 1918-1939

Võrreldes möödunud perioodidega muututi 1920-1930ndatel aastatel lastekirjandust käsitledes järjekindlamaks ning sisukamaks. Kerkis esile uus ja tegus lastekirjanduse teoreetikute põlvkond, eesotsas J. Parijõe, J. Roosi, M. Sillaotsa ja P. Amburiga. Kui varemalt vaadeldi lastekirjandust ja laste lugemist peamiselt kui rahvusliku kultuuri edasiarendamise eeldust, siis, viimatikäsitatud ajajärku iseloomustab soov uurida lastekirjanduse spetsiifilisi probleeme. Lastekirjanduse liigitamine muutub üha põhjalikumaks, varasematel aastatel eraldiasetsenud ealine ja žanriline liigitus koondatakse

ühaks, lastekirjanduses kõike hõlmata püüdvaks liigituseks. Esmakordselt Eestis kerkib esile soospetsiifiline lähenemine lastekirjandusele. Ka käsitletakse lastekirjandust ealiselt laiemas diapasoonis, tugevamalt kui varem kerkib esile mudilaste ja murdealiste lastekirjanduse probleematika. Leitakse et kirjandus ei pea olema ainult kirja pandud raamatus, ka vanemate jutustatud lood ja ette kantud. Eelmainite kõrval osalesid eesti lastekirjanduse teoreetilis-kriitilise mõtte arengus Adele Oengo-Johanson, K. A. Hindrey jmt. Lisaks siin vaadeldud probleemidele leidsid käsitlemist veel julmuse teema lastekirjanduses, vaimuliku lastekirjanduse, isikliku raamatukogu loomise ja korrashoiu, lugemise hügieeni jpm probleemid, kuid need jäid juba tagaplaanile.

KOKKUVÕTE

Eesti lastekirjanduse kriitika algus langeb 19. sajandi viimasesse veerandisse. Sel perioodil nõudis kriitika suurema tähelepanu pööramist lastekirjandusele. Käsitlevate probleemidena kerkisid esile võõrmõtjude ja mugandamisega seotud küsimused. Lastekirjanduselt nõuti ka korrektset keelt. Enamasti käsitleti ühes artiklis korraga mitut teost, sellise artikli eriliigina kerkis esile lasteraamatute jõulutusvustus, mida võib käsitleda lastekirjanduse aastaülevaadete kaugel eelkäijana. Üksikteoste retsensioone ilmus väga harva. 19. sajandil enim arvustamist leidnud teos oli J. Pärna “24 juttu lastele” (1883), rohkelt arvustati ka J. Kunderi “Laste raamatut” (1884). Varase lastekirjanduskriitika tippsaavutuseks on J. V. Veski arvustus Fr. Kuhlbari “Laste lauliku” kohta. Kaalukamate kirjutistega paistsid silma ka J. Kunder ja M. J. Eisen.

Varane eesti lastekirjandusteooria põhineb peamiselt saksa lastekirjandusteoreetilistel seisukohtadel, kuid ka vene lastekirjanduse teooria ei olnud Eestis tundmatu. Lastekirjandust vaadeldi eelkõige kui pedagoogilist nähtust – lasteraamatult nõuti peamiselt kasvatamist, seda nii heade kui ka halbade eeskujude najal. Korduvalt rõhutatakse lastekirjanduse osa rahva üldise lugemisvalmiduse kujundamisel ning eestluse säilitamisel. Lastekirjanduse pedagoogilist funktsiooni hinnati kõrgeks, esteetiline külge seevastu oli teisejärguline. Lastekirjandust asutakse liigitama selle žanritest lähtuvalt.

20. sajandi algul reageeris kriitika juba märgatavamalt ilmunud lasteraamatutele. Lasteraamatuarvustusi ilmus rohkem, kuid enamus neist oli tutvustava funktsiooniga, analüüsivaid arvustusi ilmus arvuliselt vähem. Jätakuvalt rõhutati lastekirjandust käsitledes puhta eesti keele nõuet, uuriti muinasjuttude sobivust lastele, vaeti tõlkeprobleeme ning

võõra kirjanduse mõju eesti lasteraamatule. Võrreldes eelmise perioodiga muutusid artiklid mahukamaks. Samas ilmus ajakirjanduses üsna palju teoste lühitutvustusi või annotatsioone, mis teenisid kirjastaja huve, reklaamides ühe kirjastuse raamatuid. Uue probleemina kerkis esile kommertslastekirjanduse küsimus. Enamasti propageeris lastekirjandust vaatlev kirjutis haridust, eestlust ja kristlust. Mõjukamad lastekirjanduse kriitikud olid A. Jürgenstein, A. Kallas, K. A. Hindrey, A. Kitzberg ja V. Reiman.

20. sajandi alguskümnendel pälvis laste- ja noorteraamatuist enim kriitikute tähelepanu O. Lutsu "Kevade", mille vastuvõtt omaaegses kriitikas näitab ilmekalt eesti lastekirjanduse kriitika ja ilukirjanduse kriitika vahelist suurt lõhet. Kuna teos liigitati ilmudes mälestusteks, mitte lastekirjanduseks, vaadeldi teose kasvatuslike nüansside asemel hoopis kirjaniku loodud karaktereid, kasutatud keelt, imetleti tema huumorit jm. Teose kriitiline kontekst on seega pigem ilu- kui lastekirjanduslik. Rohkem arvustusi ilmus ka J. Lattiku jutukogu "Meie noored" ning K. A. Hindrey värsspiltlugude "Pambu-Peedu", "Seene-Mikk" ja "Piripilli-Liisu" kohta.

Kuigi tegemist oli väga olulise sündmusega lastekirjanduse arengus, ei saanud „Kalevipoja“ ümberjutustused lastele (T. Uustalu "Laste Kalevipoeg"; P. Org "Kalevipoeg: Lugulaul eesti muinasajast") eeposele väärilist vastuvõttu kriitikas. Selle põhjuseks võis olla nn „püha teksti“ kartus, aga ka teoste käsitlemine koolikirjandusena.

Lastekirjanduse teoreetilisel mõtestamisel toimusid aga 20. sajandi algul olulised muutused. Erinevalt eelmisest perioodist leidis enam rõhutamist lastekirjanduse eakohasuse printsiip, lastekirjanduselt nõuti rohkem lugejate vanuse arvestamist. Leiti, et lastekirjanduses on väga oluline pöörata tähelepanu lastekirjanduse sisulisele küljele (karakteriloomele, olude kirjeldamisele jne), et teose kasvatuslikud suundumused ei luhtuks. Varasemat žanrilist liigitust hakkab täiendama lastekirjanduse diferentseerimine vanusest johtuvalt. Jõuliselt kerkis esile lasteraamatukogude problemaatika. Lastekirjanduse teoreetilistest mõtestajatest paistsid silma M. Kampmaa ja J. Speek.

Sarnaselt eelnenud aastakümnetega leidis ka aastail 1918-1939 tunnustamist positiivse tonaalsusega realistlik lasteraamat. Hinnati teoseid, mis humoorikalt ja laste hingeelu tundvalt sisendasid nooresse lugejasse positiivseid omadusi. Otsesõnaline moraal leidis aga järjest enam taunimist. Üha enam algupäraseid lasteraamatuid sai põhjalikuma arvustuse osaliseks. Rõõmustav oli kirjandusajakirjade ja päevaperioodika kasvav huvi lastekirjanduse vastu. Üha enam teadvustati lastekirjandust kui iseseisvat ja olulist kirjandusliiki, pedagoogiline lähenemine lastekirjandusele jäi tagaplaanile. Kerkis esile uus ja tegus lastekirjanduse teoreetikute põlvkond, eesotsas J. Parijõe, J. Roosi, M. Sillaotsa ja P. Amburiga, kes asus uurima lastekirjanduse spetsiifilisi probleeme, J. Roos algatas eesti laste- ja noorsookirjanduse ajaloo uurimise. Lastekirjanduse liigitamine muutus üha põhjalikumaks, varasematel aastatel eraldiasetsenud ealine ja žanriline liigitus koondati üheks, lastekirjanduses kõike hõlmata püüdvaks liigituseks. Esmakordselt Eestis kerkis esile soospetsiifiline lähenemine lastekirjandusele (J. Parijõgi, M. Sillaots). Ka käsitleti lastekirjandust ealiselt laiemas diapsoonis, tugevamalt kui varem kerkis esile mudilaste ja murdealiste laste kirjanduse problemaatika. Eelneval perioodil käsitletud rahvaraamatukogude küsimuste kõrval tõusis esile ka isikliku raamatukogu loomise problemaatika.

Aastail 1918-1939 muutus lastekirjanduse kriitika järjekindlamaks ning sisukamaks, enamik tol ajal ilmunud algupärasteid ja tõlkeraamatuid leidis kriitilise arvustaja, sageli kirjutati ka lastekirjanduse üldisematest probleemidest. Levinumaks artiklitüübiks oli jätkuvalt üksikteose analüüs, milles sageli leidis mainimist sama autori varasem looming. Üsna tihti arvustati ühes artiklis ka kaht teost, kuid paralleele või erinevusi teoste vahel ei otsita. Üha sagedamini hakatakse lasteraamatuid arvustades lähtuma teose alaliigist (nt sari, lastenäidend, väikelasteraamat). Probleemanalüütilisi artikleid on võrreldes arvustustega vähe, kuid aeg-ajalt kerkib neid esile, eriti seoses mõne piire murdva teose ilmumisega (arutlused julmuse üle lastekirjanduses, moraali esitamise küsimus jne).

Põhiliikidest on lastekirjandusalaste artiklite autorid enam rahul proosaga, lasteluule ning -näidend saavad retsenseerijatelt märksa teravamaid arvamusi. Kiitvaid sõnu said kriitikuilt

proosaautorid J. Parijõgi ja J. Lattik. Arvustajate arvamused lahknesid aga K. A. Hindrey loomingut käsitledes.

Lastekirjanduse uus alaliik poisteraamat sai hea vastuvõtu osaliseks. Kriitikud hindasid nii J. Parijõe („Teraspoiss), R. Janno („Vutimehed“) kui ka K.A. Hindrey („Kill Martuse lihavõtted“) katseid selles vallas positiivselt ning tõstsid esile neis raamatuis peituvat tempokat süžeed, köitvaid tegelaskujusid ja elavat kirjutamislaadi. Sünkroonkriitika märkas ka O. Lutsu „Nukitsamehe“ ja M. Sillaotsa Trips-Traps-Trulli lugude ilmumist. Jõuliselt esile kerkinud realistlike lasteraamatute ja nende sünkroonkriitika kõrval näib fantaasiaraamatute vastuvõtt kriitikas märksa tagasihoidlikumana, vaid J. Jaigi raamatule „Pombi ja Üdsimärdi nõiad“ pööratud tähelepanuga võib rahule jääda.

Uurimust kokku võttes saab väita, et eesti lastekirjanduse kriitika ja teooria, kujunes 1939. aastaks iseseisvaks žanriks. Oluline oli, et lastekirjanduse pelgalt pedagoogilisest käsitlemisest jõuti lastekirjanduse tunnistamiseni ilukirjanduse alaliigina ning hakati käsitlema selle spetsiifilisi probleeme. Lastekirjandust ei käsitletud enam homogeense massina, seda diferentseeriti nii ealiselt kui ka soost lähtuvalt. Kuigi varasemad arusaamad olid tugevalt saksamõjulised, suudeti hilisematel aastatel võõramõjulistele seisukohtadele ka omamaiste arusaamadega konkurentsi pakkuda. 1939. aastaks jõuti pelgalt emotsionaalsest ja isiklikust muljest lähtuvast kriitikast analüüsivama, kriitika eriliike ja žanre (tutvustus, üksikteose analüüs, aastaülevaade jne) kasutava lastekirjanduse kriitikani. Välja kujunes ka esimene lastekirjanduse kriitikute põlvkond, kes oli pädev lastekirjanduse teoorias, avara silmaringiga nii ilu- kui ka lastekirjanduse vallas.

KIRJANDUS

- Annus, E. 1993. *Eestikeelne raamat 1901-1917*. I. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
- Annus, E. 1995. *Eestikeelne raamat 1851-1900*. I. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu
- Altoa, V. 1977. *Eesti kriitika 19.sajandil*. Tallinn: Eesti Raamat
- Aristarchos 1912. – *Viljandi Teataja*, 15. nov, nr 89, lk 2
- Asch- 1914. Noorte raamat. – *Tartu Päevaleht*, 14. veebr, nr 49, lk 1
- A. V. 1938. Üks kaunis noorsooraamat. – *Postimees*, 11. jaan, nr 10, lk 5
- Adson, A. 1936. R. Janno: Vutimehed. – *Looming*, nr 1, lk 100-102
- Ambur, P. 1933. Noorsookirjanduse teoreetilisi aluseid.- *Olion* , nr 5/6, lk 372-375
- Ambur, P. 1937. Karl Eduard Söödi elu piirjooni. – *Looming*, nr 10, lk 1114-1126
- Ambur, P. 1938. Esimesest Eesti kasvatusromaanist. – *Varamu*, nr 6, lk 774-777
- An. 1921. Märkus lastelaulust. – *Kasvatus*, nr 2, lk 24-25
- Aunver, J. [= J. Al-t.] 1920. O. Lutsu „Karavaan“ ja „Nukitsamees“. – *Postimees*:
Homniku-väljaanne, 19. aug, nr 155, lk 2
- e-e-e. 1912. Mis raamatu pean ma oma lapsele jõuluks ostma. – *Tallinna Teataja* eralisa,
15. dets, nr 288, lk 1
- Eerme, K. [= K. Ehrmann] 1927A. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Eesti Kirjandus*, nr 3,
lk189
- Eerme, K. [= K. Ehrmann] 1927B. J. Parijõgi. Laevapoiisi päevilt. – *Päevaleht*, 17. dets, nr
344, lk 5
- Eerme, K. [= K. Eh.] 1929. Agnes Taar. Klu, klu ... – *Eesti Naine*, nr 3, lk 60-61
- Eerme, K. [= K. Eh.] 1935. Tallinna Pál-tänava poisid. – *Päevaleht*, 21. dets, nr 352, lk 7

- Eerme, K. [= K. Eh.] 1936. 30 raamatut noortele. 1935. a. algupärase noorsoo- ja lastekirjanduse 15 teost. – *Kunst ja Kirjandus*, nr 12, lk 47-48; nr 13, lk 50-51
- Eesti Postimees 1873. 19. sept, nr 38, lk 220
- Eisen, M. J. 1880. Eesti kirjandus aastal 1879. – *Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat*, lk 29-40 [lastekirjandusest lk 32-33]
- Haridusministeeriumi ettepanek kirjastusäridele müügiltlõpnud raamatute suhtes. 1921. – *Postimees*, 24. mai, nr 112, lk 5
- Hermann, K. A. 1873. – *Eesti Postimehe Lisaleht*, 26. sept, nr 39, lk 230.
- Hindrey, K. A. 1913. – *Postimees*, 14. dets, nr 288, lk 2-3
- Hindrey, K. A. 1931. Toorus lastekirjanduses. – *Postimees*, 12. jaan, nr 11, lk 5
- Hindrey, K. A. 1935. Noorsoojutt nagu ta olema peab. – *Postimees*, 20. dets, nr 347, lk 5
- H.J. 1913. Jõulud on laste pühad. – *Tartu Päevaleht*, 18. dets, nr 4, lk 2
- H. J. 1914. Lastekirjandus. – *Tartu Päevaleht: Meie Aastasada*, 15. dets, nr 50, lk 6
- Hubel, E. 1915. Amps! ehk Toots redivivus. – *Tallinna Teataja*, 10. jaan, nr 7, lk 1
- Jaaksoo, A. 1998. *Eestikeelne lastekirjandus 1997*. – Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, 49 lk
- Joh. R-[?]t. 1926. Kui maa-sool tuimaks jääb. – *Päevaleht*, 16. veebr, nr 46, lk 6
- Järv, A. 1977. Varasemast eesti lastekirjandusest. – *Looming*, nr 2, lk 321-333
- Järv, A. 1989. *Eesti lastekirjandus: kujunemine ja areng kuni a 1917*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool
- Jürgenstein, A. 1883. – *Sakala*, 25. mai, nr 20, lk 6.
- Jürgenstein, A. 1906. – *Postimees*, 29. aug, nr 196, lk 2
- Jürgenstein, A. 1908. Eesti ilukirjandus aastal 1907. – *Eesti Kirjandus*, lk 106-112
- Kallas, A. 1906. – *Postimees*, 7. dets, nr 277, lk 2
- Kallas, A. 1908. – *Eesti Kirjandus*, lk 144-146
- Kampmann, M. 1899. – *Postimees*, 24. nov, nr 261, lk 1-2.
- Kampmann, M. 1910. Koolikirjanduse-toimekonna tegevus. – *Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II*, Tartu, lk 97-101
- Kampmann, M. 1911. – *Sakala*, 24. dets, nr 99, lk 3
- Kampmann, M. 1916. Kodu- ja koolilastele kingitavad raamatud. – *Postimees*, 7. märts, nr 54, lk 2

- Kitzberg, A. 1901. Lastekirjandus jõuludeks. – *Postimees*, 11. dets, nr 1, lk 1
- Kitzberg, A. 1906. Lastenäitemängude [kohta]. – *Postimees*, 6. okt, nr 22, lk 2
- Kitzberg, A. 1911. – *Postimees*, 19. dets, nr 289, lk 1-2
- Kitzberg, A. 1920. Nukitsamees. – *Päevaleht*, 21. aug, nr 186, lk 3
- Kivikas, A. 1927. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Looming*, nr 1, 91-92
- Kooli-onu 1910. Lastekirjandus 1910. aastal. – *Tallinna Teataja*, 24. dets, nr 261, lk 3
- Kooliõpetaja 1910a. Meie lastekirjandus. – *Rahva Päevaleht*, 23. veebr, nr 44, lk 1
- Kooliõpetaja 1910b. Kuidas head lastekirjandust soetada. – *Rahva Päevaleht*, 24. veebr, nr 45, lk 1
- Korsen, K. 1927. J. Parijõgi: Semendivabrik. – *Noorusmaa*, nr. 2, lk. 6
- Krusten, R. 1995. *Eesti lastekirjandus*. Tartu: Elmatar
- Kunder, J. 1877a. – *Eesti Postimehe Lisaleht*, nr 8, lk 52.
- Kunder, J. 1877b. J. K. vastus M. Lindenbergi isandale. – *Eesti Postimehe Lisaleht*, nr 17, lk 108.
- Kunder, J. 1884a;b. Eesti laste-kirjavarast: Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne 3. jaan 1883. – *Valgus*, 1884a: 10. märts, nr 18, lk 3; 1884b: 31. märts, nr 21, lk 3.
- Kärner, J. 1932. Juhan Jaik: Pombi ja Üdsimärdi nõiad. – *Looming*, nr 5, lk 600-601
- l- 1884. – *Eesti Postimees*, 22. veebr, nr 8, lk 3.
- L. 1911. Uuem lastekirjandus. – *Päevaleht*, 16. dets, nr 289, lk 1
- Laste raamatukogud 1911. – *Tallinna Teataja*, 10 juuni, nr 128, lk 1
- Laste-raamatukogudest 1909. – *Päevaleht*, 15. mai, nr 109, lk 1
- Lasteraamatute jõuluaken. 1925. – *Päevaleht*, 17. dets, nr 342, lk 2
- Laste vanematele. 1882. – *Virulane*, 28. dets, nr 52, lk 2
- Lepp, M. 1930. Meie lastekirjandusest. – *Vaba Maa*, 18. dets, nr 296, lk 4
- Liiv, J. 1889a;b. Laste kirjavaras. – *Sakala*, 1889a: 22. juuli, nr 28, lk 1-2; 1889b: 31. juuli, nr 29, lk 1
- Linde, B. 1927. Õigest lugemisest. Georg Brandes'i järgi Bernhard Linde. – *Noorusmaa*, nr 10, lk 233-235; nr 11, lk 255-256; nr 12, lk 274-277
- Linde, B. 1928. J. Parijõgi: Laevapoisi päivilt. – *Eesti kirjandus*, nr 1, lk 57-58

- Lindenberg, M. 1877. Vastus "Laste lugemise raamatu" üle kirjutaja sõbra J. K-le. – *Eesti Postimehe Lisaleht*, nr 14, lk 90
- Lumiste, L. 1977. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 269 lk
- Luts, O. 1920. *Nukitsamees*. Tartu: Noor-Eesti, 68 lk
- Luts, O. 1945. *Nukitsamees*. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, 48 lk
- Mag. 1911. – *Postimees*, 21. dets, nr 291, lk 1
- Meie Aastasada 1912. 7. jaan, nr 2, lk 3-4
- Missuguseid raamatuid valime väikestele jõulukungiks. 1926. – *Naiste Töö ja Elu*, nr. 12, lk 179-182
- Mitt, P. 1920. Laste kirjandus. – *Kasvatus*, nr 7, lk 210-211
- Mändmets, J. [= J. M.] 1925. Jõululaud noorsoole. – *Päevaleht*, 16. dets, nr 341, lk 5
- Mändmets, J. [= J. M.] 1929. Klu, klu... – *Päevaleht*, 13. jaan, nr 12, lk 5
- Männik, E. 1924. Noorsookirjandus 1923. a. – *Vikerkaar*, nr 22, lk 544-548; nr 23, lk 576 - 578; nr 24, lk 601-603
- Niin, E. 1929A. Agnes Taar. Klu, klu... – *Järvamaa*, 19. jaan, nr 9, lk 2
- Niin, E. [= E. N.] 1929B. Tarviline lisa lastekirjanduses. – *Järvamaa*, 26. märts, nr 37, lk 5
- Nikolajeva, M. 1997. *Introduction to the Theory of Children's Literature*. Tallinn: TPÜ
- Okas, M. 1924. K. E. Sööt. Lapsepõlve Kungla. – *Loodus*, nr 3, lk 160-161
- Osche-Otsason, M. 1936. Trips, Traps, Trull. – *Eesti Naine*, nr 9, lk 269- 270
- Palgi, D. 1927. 1926. a. Eesti proosakirjandus. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 257-269, nr 6, lk 311-322
- Palm, A. 1933. J. Parijõgi: Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte. – *Postimees*, 29. apr, nr 99, lk 4
- Palm, J. 2004. Eesti lastekirjanduse kriitikast ja teoreetilisest mõttest 19.sajandil.- *Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised*, nr 1, lk 19-42
- Palm, J. 2005. Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1900-1917.- *Eesti*

- Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised*, nr 2, lk 6-35
- Palm, J. 2008. Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1918-1939.- *Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised*, nr 3, lk 6-54
- Parijõgi, J. 1934. Kaks noorsooraamatut. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 133-135
- Parijõgi, J. 1935. Laste- ja noorsoo-kirjanduse lähtekohti. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 215-225
- Parijõgi, J. 1936. Noorsookirjandus 1935. – *Looming*, nr 4, lk 442-448
- Parijõgi, J. 1936. Kaks lasteraamatut. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 238-239
- Parijõgi, J. 1937. Vaba lugemine algkoolis. – *Kasvatus*, nr 3, lk 148-158
- Parijõgi, J. 1938. Noored ja kirjandus. – Rmt.: *Juhiseid Raamatu-nädala korraldamiseks 4.-11. detsembrini 1938. a.* Tallinn: Raamatunädala Juhatus, lk 39-42
- Parijõgi, J. 1939. Murdealiste poiste kirjanduslikud ainevallad ja käsitluslaad. – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 20-26
- Peegel, J. 1994. *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed: Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XXsajandini)*. Tartu. Tallinn.
- Peerandi, A. 1901. – *Rahva Lõbu-leht*, nr 2, lk 114-116
- Peerna, A. 1938. J. Parijõgi: „Teraspoiss“. – *Õpetajate Leht*, 10. juuni, nr 23, lk 4
- Raud, M. [= Md.] 1929A. Agnes Taar: Klu, klu... – *Eesti Kirjandus*, nr 4, lk 191
- Raud, M. [= Md.] 1929B. Ella Treffner: Kaugelt tulnud jõulumees. Esimene vale. – *Eesti Kirjandus*, nr 4, lk 190-191
- Raud, M. 1933. J. Parijõgi: Külaliste leib ja teisi eesti muinasjutte. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 248-250
- Reiman, V. 1903. – *Postimees*, 18. jaan, nr 14, lk 2
- Roos, J. 1929. Kirjandus ja noorsugu. – *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 283-294
- Roos, J. 1931. Koolinoorsoo kirjanduslikust kasvatusest. – *Olion*, nr 4, lk 164-166
- Roos, J. 1932. Noorsoo-kirjandus 1931. a. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 209-219

- Roos, J. 1937. Mis vahe on klassilise, rahva- ja noorsookirjanduse vahel. – *Postimees*, 27. juuli, nr 199, lk 4; 28. juuli, nr 200, lk 5; 1. aug, nr 204, lk 3
- Roos, J. 1938. J. Parijõgi: Teraspoiss. – *Looming*, nr 3, lk 348
- Roos, J. 1939A. Esimesed eestikeelsed ilukirjanduslikud noorsooraamatud. – *Eesti Kirjandus*, nr 12, lk 534-539
- Roos, J. 1939B. Sada aastat meie hea Ma-rahwa armsa lastele Ma keele üllespandud luggemist. – *Meie Noorus*, nr 12, lk 348-350
- Rosenthal, H. 1878. – *Eesti Postimehe Lisaleht*, 22. nov, nr 47, lk 289.
- Rängel, P. 1910. – *Sakala*, 17. veebr, nr 19, lk 2
- Schönberg, E. 1913. – *Eesti Kirjandus*, lk 204-207
- Sillaots, M. 1938. Jaan Lattikust kui noorsookirjanikust. – *Eesti Kirjandus*, nr 11, lk 473-476
- Salo, J. 1929. Ella Treffner. „Kaugelt tulnud jõulumees“ ja „Esimene vale“. *Järvamaa*, 19. jaan, nr 9, lk 2
- Sillaots, M. 1939. Tütarlaste lugemisvarast. – *Eesti Kirjandus*, nr 6, lk 260-266
- Sillaots, M. 1939. Uutest väikelaste-raamatuist. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 133-134
- Sirge, R. [= R. S=ge]. 1932. Kahest lasteraamatust. O. Lutsu „Avasilmi“ ja J. Jaigi „Pombi ja üdsimärdi nõiad“. – *Vaba Maa*, 24. apr, nr 96, lk 6
- Speak, J. 1902. Meie laste uuem kirjavara. – *Eesti Postimees*, 19. dets, nr 51, lk 1-2
- Suik, A. [= A. S.] 1936. Ärkamiseaeg Kordese tänaval. – *Vaba Maa*, 18. jaan, nr 14, lk 8
- Suviste, E. 1939. Jüri Parijõe „Teraspoiss“. – *Õpilasteleht*, 25. jaan, nr 15, lk 6
- Sõster, Õ. 1933. K. A. Hindrey. Kill Martuse lihavõtted. – *Kevadik*, nr 6, lk 77-78
- Tammsaare, A. H. 1912. *Päevaleht*, 26. nov, nr 273, lk 1
- ts 1909. Lasteraamatud. – *Päevaleht*, 19. dets, nr 292, lk 1
- Tarvoja, V. R. [= Märt Raud] 1938. Vaatlusi koolimäelt: „Teraspoisi“ pätklid. – *Õpetajate Leht*, 7. jaan, nr 1, lk 2
- Undritz, P. 1879. Laste kirjadedest: Kõne peetud Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 28. sept. 1878. – *Eesti Postimees*, 19. mai, nr 20, lk 77-78
- Vaigla, A. 1933. Noorsoo kirjandusest. – *Eesti Naine*, nr 6, lk 177
- Vaigla, A. 1935. Neli lastenäidendit. – *Eesti Kirjandus*, nr 9, lk 426-427
- Valgus 1884. 23. märts, nr 20, lk 3

- Veidemann, R. 2000. *Kriitikakunst*. Tartu: Tartu Ülikool
- Veski, J. V. 1900. – *Rahva Lõbu-leht*, nr 1, lk 57-59.
- Viimane vastus Virulasele. 1883. – *Valgus* 1883 22. märts, nr 22, lk 1-2.
- Virulane 1884. 4. dets, nr 49, lk 1-2.
- Virulase vasta-kriitika peale. 1883a;b. – *Valgus*, 1883a: 7. jaan, nr 1, lk 1-2; 1883b: 11. jaan, nr 2, lk 1-2
- Visnapuu, H. [= Henr. V.] 1932. Juhan Jaik: Pombi ja Üdsimärdi nõiad. – *Postimees*, 26. mai, nr 120, lk 4
- Weinreich, T. 2000. *Children's Literature – Art or Pedagogy?* Roskilde: Roskilde University Press

**THE CRITIQUE AND THEORETICAL THOUGHT OF ESTONIAN
CHILDREN'S LITERATURE UNTIL 1939
SUMMARY**

The purpose of this master thesis was to explore the complex character of the critique and theory of children's literature, giving an overview and usage of the development of Estonian children's literature until the year of 1939. I wanted to find out how the children's literature's critique in Estonia was created and when it became a separate genre. I was interested in the manner that critics approached to children's literature and which aspects they appreciated and which they deplored. My goal was to investigate how the theory of Estonian children's literature was born and on which comprehensions the theory of our children's literature was based.

Theory and criticism of Estonian children's literature date back to the last quarter of the 19th century when Estonian children's literature of virtue took its first steps. In the 19th century, Estonian children's literature studies were based on the German standpoints mainly. The state of Russian children's literature and literary theory was not unknown in Estonia either. Children's literature was seen, primarily, as a pedagogical phenomenon. A children's book was meant to educate the reader using both good and bad examples. Emphasised was the role of children's literature in overall readiness for reading, and preserving the Estonian ideals. The first theoretical studies were published by P. Undritz, J.Kunder and J. Liiv.

The 19th century Estonian press highlights the most relevant issues of the Estonian children's literature of the time, such as complaints about the scarcity of books written for

children. It was discussed that children's literature required more consideration. Children's authors were requested to use pure and clear Estonian, and advocate the Estonian ideals. The authors were criticised for foreign (German, Russian) influences. Fairy tales, as well as the works telling about the Estonian life, were often discussed. These articles on children's literature were mainly written in order to educate parents. Reviews of children's books for Christmas served the same purpose. These reviews may be regarded as the forerunners of our annual reviews of children's literature. Normally, several children's books were reviewed within one article, and there were few writings to discuss one book only. A detailed and competent review written by J. V. Veski on the poetry book by Fr. Kuhlbars titled "Laste laulik" (children's song-book) is the best achievement of the 19th century children's literary criticism. Children's books by J. Pärn and J. Kunder were discussed most.

Children's literature gained a solid position in the Estonian literature at the beginning of the 20th century. Side by side with religious and commercial children's literature, the number of artistic children's books with esthetical aspirations increased gradually. The first children's magazines appeared, children's drama took its first noticeable steps.

Compared to the last decades of the 19th century, critics reacted to the published children's books more but did still not have a significant impact on the process. Reviews on children's books were published in numbers but most of them were of descriptive nature; analytical reviews were in minority. Like in the previous period, the main aspects in reviews of children's books were the same, only some nuances were new. The most often discussed problems were: scarcity of children's books, issues related to commercial children's literature, suitability of fairy tales for children, translation problems, the impact of foreign literature on the Estonian children's books etc. Also, the need for pure language in children's literature was often stressed. In most cases, articles focusing on children's literature promoted education, values related to being Estonian and Christianity. At the beginning of the 20th century, a need to classify children's literature appeared and in addition to the earlier classification by genres, it was now classified by age. Problems

related to children's libraries also came up strongly. The most influential authors writing on the topic of children's literature were M. Kampmaa, J. Speek, K.A. Hindrey, A. Kitzberg, V. Reiman, A. Jürgenstein and A. Kallas.

Independent Republic of Estonia opened opportunities for national and cultural self-fulfillment. Schools and problems related to youth education acquired a particularly important role. The appearance of Estonian children's literature was largely shaped in these years by influential publishing houses and literary contests that were often supported by the Cultural Foundation. Prose was the dominating genre and very few poetry books were published.

Together with more intensive publishing of children's literature also more active theoretical and critical thinking became apparent. In the 1920s the dominant trend of the earlier decades continued – children's literature and children's reading were mainly regarded as a precondition for the further development of national culture. However, a decisive breakthrough came in the 1930s when treating of specific problems of children's literature began (J. Parijõgi, J. Roos, M. Sillaots, etc.). Also the first steps were taken for scientific research into children's literature.

Criticism of children's literature became more systematic and substantial. Competent reviewers were found for most original works and translations published at that time. Usually 1–2 reviews were published for each book but a few more outstanding books (e.g. *Vutimehed* (Footballers) by R. Janno, *Teraspoiss* (Steel Boy) by J. Parijõgi) were discussed much more thoroughly. Similar to the previous decades, realistic children's books in positive tones were appreciated. Humorous works were highly valued, also treatments of deep feelings of children as they inspired positive virtues in young readers. Outspoken moralizing was increasingly disapproved. Also quite a lot of introductory, retelling

criticism was still published but its importance was decreasing. Increasing interest of the press in children's literature was a positive trend. Children's literature was increasingly acknowledged as an independent and important genre.

Summarizing this research, it can be said that the critique and theory of Estonian children's literature became an independent genre by 1939. From the plain pedagogic approach it was made to the acceptance of children's literature as a genre of fiction writing. The specific problems were started to be handled. Even though, the earlier comprehensions were strongly influenced by German writings, they managed develop their own statements. During this period from the critique that was based on the plain emotional and personal impression reached to a kind of critique which analyzed children's books on several levels. The critique of children's literature emerged in different genres, such as introduction, analysis, year review etc. A generation of critics and researchers of children's literature rose up who were competent in the theory children's literature and open-minded in the field of fiction as well as in children's literature.